

PUBLISHINGS
of Kostanay State
Pedagogical Institute

**Қостанай мемлекеттік
педагогикалық
институтының**
ЖАҒЫНЫСЫ

ВЕСТНИК
Костанайского
государственного
педагогического
института

2020 ж. қазан, №4 (60)
Журнал 2005 ж. қаңтардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: *А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті*

Бас редактор: *Доцанова А.І.*, экономика ғылымдарының кандидаты, А. Байтұрсынов атын. ҚОУ, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары: *Шайкамал Г.И.*, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, А. Байтұрсынов атын. ҚОУ, Қазақстан

РЕЦЕНЗЕНТТЕР

Бережнова Е.В., педагогика ғылымдарының докторы, ММХҚИ СИМ, Мәскеу қ., Ресей

Жаксылыкова К.Б., педагогика ғылымдарының докторы, Қ. Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университетінің профессоры, Қазақстан

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Амирова Б.А., психология ғылымдарының докторы, Е.А. Букетов атын. ҚарМУ, Қазақстан

Благодарумная О.Н., экономика ғылымдарының кандидаты, Молдова Халықаралық Тәуелсіз Университетінің доценті, Молдова

Доман Э., лингвистикалық ғылымдар докторы, Макао университеті, Сидней, Австралия

Елагина В.С., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ООМГПУ, Ресей

Жилбаев Ж.О., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы президенті, Қазақстан

Кайе Ж., философия ғылымдарының докторы, Виа Домисия Университетінің профессоры, Перпиньян қ., Франция

Катцнер Т., Батыс Вирджиния Университетінің профессоры, PhD докторы, АҚШ, Батыс Вирджиния

Кульгильдинова Т.А., педагогика ғылымдарының докторы, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ-нің профессоры, Қазақстан

Марилена Сантана дос Сантос Гарсия, лингвистикалық ғылымдар докторы, Сан-Паулу Папа католик университеті, Бразилия

Монова-Желева М., PhD докторы, Бургас еркін университетінің профессоры, Болгария

Чаба Толгизи, Венгрияның Сегед Университеті экология кафедрасының ғылыми қызметкері, Венгрия

Тіркеу туралы куәлік №8786-Ж
Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен
19.11.2007 берілген.
Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:

110000, Қостанай қ., Тәуелсіздік к., 118
(Ғылым және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру департаменті)
Тел. (7142) 54-84-43 (258)

© А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті

№4 (60), октябрь 2020 г.
Издается с января 2005 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: *Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова*

Главный редактор: *Доцанова А.И.*, кандидат экономических наук, КРУ им. А. Байтурсынова, Казахстан

Заместитель главного редактора: *Шайкамал Г.И.*, кандидат сельскохозяйственных наук, КРУ им. А. Байтурсынова, Казахстан

РЕЦЕНЗЕНТЫ

Бережнова Е.В., доктор педагогических наук, профессор МГИМО МИД, г. Москва, Россия

Жаксылыкова К.Б., доктор педагогических наук, профессор Казахского национального исследовательского университета им. К. Сатпаева, Казахстан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Амирова Б.А., доктор психологических наук, КарГУ им. Е.А. Букетова, Казахстан

Благодарная О.Н., кандидат экономических наук, доцент Международного Независимого Университета Молдовы

Доман Э., доктор лингвистических наук, университет Макао, Сидней, Австралия

Елагина В.С., доктор педагогических наук, профессор, ЮУГГПУ, Россия

Жилбаев Ж.О., кандидат педагогических наук, доцент, президент Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, Казахстан

Кайе Ж., доктор философских наук, профессор, Университет Виа Домисия, г. Перпиньян, Франция

Катицер Т., доктор PhD, профессор Университета Западной Вирджинии, США

Кульгильдинова Т.А., доктор педагогических наук, профессор КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Казахстан

Марилена Сантана дос Сантос Гарсия, доктор лингвистических наук, Папский католический университет Сан-Паулу, Бразилия

Монова-Желева М., доктор PhD, профессор Бургасского свободного университета, Болгария

Чаба Толгизи, научный сотрудник кафедры экологии, Университет Сегеда, Венгрия

Свидетельство о регистрации № 8786-Ж
выдано Министерством культуры и информации Республики Казахстан
19 ноября 2007 года.
Подписной индекс 74081

Адрес редакции:

110000, г. Костанай, ул. Тәуелсіздік, 118
(Департамент науки и послевузовского образования)
Тел. (7142) 54-84-43 (258)

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР!

Сіздердің назарларыңызға «ҚМПИ Жаршысы» ғылыми-әдістемелік журналының 2020 жылғы төртінші басылымы ұсынылып отыр.

«Теориялық және сараптамалық-шолу зерттеулер» бөлімінде ХХ ғасырдың бірінші ширегіндегі Қостанай қаласының театрлық өмірінің ерекшеліктері; Қостанайлықтардың А.В. Затаевичке қандай әндер жаздырғандары; домбыра жасау ісінің қалай жанданғандығы; Л.Н. Гумилевтің ілімі неліктен философиялық ілім болып табылатындығы туралы сұрақтар жайында материалдар ұсынылған.

«Эмпирикалық зерттеулер» бөлімі 2020 жылы Ботай елді мекеніндегі археологиялық зерттеулердің; Қазақстан Республикасының кекіре (Oxutropis) тегінің эндемикалық түрлеріне және Қостанай облысы Меңді-қара ауданының герпетобиясына жүргізілген зерттеу нәтижелерін қамтиды.

«Пәндерді оқыту әдістемесі мен технологиясы» бөлімінде жарияланған мақалаларда мынадай материалдар келтірілген: зоологиялық экскурсиялар студенттердің практикалық дағдыларын қалыптастыру құралы ретінде; мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеудегі әдеби өлкетанудың әлеуеті; метатаным және оқуды үйрету; 6-сыныптағы технология сабақтарында моториканы дамыту және қол қозғалысын үйлестіру әдістемесі.

«Жас ғалымдардың ғылыми зерттеулері» бөлімінің мақалалары қашықтықтан оқытуда аралас технологиялар моделін қолдану; жалпы білім беретін мектептің 10-сыныбында Абайдың «Сегіз аяқ» өлеңін оқытудың жаңа технологиясы; STEAM элементтері бар тапсырмаларды қолдана отырып, оқушылардың ІТ-дағдыларын дамыту сияқты мәселелерді баяндайды.

Бұл нөмірге отандық және шетелдік авторлардың жұмыстары енгізілген. Журналымыздың жариялану аясы кеңейіп, ол өз кезегінде ғылыми қорымыздың жаңартылуы мен толықтырылуына септігін тигізеді және оқырман тарапынан аса үлкен ғылыми қызығушылық пайда болады деп үміттеміз. Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жазылған.

Біздің журналымызды eLIBRARY.ru электрондық ғылыми кітапханасынан таба аласыздар.

Сіздердің тараптарыңыздан ұсыныстар мен жасампаз пікірлер күтеміз.

Дошанова А.И.,
«ҚМПИ Жаршысының» бас редакторы,
экономикалық ғылымдар кандидаты

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

Вашему вниманию представлен четвертый номер научно-методического журнала «ҚМПИ Жаршысы» за 2020 год.

В разделе «*Теоретические и обзорно-аналитические исследования*» представлены материалы о таких вопросах, как особенности театральной жизни г. Костаная в первой трети XX века; какие песни записывал А.В. Затаевич из уст костанайцев; как развивалось дело изготовления домбры; почему учение Л.Н. Гумилёва является философским учением.

Раздел «*Эмпирические исследования*» включает в себя результаты об археологических исследованиях на поселении Ботай в 2020 году; эндемичных видах рода остролодочник (*Oxurotis*) Республики Казахстан, а также результаты исследования герпетобия Мендыкаринского района Костанайской области.

В статьях, опубликованных в разделе «*Методика и технология преподавания дисциплин*», представлены такие материалы, как: зоологические экскурсии как средство формирования практических умений студентов; потенциал литературного краеведения в воспитании детей дошкольного возраста; метапознание и обучение тому, как учиться; методика развития моторики и координации движения рук на уроках технологии в 6 классе.

Статьи раздела «*Научные работы молодых исследователей*» освещают такие вопросы, как использование модели смешанных технологий в дистанционном обучении; новая технология обучения стихотворению Абая «Сегіз аяқ» в 10 классе общеобразовательной школы; развитие ИТ-навыков у учащихся используя задания с элементами STEAM.

Этот номер включает в себя работы как отечественных, так и зарубежных авторов. Надеемся, что расширится география публикаций журнала, способствуя пополнению и обновлению научной базы, а также появится научный интерес со стороны читателя. Статьи написаны на казахском, русском и английском языках.

Наш журнал вы также можете найти в научной электронной библиотеке eLIBRARY.ru. Ждем от вас предложений и оригинальных идей.

Дощанова А.И.,
главный редактор «ҚМПИ Жаршысы»,
кандидат экономических наук

ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ САРАПТАМАЛЫҚ-ШОЛУ ЗЕРТТЕУЛЕР ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОБЗОРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

УДК 930.1

Нуртазенов, Т.К.

кандидат исторических наук, доцент,
профессор кафедры социально-гуманитарных и
естественнонаучных дисциплин,
Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ»

Видершпан, А.В.

кандидат философских наук,
профессор кафедры социально-гуманитарных и
естественнонаучных дисциплин,
Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ»,
Костанай, Казахстан

ПОЧЕМУ УЧЕНИЕ Л.Н. ГУМИЛЁВА ЯВЛЯЕТСЯ ФИЛОСОФСКИМ УЧЕНИЕМ?

Аннотация

В работе рассматривается теория пассионарности Л.Н. Гумилёва как философия и методология истории. Показывается, что основные положения этой теории описывают законы исторического развития и могут служить как для понимания произошедших и происходящих исторических процессов, так и для прогнозирования будущих исторических событий. Разделение этногенеза, как природного процесса, и культурогенеза, как процесса социального, позволяет Л.Н. Гумилёву совместить достоинства формационного и цивилизационного подходов к анализу истории. Эти идеи отражают наиболее общие закономерности исторического процесса, что позволяет считать теорию пассионарности философско-исторической теорией.

Ключевые слова: философия, философия истории, исторический процесс, закономерности исторического процесса, диалектический материализм, этногенез, пассионарность, социокультурогенез.

1 Введение

Вынеся в заглавие статьи подобный вопрос, авторы, с большой долей вероятности, дадут на него положительный ответ. Действительно, по глубокому убеждению авторов, учение Л.Н. Гумилёва является философским учением, или, если быть более точным, в своей основе имеет глубокое и оригинальное философское, или, если быть совсем точным, философско-историческое основание. Но в заглавии стоит не вопрос «является ли учение Л.Н. Гумилёва философским», а вопрос – «почему учение Л.Н. Гумилёва является философским учением». Для ответа на этот вопрос одного убеждения мало. К тому же убеждения одного исследователя совсем не должны совпадать с убеждениями другого исследователя. Здесь требуются доказательства, логическое обоснование позиции автора.

Вынесенный в название вопрос созрел у нас давно, ещё в 2004 году на защите диссертации Видершпана А.В. на тему «Историософские идеи Л.Н. Гумилёва в контексте развития евразийства» [1]. Тогда, в ходе защиты, со стороны членов Диссертационного совета прозвучал вопрос о том, насколько обоснована диссертация по философии истории, в которой рассматривается учение Л.Н. Гумилёва, так как он не является философом. Формально члены Совета были безусловно правы, Л.Н. Гумилёв не был и сам не считал себя профессиональным философом. Он был историком, географом, этнологом. Но и в этих своих исканиях он далеко не всегда получал признание. Авторам довелось посмотреть видеоролик в котором во

время полемики А.Г. Дугин высказал по этому поводу интересную мысль (сразу вынуждены сознаться, что подкрепить ссылкой эту мысль к сожалению не сможем – как позднее не искали в закладках и через поисковик этот ролик, найти не получилось, возможно YouTube его удалил). Тем не менее, мысль не наша и на её авторство не претендуем, хотя её разделяем. Суть высказывания сводится к тому, что если раньше Л.Н. Гумилёва замалчивали или критиковали, отказывая ему в статусе серьёзного учёного, считали его то писателем, то лжеучёным, то сегодня многие учёные признают Л.Н. Гумилёва великим исследователем. Только вот когда речь заходит об вкладе Л.Н. Гумилёва в науку возникает интересная картина: исследователи-географы утверждают, что в истории Л.Н. Гумилёв сделал много, а вот то, что он писал о географии ошибочно, историки в свою очередь утверждают вот в этнологии Л.Н. Гумилёв сделал великие открытия, а в истории грубейшие ошибки, этнологи не признают его вклад в свою науку, зато видят достижения Льва Николаевича в географии. Более того историки слависты утверждают вот в исследовании тюркских народов Л.Н. Гумилёв первооткрыватель, а историю славян искажил, специалисты по истории Древнего мира видят его заслугу в освещении истории славян, но считают, что он очень вольно обращается с историей Древнего мира, китаеведы признают вклад Л.Н. Гумилёва в исследование западной истории, но отрицают его освещение истории Китая.

Пожалуй, одни тюркологи охотно признают вклад Льва Николаевича в освещение истории тюркских народов, более того, сейчас речь идёт о том, что именно он стал открывателем их истории для европейской цивилизации, доказал, что кочевая культура была не менее развита, чем культуры осёдлые, и внесла не меньший, чем они, вклад в развитие мировой цивилизации. На основании этого Л.Н. Гумилёв в тюркоязычных странах получил признание, у нас в Казахстане один из ведущих вузов носит его имя – Евразийский национальный университет имени Льва Николаевича Гумилёва. Но при этом, почти нет книг Л.Н. Гумилёва переведённых на казахский язык или, хотя бы изданных в Казахстане. Случайно? Или и здесь учение Л.Н. Гумилёва не совсем отвечает идеологии государства? Конечно, это вопросы, которые к теме данной работы не относятся, но только на первый взгляд. Л.Н. Гумилёв обосновал и логически доказал идею уникальности и неповторимости культур, согласно которой каждая культура неповторима и необходимо обеспечивает многообразие, полноту мировой культуры. Многие современные руководители молодых, независимых государств стремятся доказать идею превосходства своей культуры, её большего вклада в мировую сокровищницу, в том числе и лидеры тюркских государств. А это противоречит идеям Л.Н. Гумилёва.

Не Л.Н. Гумилёв первым выступил против идеи линейного прогресса и высказал точку зрения о том, что история человечества существует как история отдельных культурно-исторических типов, но он первый нашёл для этой точки зрения научное обоснование. Именно это требует рассматривать его учение не только как историческое, географическое, этнологическое или синтетическое, объединяющее взгляды нескольких научных дисциплин, а как мировоззренческое, причём именно как научно-мировоззренческое, то есть философское. Лев Николаевич не просто провозглашает свои взгляды, но строго логически обосновывает их с применением данных самых различных научных дисциплин. В своих построениях он применяет естественнонаучные закономерности для обоснования социально-культурных процессов, рассматривает историю общества и культуры как составную часть более широких процессов развития мира и проявление более общих законов его бытия. А это предполагает применение диалектического метода. Таким образом, рассмотрение теории Л.Н. Гумилёва вне её философского контекста, неизбежно ведёт к её искажению, неверному пониманию, а значит к неверному пониманию тех процессов, которые объясняются этой теорией в самом историческом процессе, в эмпирической реальности. Именно эти соображения вынудили авторов сделать попытку рассмотреть философскую составляющую учения Л.Н. Гумилёва.

2 Материалы и методы

Любое исследование имеет свой предмет и метод исследования. Предмет исследования обязательно имеет свой носитель – письменный источник, аудио-, видео- источник, либо

материальный носитель. Именно эти источники и становятся материалом исследования. В нашем случае в качестве материала исследования мы будем использовать опубликованные работы классиков цивилизационного подхода к анализу истории общества, таких как Н.Я. Данилевский, К.Н. Леонтьев, О.Шпенглер, А. Тойнби, русские евразийцы первой половины XX века, труды самого Л.Н. Гумилёва (в первую очередь его работу «Этногенез и биосфера Земли» [2]), а также материалы YouTube, в которых выражены различные точки зрения на учение Л.Н. Гумилёва современных исследователей. Для определения основных дефиниций в работе используются справочные материалы и философские словари.

Методологической базой исследования выступает диалектика, применённая как к анализу исторических концепций разных авторов, в том числе Л.Н. Гумилёва, так и к анализу самого исторического процесса. Кроме того, в работе используются такие общенаучные методы как индукция и дедукция, анализ и синтез, а также методы компаративистики и системного подхода.

3, 4 Результаты обсуждения

Как уже говорилось выше, теорию Л.Н. Гумилёва в научном мире не принято рассматривать как философскую теорию. Её считают исторической, географической, этнологической и, даже, политической теорией. Так, например, И.С. Шишкин утверждает, что в конце 1980-х годов, когда была издана вся «антисоветчина», работы Л.Н. Гумилёва не публиковались. Он объясняет это тем, что вокруг работ Льва Николаевича всё время «велись бои идеологического и политического содержания» [3]. По мнению И.С. Шишкина эта борьба обусловлена тем, что Л.Н. Гумилёв создал «принципиально новую картину всемирной истории..., первым подвёл научную базу под многовекторность человеческой истории», что играет «ключевую роль непосредственно в политике» [3]. Создание же принципиально новой картины истории, научное обоснование многовекторности истории требует новых, если не философских, то мировоззренческих оснований.

Автор придерживается точки зрения, что не всякое мировоззрение есть философия, но всякая философия есть мировоззрение. Из Вузовского курса философии нам известно, что кроме философского есть ещё как минимум два исторических типа мировоззрения – мифологическое и религиозное. Таким образом, доказательство того, что Л.Н. Гумилёв создал новые мировоззренческие основания истории, ещё не означает, что это именно философские основания. Довольно часто, исследователи пользуются этим и пытаются доказать, то созданные Л.Н. Гумилёвым мировоззренческие основания не являются философскими. При этом назвать мировоззрение Льва Николаевича религиозным не получается ни у кого, зато обвинения в мифологичности его мировоззрения и его теории стали общим местом. В лучшем случае в его адрес можно услышать слова, подобные заявлению Геннадия Валдберга, называющего себя «воинствующим сибаритом». Г. Валдберг заявляет: «Когда начинают говорить о человеке, учёном, мыслителе, слово философ прикреплять не буду, хотя какие-то положения Гумилёва и рассматривают как философские, но я всё-таки уйду от этого слова. На мой взгляд, Лев Гумилёв был не философом, он был историком, он был географом, от чего кстати отнекивался, хотел быть исключительно историком. Но он выдвигал такое количество гипотез, которые просто требуют, чтобы их проецировали в будущее, а где начинаются проекции в будущее, хотите Вы или нет, начинает попахивать философией» [4]. В худшем случае мнение может быть таким, как у молодого журналиста Е. Зырянова: «Мы будем говорить о его опус магнум, о «Этногенезе и биосфере Земли» и о теории пассионарности, которую, на самом деле, теорией в общем-то назвать нельзя. Это гипотеза или даже скорее такая философски-художественная концепция...» [5]. И далее этот выступающий заявляет: «Мне очень нравится Гумилёв, при всей его антинаучности, при всей бредовости его тезисов, которые Вы сейчас слышали, при всей нечестности приёмов, которые он использует для манипуляции читателем, при всей широте возможностей интерпретации, которая опять же не должна существовать в научном тексте. Мне очень нравится Гумилёв, по тому что он прекрасный

художественный писатель. Это замечательное художественно-философское эссе. Оно удивительно легко читается» [5].

Такая позиция в отношении теории этногенеза не является редкостью, но возникает вопрос – Почему работы классиков цивилизационного подхода Н.Я. Данилевского, К.Н. Леонтьева, О. Шпенглера, А.Тойнби, евразийцев первой половины XX века признаются философско-историческими, а концепции Л.Н. Гумилёва в этом статусе отказывают? Каковы вообще критерии на основании которых производится отнесение одних концепций к научным и философским, а других нет? Ведь концепция Л.Н. Гумилёва даёт не менее целостную картину истории и раскрывает закономерности исторического процесса в рамках его собственной методологии, как собственно происходит и с другими концепциями истории, которые тоже основываются на собственной методологии авторов каждой из этих концепций. Но работы указанных авторов, не смотря на не меньшую критику, которой подвергались их концепции, чем критика концепции Л.Н. Гумилёва, признаются философскими, а концепции Л.Н. Гумилёва в этом отказывают. Можно ли делать это только на основании того, что работы Льва Николаевича написаны литературным, а не сухим, «научным» языком, или на основании того, что основополагающие положения его концепции звучат необычно и не всегда могут быть проверены эмпирически, методами современной науки? Если соблюдать требования научности, то для ответа на данный вопрос, указанных оснований не достаточно.

Мы придерживаемся токи зрения, что определить научный или не научный, философский или не философский текст перед нами можно лишь определившись с тем, какие критерии мы предъявляем к определению «научного», а какие к определению «философского». Рассмотрение научности трудов Л.Н. Гумилёва не входит в задачу авторов, а посему мы сосредоточимся на определении «философии» и «философии истории». Не обладая литературным талантом Льва Николаевича, авторы, для рассмотрения критериев «философии», обращаются к справочному материалу. В Философском энциклопедическом словаре мы находим следующее определение: «Философия» (греч. φιλοσοφία, букв. – любовь к мудрости, от φίλος – люблю и σοφία – мудрость), форма общественного сознания; учение об общих принципах бытия познания, об отношении человека к миру; наука о всеобщих законах развития природы, общества и мышления. Философия вырабатывает обобщённую систему взглядов на мир и место в нём человека; она исследует познавательное, ценностное, социально-политическое, нравственное и эстетическое отношение человека к миру» [6]. В Новейшем философском словаре, изданном в 1998 и переизданном в 2003 году, это определение несколько меняется и звучит так: «Философия (греч. phileo – люблю, sophia – мудрость; любовь к мудрости) особая форма познания мира, вырабатывающая систему знаний о фундаментальных принципах и основах человеческого бытия, о наиболее общих сущностных характеристиках человеческого отношения к природе, обществу и духовной жизни во всех ее основных проявлениях. Философия стремится рациональными средствами создать предельно обобщенную картину мира и места человека в нем. В отличие от мифологического и религиозного мировоззрения, опирающихся на веру и фантастические представления о мире, философия базируется на теоретических методах постижения действительности, используя особые логические и гносеологические критерии для обоснования своих положений» [7].

Для нашей темы существенными являются следующие моменты:

- философия – это система знаний о фундаментальных принципах и основах человеческого бытия, о наиболее общих сущностных характеристиках человеческого отношения к природе, обществу и духовной жизни во всех ее основных проявлениях;
- философия стремится рациональными средствами создать предельно обобщенную картину мира и места человека в нем;
- философия базируется на теоретических методах постижения действительности, используя особые логические и гносеологические критерии для обоснования своих положений.

Таким образом, концепция, претендующая на статус философского знания, должна отвечать этим требованиям. Однако, концепция Л.Н. Гумилёва, так же как и концепции указанных выше авторов, не претендует на общеполитическое значение. Их предметом исследования является история человеческого общества, следовательно, эти концепции являются не общеполитическими, а, именно философско-историческими. Это значит, что и применять к ним нужно не общеполитические критерии, а критерии именно философии истории. Соответственно, обратимся к словарям для выяснения, как определяется в научном мире понятие «философия истории», а, следовательно, какие критерии мы должны применять к философско-историческому исследованию. Итак, если не уходить в советскую эпоху, а обратиться к более современному словарю, то философия истории – это «концепция в составе философского знания, нацеленная на осмысление исторического процесса в целом и анализ методологических проблем исторического познания. Строя модель исторического процесса, философия истории разрабатывает определенную трактовку специфики исторической реальности, смысла и цели истории, основных движущих сил истории и механизмов их действия, соотношения исторической необходимости и человеческой свободы, единства и многообразия истории и т.п.» [7]. Следовательно, теория, претендующая на роль философско-исторической, должна отвечать следующим требованиям:

- осмысление исторического процесса в целом;
- анализ методологических проблем исторического знания;
- разрабатывать определенную (на наш взгляд, оригинальную) трактовку специфики исторической реальности;
- определять движущие силы истории и механизм их действия;
- определять соотношение исторической необходимости и человеческой свободы;
- рассматривать единство и многообразие истории.

Чтобы определить, является ли теория пассионарности Л.Н. Гумилёва философско-исторической теорией, необходимо определить – соответствует ли она указанным требованиям.

Прежде, чем перейти к рассмотрению этой теории на соответствие данным требованиям, необходимо определиться какого именно характера общеполитические основания лежат в основе данной теории. Поясним, что здесь имеется в виду. Философия, как указывалось выше, это система знаний о фундаментальных принципах основах человеческого бытия, о наиболее общих существенных характеристиках человеческого отношения к природе, обществу и духовной жизни во всех ее основных проявлениях, которая стремится рациональными средствами создать предельно обобщенную картину мира и места человека в нем.

Однако наиболее общие, фундаментальные принципы бытия далеко не всегда поддаются эмпирическому наблюдению, поэтому они зачастую становятся предметом веры исследователя. Один за аксиому берёт отсутствие сверхъестественных сил, другой, напротив, исходит из существования Бога. Разные основания приводят к созданию разных философских систем, разных картин реальности. Философия может быть не только научной, но и религиозной. Рационально обосновать истины религии пытались Августин Аврелий и Фома Аквинский, Владимир Соловьёв и Павел Флоренский, их философские системы были религиозно-философскими системами. Поэтому, прежде чем определять являлась ли теория Л.Н. Гумилёва философско-исторической, необходимо определить – какие общеполитические основания лежали в основе этой теории.

Сам Л.Н. Гумилёв основой своей методологии считал диалектический материализм. В своей работе «Этногенез и биосфера Земли» он пишет: «Поскольку мы исходим из того, что этнос в своём становлении – феномен природный, то основой его изучения может быть только философия естествознания, т.е. диалектический материализм. Исторический материализм ставит своей целью развитие законов общественного развития, т.е. относятся, по выражению К. Маркса, к истории людей, а не истории природы, находящейся в телах этих людей. И хотя обе эти «истории» тесно переплетены и взаимосвязаны, научный анализ требует уточнения

угла зрения, т.е. аспекта. Привлекаемый нами исторический материал – наш информационный архив, не более. Для целей анализа этого необходимо и достаточно» [2].

Как видим, сам Л.Н. Гумилёв общефилософской и общеметодологической основой своей теории называет диалектический материализм. Обосновывает он это тем, что главным предметом его исследования является этнос, который рассматривается Львом Николаевичем как процесс энергетический, природный, который подчиняется законам естествознания. Но достаточно ли утверждения самого автора для того, чтобы принять его на веру? Очевидно, что нет. Научный метод требует, чтобы данное утверждение было логически обосновано, а, при возможности, эмпирически проверено. Попробуем это сделать.

Сразу оговоримся, что эмпирическая проверка соответствия процесса этногенеза теории Л.Н. Гумилёва затруднена. В самом деле, с каких позиций не рассматривай этнос и его этногенез, в любом случае процесс становления и развития этноса достаточно длительный, намного более протяжённый чем процесс жизни одного человека, даже самого великого учёного. Соответственно, непосредственно, эмпирически наблюдать этногенез ни один человек не может. Поэтому эмпирическая проверка этногенеза может осуществляться только так, как это делает Л.Н. Гумилёв – путём анализа уже произошедших этногенезов, этносов, которые либо завершили свою этническую историю, либо близки к её завершению.

Что же касается логического обоснования выбранной Львом Николаевичем мировоззренческой и методологической позиции, то его можно сделать, причём оно в основном совпадает с тем, как это сделал сам Л.Н. Гумилёв. Став на позицию диалектического материализма Л.Н. Гумилёв с неизбежностью признаёт единство материального мира и его законов. Далее он опирается на учение В.И. Вернадского о существовании биосферы, как особой оболочки Земли, частью которой является и человечество. С точки зрения этого учения всё в мире взаимосвязано, Земля взаимодействует с космосом, космические факторы оказывают непосредственное воздействие на Землю. Одним из важнейших факторов является излучение Солнца. Вся жизнь на Земле питается либо энергией Солнечного излучения, либо геотермальной энергией. Таким образом, Л.Н. Гумилёв приходит к выводу, что жизнь – это энергетический процесс. Как энергетический процесс жизнь представляется Льву Николаевичу процессом инерционным, при котором идёт растрата первоначального энергетического толчка.

Энергия Солнца действует на земную поверхность с постоянной периодичностью в каждом регионе Земли, поэтому её воздействие является относительно постоянным и не может быть причиной флуктуаций, приводящих в появлению новых этносов. Появление этносов не поддаётся циклическому характеру воздействия Солнца на Землю. Они возникают спонтанно, внезапно, каждый раз в новом регионе Земли.

Мы не будем заострять внимание на всём процессерассуждений и доказательствах, который Л.Н. Гумилёв приводит для доказательства своей точки зрения, желающих с ними ознакомиться отсылаем к его книге «Этногенез и биосфера Земли» [2]. Для нашей же работы интересен сам вывод: Этногенез порождается излучениями, приходящими из Космоса и узкими полосами, вытянутыми по широте или меридиану (с некоторыми отклонениями), воздействующими на Земную поверхность. Именно вдоль этих полос и происходит зарождение новых этносов. Таким образом, процесс этногенеза Л.Н. Гумилёв рассматривает как инерционный процесс растраты энергии первоначального толчка.

Указанный подход позволяет Льву Николаевичу выдвинуть смелую философскую идею о несовпадении истории этнической и истории социальной. Он пишет: «Все приведённые выше наблюдения и их обобщения позволяют отметить несовпадение социальных и этнических ритмов развития. Первое – это спонтанное непрерывное движение по спирали, второе – прерывистое с постоянными всплесками, инерция которых затухает при сопротивлении среды» [2].

На наш взгляд, такая позиция позволила Л.Н. Гумилёву найти место в объяснении исторического процесса как формационному, так и цивилизационному подходам к анализу

истории общества. Формационный подход позволяет исследовать социальную историю общества, которая действительно непрерывна и движется по спирали. Цивилизационный подход применим при исследовании истории отдельных этносов и суперэтносов, которые рождаются в результате пассионарных толчков, живут постепенно растрачивая их энергию и умирают с её полной утратой.

Важным является и понимание Львом Николаевичем географического фактора. Он, как и большинство сторонников цивилизационного подхода к анализу общества признаёт значение географического фактора для формирования этноса, но не считает себя и не является сторонником географического детерминизма. С точки зрения Льва Николаевича каждый этнос или суперэтнос зарождается в определённом географическом ландшафте, в период пассионарного подъёма этнос преобразует этот ландшафт, а затем на протяжении всей своей жизни поддерживает его, живёт именно в этом ландшафте. Но, признавая важность географического фактора в этногенезе, Л.Н. Гумилёв не абсолютизирует его. По его мнению, поскольку каждый этнос вписан в определённый географический ландшафт, то у этноса все социальные институты со временем становятся охранительными по отношению к сложившейся системе взаимодействия этноса и ландшафта. А вот на стыках ландшафтов, где встречаются два и более этносов, эти нормы не так сильны. Это, по мнению Льва Николаевича, способствует тому, что новые этносы зарождаются именно на стыках ландшафтов, а не на «чистых» ландшафтах. Это же обуславливает то, что новый этнос складывается не из представителей одного народа, а из разных по происхождению компонентов [2].

Ещё одна важная на наш взгляд идея Л.Н. Гумилёва – это идея о том, что первобытные народы, находящиеся в равновесии (как он говорит, гомеостазе) с окружающей средой – это не молодые, ещё не развитые этносы, а этносы уже пережившие свой процесс этногенеза и растратившие пассионарную энергию до такой степени, что они способны лишь выживать в привычном географическом ландшафте. До него в исторической науке и этнографии господствовало мнение, что первобытные народы – это неразвитые народы, находящиеся в поре этнической юности или детства, развитие которых ещё впереди. Однако, рассматривая этногенез как инерционный процесс растраты энергии первоначального толчка Лев Николаевич доказывает, что эти этносы уже растратили свою пассионарную энергию и без нового пассионарного толчка не способны на самостоятельное развитие.

Важной на наш взгляд является идея Л.Н. Гумилёва о роли пассионарности и сферы сознания в истории. Пассионарность он сравнивает с двигателем, который даёт энергию для развития, а вот идеи, являются рулём, направляющим этническое развитие [2].

При этом, на наш взгляд, эта идея заслуживает развития. В работе «Философия истории евразийства» А.В. Видершпан уже обращал на это внимание. В этой работе сказано: «В концепции Л.Н. Гумилёва пассионарность является двигателем истории, рулём же выступают человеческие стремления сознательные и бессознательные» Их векторная сумма определяет доминанту человеческого поведения. Доминанта эта находится не сразу, во взаимной борьбе. Но, как правило, побеждает та, которая наиболее полно отвечает вызову эпохи. Мы утверждаем, что это не благое пожелание, а жёсткая, может быть жестокая, необходимость. Этносы, не сумевшие адекватно ответить на самый главный вызов эпохи, согласно объективным законам мира погибают» [8]. Здесь, на наш взгляд, можно видеть пересечение теории Л.Н. Гумилёва с концепцией А. Тойнби. Последний в своей исторической работе рассматривает историю цивилизаций как последовательную череду ответов культуры на встающие перед ней вызовы среды, окружения, социальной системы [9]. Сам Л.Н. Гумилёв критикует А. Тойнби, справедливо указывая, что ответ на вызов этнос в одних случаях даёт, в других подобных обстоятельствах не даёт или даёт спустя длительный срок, иногда в несколько сотен лет [2]. Нам же кажется, что если применить к этой концепции теорию самого Льва Николаевича, то ответ на этот вопрос становится очевидным – ответ даётся этносом тогда, когда на это хватает пассионарной энергии, если же её не хватает, то этнос не может дать

ответ на вызов эпохи, и снова возвращается к этому вызову, если у него хватит энергии то он всё же отвечает на этот вызов, ели нет, то гибнет.

Таковы, на наш взгляд, главные (но далеко не все) философские, точнее философско-исторические идеи Л.Н. Гумилёва. Слабым местом его теории является идея пассионарной энергии. Засечь, измерить эту энергию, как то её чувственно воспринять современная наука не может. Значит ли это, что пассионарная энергия не существует? Нет, то, что мы не можем ощутить, всё же может существовать. Правда оно может и не существовать. Вопрос существования пассионарной энергии остаётся открытым, также как и вопрос её источника. Сам Л.Н. Гумилёв признаёт, что излучения, приходящие из дальнего космоса должны рассеиваться и облучать не узкие полоски Земли, а всю Землю и примыкающий космос, или огромные регионы планеты. Но этого не происходит. Эти проблемные моменты концепции Льва Николаевича позволяют обвинять его концепцию в псевдонаучности, считать её не научной гипотезой а литературным трудом, своеобразной фантастикой.

5 Выводы

Нам кажется, что теория Л.Н. Гумилёва является такой научно-философской гипотезой, которая не будучи доказанной, тем не менее позволяет объяснять явления без неё необъяснимые. Поэтому она может использоваться как рабочая модель философии истории, даже если окажется, что она не верна и будет найдена другая теория, которая будет более адекватно объяснять природу исторического процесса. Но для того, чтобы опровергнуть концепцию Л.Н. Гумилёва необходимо выдвинуть и доказать другую теорию истории, которая будет более точно и верно описывать закономерности исторического процесса.

Список литературы

1 Видершпан А.В. Историософские идеи Л.Н. Гумилёва в контексте развития евразийства // Видершпан А.В. Автореферат на соискание учёной степени кандидата философских наук. – Алматы: Компьютерно-издательский центр ОО «Добровольное общество инвалидов войны в Афганистане – Братско», 2004.– 28с.

2 Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – М.: Айрис-пресс, 2014. – 560 с.

3 Шишкин И.С. Учение Гумилёва и современность [Электронный ресурс] // YouTube. – Дата публикации 06.01.2013. Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв.карта; мышь; Faulkner, A., Thomas. Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?v=_LH5i1e519Q

4 Валдберг Г. Лев Гумилёв. Преамбула. Беседа первая [Электронный ресурс] // YouTube. – Дата публикации 17.10.2015. Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв.карта; мышь; Faulkner, A., Thomas. Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=C1-IE7h-nsc&list=PLXkC4gpZKjNwksJ987Q7KkOLLw8xh26vw>

5 Зырянов Е. Гумилёв – крёстный отец фолхистории (Скептикон Питер –2018) [Электронный ресурс] // YouTube. – Дата публикации 28.06.2018. Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв.карта; мышь; Faulkner, A., Thomas. Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=eg4t86-bVt0>

6 Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Ф56Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов – М.: Советская Энциклопедия, 1983. – 840 с.

7 Новейший философский словарь / Сост. А.А.Грицанов. – Минск.:Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.

8 Видершпан А.В. Философия истории евразийства (монография). – Костанай: КЮИ КУИС МЮ РК, 2008. – 152 с.

9 Тойнби А.Д. Постижение истории. – М.: Прогресс, 1991. – 730 с.

Материал поступил в редакцию: 04.09.2020

НҰРТАЗЕНОВ, Т.Қ., ВИДЕРШПАН, А.В.

Л.Н. ГУМИЛЕВТИҢ ІЛІМІ НЕЛІКТЕН ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ІЛІМ БОЛЫП ТАБЫЛАДЫ?

Бұл жұмыста Л.Н. Гумилевтің пассионарлық теориясы философия және тарих әдіснамасы ретінде қарастырылады. Бұл теорияның негізгі ережелері тарихи даму заңдылықтарын сипаттайды және болған және болып жатқан тарихи процестерді түсінуге де, болашақ тарихи оқиғаларды болжауға да қызмет ете алады. Этногенезді табиғи процесс ретінде, ал мәдениеттануды әлеуметтік процесс ретінде бөлу Л.Н. Гумилевке тарихты талдауға деген формациялық және өркениеттік тәсілдердің артықшылықтарын біріктіруге мүмкіндік береді. Бұл идеялар тарихи процестің ең жалпы заңдылықтарын көрсетеді, бұл пассионарлық теориясын философиялық және тарихи теория деп санауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: философия, тарихфилософиясы, тарихи процесс, тарихи процестің заңдылықтары, диалектикалық материализм, этногенез, пассионарлық, әлеуметтік-мәдени генезис.

NURTAZENOV, T.K., VIDERSHPAN, A.V.

WHY DOCTRINE OF L.N. GUMILYOV IS A PHILOSOPHICAL DOCTRINE?

The paper considers the theory of passionarity L.N. Gumilyov as a philosophy and methodology of history. It is shown that the main provisions of this theory describe the laws of historical development and can serve both to understand what has happened and are ongoing historical processes, and to predict future historical events. The separation of ethnogenesis as a natural process and cultural genesis as a social process allows L.N. Gumilyov combine the advantages of formational and civilizational approaches to the analysis of history. These ideas reflect the most general laws of the historical process, which allows us to consider the theory of passionarity as a philosophical-historical theory.

Key words: philosophy, philosophy of history, historical process, laws of the historical process, dialectical materialism, ethnogenesis, passionarity, sociocultural genesis.

ӘОЖ 82.0(574)

Оспанұлы, С.

филология ғылымдарының кандидаты,
тіл және әдебиет теориясы
кафедрасының профессоры

Мырзағалиева, К.М.

филология ғылымдарының кандидаты,
тіл және әдебиет теориясы кафедрасының
қауымдастырылған профессоры,
А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ,
Қостанай, Қазақстан

ДОМБЫРА ЖАСАУ ІСІ ҚАЛАЙ ЖАНДАНДЫ?

Түйін

Қазақ топырағынан шыққан әл-Фараби, Абай мен Шоқанды айтпағанда Қазақстанда аспаптану ғылымы 1964 жылдан бастап қана қолға алына бастады. Халық арасында домбыра, қылқобыз, сыбызғы, т.б. дәстүрлі музыкалық аспаптар жасаушылар болғанымен, олар бұл іспен арнайы айналысып, шеберханалар ашқан емес. Домбыра тек тұтас ағаштан ойылып жасалды. Құрап жасау кейін пайда болды.

Бұл мақалада Қазақстанда домбыра жасау ісі қалай, қашан жүзеге аса бастағаны, ұлттық аспабымыздың сапасын жақсарту жайы зерделенеді.

Кілт сөздер: домбыра, күй, өнер, шебер, музыка, шеберхана, музыкалық аспап.

1 Кіріспе

Әміре Қашаубаевтың Парижге барып, этнографиялық концерттерге қатысуы үшін 1925 жылы Оқу-ағарту комиссары А.В. Луначарскийдің ұсынысы бойынша Мәскеудегі музыка шеберханасында қазақтың ұлттық музыкалық аспабы домбыра қайта өңделіп жасалды. Қазақстанда бұл іс 1932 жылы ғана қолға алынып, Алматы қаласында тұңғыш музыкалық аспаптар жасайтын шеберхана ашылып, жұмыс істей бастады. Алғашқы домбыра жасаушы шеберлер ағайынды Борис пен Имануил Романенко болды. Кейін оларға Қамар Қасымов, Қамбар Медетов (аз уақыт), Арыстан Ермаков қосылды.

Ленинград консерваториясында оқыған Ахмет Жұбановтың ұйымдастыруымен 1933 жылы он бір адамнан тұратын домбырашылар ансамблі негізінде 1934 жылы Қазақстан Орталық атқару Комитеті (КазЦИК) атындағы оркестрі құрылды.

Оркестр ұлттық аспаптарға, соның ішінде домбыраға зәру болды. «1930 жылдары дүниеге келген эксперименттік шеберхананың өзі жойылып кетті, – дейді СССР Халық артисі, Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, Құрманғазы атындағы мемлекеттік академиялық халық аспаптар оркестрінің сол кездегі бас дирижері, профессор Шамғон Қажығалиев – шеберхананың орнына фабрика ашса, оркестр мұндай кіріптар жағдайға душар болмас еді. Консерваторияның музыкалық шеберханасы жұмыс істеп тұрған. Алайда онда ғылыми зерделілікпен танып, домбыра үнінің жақсы, жаманын айыра білетін маман жоқ еді. Ал, Қарағанды облысындағы Осакаровка мен Алматыдағы мебель фабрикасының жанындағы музыкалық цех жасаған домбыралар іске алғысыз еді» [1].

Ш.Қажығалиев «эксперименттік шеберхана» дегені осы шеберхана.

2 Материалдар мен әдістер

1934 жылы халық өнер қайраткерлерінің Бірінші бүкілқазақстандық слетіне дайындық жүргізіле бастайды. Бұл іске шеберхана ұжымы да атсалысып, он бес алыт домбыра жасайды.

Слеттен кейін шеберхана 1934 жылы ұйымдастырылған «КазЦИК» атындағы қазақтың халық аспаптарының тұңғыш профессионалдық оркестрі үшін және қазақ өнерінің 1936 жылы Мәскеуде өткізілмекші болған декадасына арнап аспаптар жасауға кірісті [2].

Ш. Қажығалиевтің «эксперименттік шеберхана» дегені осы шеберхана.

1934 жылы «Социалистік Қазақстан» газетінде жарық көрген «Қазақ музыкасының алғашқы адымы» деген мақалада Алматы музыка техникумында 16 қыркүйек күні музыка аспаптары шеберханасы жасаған домбыра түрлерінен ұйымдастырылған тұңғыш оркестрдің ойын көрсеткені туралы шолу берілген. Онда оркестрді ұйымдастыру ісіндегі Ахмет Жұбановтың еңбегі жоғары бағаланады [3].

«1935 жылдың басында бүкілқазақстандық тоғызыншы кеңестер съезінің соңғы күнінде жаңа ашылғалы жатқан филармонияның күшімен концерт беріліп, шымылдықты «Казатком» атындағы ұлт оркестрі «Интернационалды» орындаумен ашты. Бірнеше күйден кейін қазақ тарихында бірінші рет, оркестрмен «Адай» күйі орындалды. Екінші бөлімінің басында Ғанбар (Қамбар – С.О.) Медетов жеке домбырада «Ақсақ құлан» күйін орындады. Күйшінің қолындағы домбыра бір үлгіде жасалып шыққан, ағаштары таңдалып алынған үш домбыраның бірі еді. Осы күнгі орыс драма театрының іші әсем дыбысқа толып, әсіресе, домбыраның сағасына қол барған кезде құлындай шыңғырған Жошының өлім үні залдың соңғы қатарына дейін анық естілді. Сөйтіп күйші «Ақсақ құлан» уақиғасын домбырамен-ақ көрермендерге жеткізе білді» [4].

Домбыра жасаудың асқан шебері Қамар Қасымов 1934 жылы осы экспериментальды шеберханада жұмыс істеп жүрген кезде домбыра, қобыз, сондай-ақ аңшылық пен саяткерлікте қолданылып келген дауылпаз бен шындауыл, бақташылар аспабы аталып кеткен сыбызғыны оркестрлік шығармаларды орындауға лайықтап беріпті.

«Қ. Қасымовтың әсем өрнектеп жасаған музыкалық аспаптары көптеген музейлерде (Москва, Ленинград, Алматы, Семей) сақтаулы. Еңбек Қызыл Ту ордені және медальдармен наградталған» [5].

Жазушы Қалмұқан Исабаев «Ана тілі» газетінде жарық көрген «Сталинге домбыра жасаған шебер» деп аталатын мақаласында Қамар Қасымовтың 1949 жылы үкімет тапсырмасымен Л.Мирзоян мен Сталинге домбыра жасап бергенін айтады [6].

Қазақ ССР-нің еңбек сіңірген өнер қайраткері (1958), домбыра жасаушы шебер 1966 жылы қайтыс болған.

1923 жылы 22 тамызда Совнарком отырысында өнер зерттеушісі, этнограф А.В.Затаевичке қазақ әндерін жинап, кітап етіп бастыру үшін қаражат бөлу мәселесі сөз болады. Осы жиында наркомпрос Ахмет Байтұрсынұлы орыс және қазақ тілінде «Қазақ халқының бай музыкалық мұрасы туралы» деген тақырыпта сөз сөйлеп, музыкалық аспаптар жасайтын Орынбор шеберханасын қаржыландыру керектігін айтады [7].

Ахаңның ондағы мақсаты – қазақ музыкалық аспаптарын жасату еді. Алайда маңайындағылар да, үкімет те қаражат жоқтығын желеу етіп Ахаңның бұл ойын жүзеге асыруына кедергі жасады.

Соғыс жылдары, одан кейінгі жылдарда да бұл іс шешімін таба қойған жоқ. Ел арасындағы шеберлер қолынан шыққан және Осакаровка шығарған домбыралар халық қажетін өтей алмады.

1945 жылы Алматы мемлекеттік консерваториясында қазақ халық аспаптары бөлімі ашылуына орай оқу орны жанынан музыкалық аспаптар жасайтын шеберхана ашылып, оған шебер И. Романенко басшылық жасады. Ал халық аспаптары кафедрасының меңгерушілігіне Болат Сарыбаев тағайындалды.

1956 жылы қазіргі Атырау қаласындағы тұрмыстық комбинат жанынан музыкалық аспаптар дайындайтын шеберхана ұйымдастырылып, онда белгілі шеберлер Бисенғали Мырзағалиев пен Қалмұқан Оңалбаев И. Романенко жасаған домбыралар үлгісімен домбыра жасай бастады.

1958 жылы Осакаровка музыка комбинаты мен Алматы, Гурьев шеберханаларында музыкалық аспаптарды Мәскеу үлгісі бойынша жасау қолға алынды.

1965 жылы Алматыдағы музыкалық аспаптар жасайтын эксперименталдық шеберханада композитор, ұстаз Бақытжан Байқадамовтың ұсынысы бойынша тұңғыш рет балаларға арналған кішкене домбыралар жасала бастады. Ол домбыраны композитор «Балдырған» деп атады.

1968 жылы 27 ақпанда Қазақ ССР Министрлер Кеңесі музыкалық аспаптар шығару және олардың сапасын жақсарту туралы қаулы қабылдап, соған орай музыкалық аспаптардың қолданылып жүрген түрлерін қайта жасап, көне аспаптарды қалпына келтіру қолға алынды. Сонымен бірге ағаштың физикалық-механикалық және акустикалық қасиетін анықтау барысында да біраз жұмыстар атқарылды. Бұл іс аспаптарды жобалау, қазақ саз аспаптарының жаңа үлгілерін, сондай-ақ халық шеберлерінің тәжірибелері мен дәстүрлерін, этнографиялық материалды зерттеп-игеру негізінде жүргізілді.

Әртүрлі үлгідегі домбыралардың қақпақтары (бет тақтайлары) зерттелініп, оның жеке бөлшектерін құрастырып жинағаннан кейін серпінін белгілеу үшін кергіш (пружина) орнатылды. Қақпақты шанаққа жапсырып бекіткеннен соң топты жаңғырық шығады. Бұл шанақ пен бет тақтайдың арасындағы біртұтас жаңғырық.

Қақпақты өңдеу жұмыстары оның тербеліс жиілігіне өзгеріс енгізеді, сондықтан қақпақ шанаққа жапсырылып, бекітіліп өңделгеннен кейін тербеліс жиілігі қандай болатынын күні бұрын білу қиын емес. Оның үстіне ағаштың физикалық ерекшелігіне сәйкес көлемі бірдей қақпақтардың өзіндік үн шығару қасиеттері де әртүрлі. Сонда да қажетті интервал шамасында дыбыстайтын етіп күйге келтіруге болады. Тақтайшаларды іріктеу, қақпақтың қалыңдығын анықтау және серпінді орнату қақпақ ерекшелігіне байланысты [2].

1970 жылы Осакаровка музыкалық аспаптар фабрикасында жасалған бес домбыраға лабораторияда талдау жасалып, домбыра қақпағын қандай қалыңдықта, оған қойылатын пружиналардың қалыңдығы неше мм болуы керектігі анықталды.

3 Нәтижелер

1976 жылы Министрлер Кеңесі төрағасының орынбасары Шәңгерей Жәнібеков кабинетінде отырыс өткізеді. Оған сол кездегі Ағаш өңдеумен жиһаз жасау министрі Молдан Әлдербаев, Мәдениет министрі Жексенбек Еркімбеков және музыка саласының мамандары, сонымен бірге Мемлекеттік жоспарлау комитетінің қызметкерлері қатысады. Ш.Жәнібеков еліміздің рухани жағынан алға басып келе жатқанын, әсіресе музыка саласы қарқынды дамығанын айтып: «Мәдениет министрі Еркімбеков жолдас Орталық Комитет алдына бірнеше мәселе қойыпты. Соның бірі – домбыра жасау ісін қолға алу керектігі. Осыған байланысты Дінмұхаммед Ахметұлының берген нұсқауы бар. Сіздерді шақырып отырған себебім сол», – дейді.

Ағаш сөз алған Мәдениет министрі ауылдық жерлерде мәдениет үйлері салынып, өнерпаз жастардың да қатары жыл сайын өсіп келе жатқанын, әсіресе, ауылдық жерлерде тек қазаққа ғана тән домбыра аспабы жетіспейтінін, Орман шаруашылығы министрлігінің Осакаровкада жасайтын домбыралары өте аз, әрі сапасы төмен екендігін түсіндіре баяндап, сөз етіп отырған аспап өндірісін тек ағаш өңдеу министрлігі ғана жасай алатынын, сондықтан істі осы ведомствоға тапсыру керектігін айтады.

Ағаш министрі Молдан Әлдербаев ән-күйді, домбыраны жанындай сүйетін адам еді, қарсылық білдірмей, қайта іштей қуанып: «Келесі жылға жоспарға енгізуді мемлекеттік жоспарлау комитетіне тапсырыңыздар», – дейді. – Біз домбыра жасауда қандай технологияны таңдаймыз, керекті қаражатын есептейміз...».

Мемлекеттік жоспарлау комитеті де қарсылық білдірмейді. Өйткені Қонаевтың өзі қолдап отырғанын олар да жақсы білетін еді.

4 Талқылау

Алға қойған мақсатын орындау үшін Орман шаруашылығы министрлігі көп кешікпей коллегия отырысында домбыра жасайтын кәсіпорындарды ұйымдастыру мәселесін талқылап, Министрліктің жобалау және конструкторлық бюросына тиісті тапсырма береді. Коллегияда домбыра жасайтын жеке цех құрылысын Алматы жиһаз фабрикасына және Осакаровкадағы цехқа реконструкция жасап, ғимаратын кеңейту арқылы өндірістік қуатын арттыруға шешім қабылданады. Сөйтіп бір жарым жылдың ішінде үкіметтің домбыра жасау тапсырмасын жүзеге асырады. Алматы жиһаз фабрикасындағы арнаулы цех жылына 40 мың, Осакаровкадағы цех бұрынғы 15 мыңның орнына 60 мың домбыра жасайтындай жағдайға жеткізілді. Нәтижесінде жылына 100 мың домбыра жасалатын болды. Әрине, санын көбейтуді мақсат тұтпай, Болат Сарыбаев сияқты музыка мамандарының ақыл-кеңесімен сапасына көбірек көңіл бөлінді. Аспап жасаудағы механикаландырылған технология игеріліп, стандартқа сай домбыралар жасалды.

Домбыраның мойны, мойынның бетіне салынатын жұқа, қалыңдығы 5-6 мм. Мойынқақ (перекладка) еменнен, бет тақтайы Кострома облысынан әкелінген ақ қарағайдан еді.

Сол жылдары министрлік бойынша ағаштан жасалған бұйымдардың көрмесі ұйымдастырылып тұратын. Сөйтіп, қандай сұраныс бар, соны анықтайтын.

Бұл көрмеге Орталық Комитеттің Бюро мүшелері де, Үкімет басшылары да келіп тұратын. Бірде Дінмұхаммед Ахметұлы Қонаев басқарған бір топ басшылар домбыралар қойылған залды көреді. Димекен ұлттық аспабымыздың бірін ұстап көріп «Сырт көрінісі жаман емес екен, дыбысы қандай екен, қане, өзің тартып жіберші», – деп домбыраны Молдан Әлдербаевқа ұсынады. «Димеке, менің ондай дарыным жоқ еді, мына жігіт тартып жіберсін», – деп қасындағы жігітке береді. Ол домбыраның құлағын күйге келтіріп, күй тартып береді. Сол күнді еске алған Молдекен: «Димекен де, қасындағылар да министрін құтқарып қалды», – деп күлісіп жатыр, міне осындай да жағдай болған», – дейді [9].

М. Әлдербаев кейін ұзақ жылдар «Шипад» фирмасының кеңесшісі болды.

Домбыра жасауда және оны жетілдіруде шеберлер (жоғарыда аты аталғандардан кейінгі – С.О.) Дәркембай Шокпарұлы (жан-жақты өнер иесі), Жолаушы Тұрлығұлов (скрипка жасаудың да майталман шебері), Жақсылық Оспанов, 1986 жылдары Құрманғазы атында-

ғы мемлекеттік консерваториясында қызмет істеген Мұса Әділов, Нұрбек Әділбеков (әрі белгілі әнші, кейін Павлодар қаласындағы С. Торайғыров атындағы Мемлекеттік педагогикалық университеті жанындағы музыка шеберханасын басқарды), Алматыдағы «Шертер» ұлттық саз аспаптары шеберханасының директоры Бақытжан Ділманов, Омар, Қайрат Рухановтар, «ДЭЖКО» жанрының авторы Жасарал Еңсепов (ҚР білім беру ісінің үздігі, күйші-композитор) үлкен еңбек сіңірді.

Солардың арасынан «Үкілі домбыра» байқауының және басқа да конкурстардың бірнеше дүркін лауреаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің профессоры Жолаушы Әбілғазыұлын ерекше атауға болады. Жолдаушының шәкірттері Е. Рахымбеков, А. Мұстафаев та елге танымал шеберлер. Алмас домбыра аспабын жетілдіруге атсалысып, жақсы нәтижелерге жетті. Жеке шеберхана ашқан. Домбыра сайысында бас жүлде алып, «Үкілі домбыра» байқауының Гранпри иегері атанды. Жыл сайын өтетін «Шебер» конкурсының да лауреаты. Ежелгі қазақ театр өнерінің бір саласы «Ортеке» аспабын қайта жаңғыртты. Сондай-ақ Ж. Тұрлығұловтың шәкірттері Н. Орынбасаров «Үкілі домбыра» байқауында бірінші, Е. Бақытжан екінші орын иеленді.

5 Қорытынды

Домбыра – қазақтың ең сүйікті музыкалық аспабы. Ол қазір тұтас ағаштан ойылып та, құралып та жасалып жүр.

Ізденістер, зерттеулер арқасында қазақи домбыраның бет-бейнесі де, үні де өзгеріп, дыбыстық, саздық құрылымы жетіле түсті. Алайда аспап жасау дәстүрі толығымен сақталды, домбыраның қоңыр үні баяғы қалпына келтірілді деп айту әлі де ерте сияқты. Оны марқұм, мәдени, саясат және өнертану институтының акустика және музыкалық технология лабораториясы меңгерушісі қызметін атқарған, өнертану ғылымының кандидаты, домбырашы, дирижер Жұмагелді Нәжімеденов айтып кеткен еді. Ғалым әсіресе домбыраның акустикасы мен ішегіне көбірек көңіл бөліп, қазақ домбырасының ішегі табиғи материал – қойдың немесе ешкінің ащы шегінен жасалатынын, оның ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлі технологиямен өңделетінін ескертіп, осындай ішек дайындау қажеттігін, ол үшін Полтава қаласындағы ет комбинаты қарамағындағы ішек дайындайтын цехқа тапсырыс беру керектігін қайта-қайта жазды. Өйткені, Полтавада жасалған арфаның ішегі домбыраға сәйкес келеді екен. Жұмагелді бұл ішекті фабрикада жасалған қарапайым домбыраға тағып, тартып көргенде, тембрінің байлығы (қоңырлығы) артып, дыбысы да күшейе түсіпті. Қазақ «Домбыраның қасиеті – ішегінде, қобыздың қасиеті – қылында» дейді. Сондықтан домбыра жасаушылар мен оны зерттеуші ғалымдар домбыра ішегін дайындау жайын әлі де зерделей түссе, артық болмас еді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қажығалиев Ш. Күйдің бағын кім жандырады? // Жұлдыз. – 1989. – № 2.
- 2 Сарыбаев Б. Қазақ музыкалық аспаптары. – Нұр-Сұлтан, 2019. – Б. 116-145.
- 3 Қазақ музыкасының алғашқы адымы // Социалистік Қазақстан. 18 қыркүйек 1934.
- 4 Оспанова Ұ. Күмбірлетіп күй төккен // Мәдениет. – 2001. – № 9 (60). – Б. 28.
- 5 Қазақ Совет энциклопедиясы. 6 т. – Алматы: Қазақ Совет энциклопедиясының Бас редакциясы, 1975. – Б. 540.
- 6 Исабаев Қ. Сталинге домбыра жасаған шебер // Ана тілі, 18 тамыз 2005.
- 7 Әлімжанов Б. Дала жауһарларын жаңғыртқан Затаевич // Қазақ әдебиеті, 12.04.2019.
- 8 Әлдербаев М. Домбыра туралы аз-кем әңгіме // Егемен Қазақстан, 27 ақпан 2008.
- 9 Нәжімеденов Ж. Домбыраның ұлттық қоңыр үнін қалай сақтап қалуға болады? // Ақиқат. – 2007. – №11.

Мақала редакцияға түсті: 21.09.2020

**ОСПАНОВ, С., МЫРЗАГАЛИЕВА, К.М.
КАК РАЗВИВАЛОСЬ ДЕЛО ИЗГОТОВЛЕНИЯ ДОМБРЫ?**

За исключением аль-Фараби, Абая и Чокана, выходцев из казахстанских земель, инструментальная наука в Казахстане началась только в 1964 году. Среди населения встречаются домбра, кылкобыз, сыбызгы и др. Хотя и были производители традиционных музыкальных инструментов, они не занимались этой работой и не открывали мастерских. Домбра изготавливается только из массива дерева. Изготовление с использованием составных частей появилось позже.

В этой статье рассматривается, как и когда в Казахстане делали домбру, как улучшить качество нашего национального инструмента.

Ключевые слова: домбра, күй, искусство, мастер, музыка, мастерская, музыкальный инструмент.

**OSPANOV, S., MYRZAGALIYEVA, K.M.
HOW DOMBRA PRODUCTION DEVELOPED?**

Except for al-Farabi, Abai and Chokan, who came from Kazakh lands, the science of instrumental science began to be practiced in Kazakhstan only in 1964. Among the population there are dombra, kylkobyz, sybyzgy, etc. Although they were the creators of traditional musical instruments, they were not engaged in this work and did not open workshops. The dombra is made only of solid wood. Manufacturing with use of the component parts appeared later.

This article examines how and when the dombra was made in Kazakhstan, how to improve the quality of our national instrument.

Key words: dombra, kui, art, master, music, workshop, musical instrument.

ӘОЖ 82.0(574)

Оспанұлы, С.

*филология ғылымдарының кандидаты,
тіл және әдебиет теориясы
кафедрасының профессоры*

Мырзағалиева, К.М.

*филология ғылымдарының кандидаты,
тіл және әдебиет теориясы кафедрасының
қауымдастырылған профессоры,
А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ,
Қостанай, Қазақстан*

ҚОСТАНАЙЛЫҚТАР А.В. ЗАТАЕВИЧКЕ ҚАНДАЙ ӘНДЕР ЖАЗДЫРДЫ?

Түйін

Мақалада музыка зерттеушісі А.В. Затаевичке қазақ әндерін жаздырған қостанайлықтар, олардың кім екендіктері, мамандықтары, қанша, қандай әндер бергені сөз болады. Сондай-ақ оларға қазақ әндері мен күйлерін жинап, нотаға түсірген музыка зерттеушісі Александр Викторовичтің берген бағасы да айтылады.

Кілт сөздер: музыка, ән, күй, дәстүр, әнші, күйші, театр.

1 Кіріспе

Қазақ халқының музыка мәдениетіне зор үлес қосып, оның ілгері басуына ықпал еткен айтулы тұлғалардың бірі – ұлты поляк Александр Викторович Затаевич.

Қазақтың дәстүрлі музыкасымен ол 1920 жылы Орынбор қаласына қызмет бабымен келгенде танысады. Алғаш оған қызыға қарап, әуендерді құмарта тыңдаған ол оның ұшан-теңіз байлығына көз жеткізеді. Сөйтіп, халық мұрасын жинап, зерттей бастайды. Бірінші дүниежүзілік соғыс аяқталмай жатып, азамат соғысы басталған елді аштық, ауру меңдеген

қиын-қыстау кез еді. Соған қарамастан, әнге, күйге құштар ол жасының ұлғайғанын да ескермей халық музыкасын жинауға аса құштарлықпен кіріседі. Оған Мәскеуде Әлихан Бөкейханұлы бастаған, Орынборда тұратын Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы бар, барлығы музыка зерттеушісін қазақ өнеріне қатысты мағлұматтармен таныстырып, қай жерге барып, кіммен кездесуі керек екендігі туралы бағыт-бағдар беріп отырған [1].

2 Материалдар мен әдістер

Әрине, жалғыз А. Затаевич қана емес, оған сол кездегі халық ағарту комиссары Ахмет Байтұрсынұлының басшылығымен жүргізілген халық ағарту комиссариатының Ғылым бөлімі қызметкерлері мен қазақ оқығандарының қосқан үлесі де аз болған жоқ. Оны Александр Викторовичтің өзі де кітаптың алғысөзінде жазып көрсеткен. «Өнері барлардың барлығын да өз орындауларында жазып ала бердім, – дейді ол. – Қазақ ССР Халық комиссарлары (Ә. Жангелдин, М. Саматов, С. Сейфуллин), қазақ интеллигенциясының барлық деңгейдегі өкілдері, саяси, қоғамдық орындарда қызмет істейтін қоғам қайраткерлері (Е. Алдоңғаров, Ж. Аймауытов, Г. Бөкейханов, Б. Майлин, Қ. Медетов, А. Оразбаева, А. Мұқашев және т.б.), кәсіби әншілер, халық арасында жүрген күйшілер, студенттер, рабфактардың курсанттары мен оқушылар, балалар коммунасының тәрбиеленушілері, кеңес-партия мектебінің, кавалерия мектебінің командалық құрамдары, Қазақ халық ағарту институтының, әскери-саяси, ветеринариялық, әйелдер курстарының қызметкерлері мен қатысушылары, тіпті жазаларын өтеп жатқандар» [2].

Жоғарыда зерттеушінің өзі атап өткендей Әліби Жангелдин «Жолдыбек», «Шалқыма» (III), «Шалқыма» (IV), «Халәлім», «Еділ бойы» (III), «Ескі ән» (V), «Ескі ән» (VI), «Қоңыржай» (VI), «Кінә өзіңнен» әндерін жаздырады.

3 Нәтижелер

1959 жылы Алматының Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасынан жарық көрген «Қазақтың Советтік халық әндері» жинағында: «Ұмтыл алға, кіші інім», «1 000 ән», № 815 Революциялық ән. Бұл әнді салып берген Әліби Жангелдин (1884-1953), Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісі басшыларының бірі және революциялық, қоғамдық ірі қайраткер. Ол Қостанай облысы Торғай ауданында (қазіргі Жангелдин ауданы) «Қайдауыл» деген жерде туған.

Қазақ халық музыкасын жете білгіш және тамаша орындаушы Ә. Жангелдин 1923 жылы Мәскеудегі Үлкен театрда болған зор мәдени шара «Ұлттар кешінде» ән салған. Затаевич бұл әннің тексін жазбай, тек мелодиясын ғана жазып алған. Ән сөзсіз болғанымен де оның көтеріңкі, жарқын мар екпінді музыкасы өлеңнің мазмұнын жеткілікті түрде айқын сипаттады деп жазыпты [3].

Мұны қазір екінің бірі біле бермесі анық. Әліби сондай-ақ Қаралдин Байқадаммен (композитор Бақытжан Байқадамовтың әкесі – С.О.) бірігіп «Жаймашуақ», «Төскей», «Ақ тас» әндерін де берген. Байқадам Қаралдин тағы да үш ән – «Гәгигәк», «Сендір, қалқам», «Телқоңыр» әндерін жаздырған. Б. Қаралдин – композитор Бақытжан Байқадамовтың әкесі.

А. Затаевич қазақтың алғашқы журналистерінің бірі ақын Мұхамеджан Сералиннен үш ән жазып алыпты. Олар – «Аттары» (II), «Қаратау», «Қос алқа».

Елубай Өмірзақов «Гегегеу» (I), «Акерке, жаным-ай», «Шалқаркөл», Жұмабек Жансарин «Базыбек әні», Мырзағазы Есполов «Ақирек», Сәбитбек Ысқақов «Көкек», «Қараторғай», «Зұлқия», «Күләйжан» (II), «Аужар», тағы да төрт ән жаздырыпты.

Е. Өмірзақов жайында А. Затаевич «... қазақ драма театрының іргесін қалаушылардың бірі. Халық өлеңдерін тамаша орындайды және жете бағалай біледі. Елубай Қазақ ССР халық артисі «Екпінді мен жалқау» әні халықтың айтыс дәстүрін дамытып пайдалануының айрықша бір түрі» деп жазыпты [3].

Ж. Жансарин – аудандарда лауазымды қызметтер атқарған адам. «Қостанай таңы» газетінде ұзақ жыл қызмет істеген журналист Хамит Жансариннің әкесі.

М. Есполов – журналист, публицист. 1891 жылы Әуликөл болысында туған. Саяси қуғын-сүргін құрбаны.

Ахмет Байтұрсынұлы шебер күйші де, әдемі қоңыр дауысы бар жақсы әнші де болған. Скрипка тартып, күйсандықта да ойнаған.

А. Байтұрсынұлы А.В. Затаевичке «Есенжол жыршының әні» (I), «Шырқау», «Дауыс», «Ай-хай, Ғазиза!», «Жар-жар» (III), «Кел-кел, екеуіміз-ай!», «Көрұғлы» (II), «Қаләй-лім», «Мұқаның әні», «Биғаның әні», «Жыршы әні» (II), т.б. барлығы 40 ән ұсынып, ноталарын жаздырады.

1923 жылы 22 тамызда Халық комиссариатының отырысында өнер зерттеушісі, этнограф А.В. Затаевичке қазақ әндерін жинап, кітап етіп бастыру үшін қаражат бөлу мәселесі сөз болады. Осы жиында Халық комиссары Ахмет Байтұрсынұлы орыс және қазақ тілінде «Қазақ халқының бай музыкалық мұрасы туралы» деген тақырыпта сөз сөйлеп, музыкалық аспаптар жасайтын Орынбор шеберханасын қаржыландыру керектігін де айтады [1].

Ахаңның ондағы мақсаты – қазақ музыкалық аспаптарын жасату болатын. Алайда оның бұл ойы «қаржы жетіспейді» сылтауымен жүзеге аспайды.

Бейімбет Майлин домбыра тартып, ән салған. Жазудан шаршап, бір уақ сергіп қалу үшін қолына домбырасын алып, ән салатын әдеті болыпты. Ұлы жазушы әсіресе, «Қостанайдың төл әні «Уғай-ай» мен Балуан Шолақтың «Ғалиясын» қоңыр жайлатқанды ұнатқан» [4].

Сәбит Мұқанов «Ғалияның» Бейімбет орындайтын түрін басқа ешкімнен естімегенін айтса, қаламдас досы Бейсенбай Кенжебаев «кейде ақырын ысқырып, әндетіп отыратын, ән-күйге бейім болатын» дейді.

Александр Викторович «Жас та, талантты қазақ журналисі, әрі ақын қостанайлық әуендердің әуесқойы Баймұхаммед Майлиннің маған жаздырған дүниелері құнды болды» [4], – деп жазды.

Сәбит Мұқанов та домбыраны жансерік еткен тұлға. Жазушы Ақан серінің «Мақпал», «Қараторғай», «Ғаләлім», «Қос алма» әндерін нәшіне келтіре орындаған. Сәбең айтқан бұл әндерді А. Затаевич жазып алып, «Қазақ халқының дәстүрлі 1000 әніне» қосқан.

Аманғали Сегізбаев (1897-1944) – Қостанай облысының қазіргі Денисов ауданындағы Ақсу ауылында дүниеге келген. Журналист, жазушы, өлең де жазған, фельетонист [5].

Аманғали алғаш ауыл молдасынан дәріс алып, кейін Троицк қаласындағы «Уэзипа» медресесіне оқуға түсіп, оны ойдағыдай бітіріп шығады. 1915-1917 жылдарда ауылдағы мектепте мұғалім болып, бала оқытады.

1918 жылы Қостанайдың мұғалімдер курсына оқып жүрген кезінде жастардың басын қосып, ойын-сауық үйірмесін ұйымдастырады. Сол кездің өзінде әдебиетке құштар жас «Қаламқас» атты пьеса жазып, оны сахнаға шығарады. Басты кейіпкерді өзі сомдаса, Қаламқасты Ерғали Алдоңғаровтың қарындасы Рахима ойнайды.

1919 жылы курсты бітірген соң тағы да ауылға барып мұғалімдік қызметін жалғастырады. Мұғалім бола жүріп газеттерге мақала да жазып тұрады.

1921 жылы Аманғали уездік оқу бөлімінің жанынан құрамында 21 адам бар көркемөнерпаздар тобын құрып, ауылдарға шығып ән салып, күй тартып өз өнерлерін көрсете бастайды. Сол топтың арасында кейін қазақтың Халық әртістері болған Серке Қожамқұлов пен Елубай Өмірзақов та бар еді.

1923 жылы Орынборда шығып тұрған «Жас қазақ» журналына жауапты хатшы қызметіне шақыртылады. Сөйтіп оның журналистік, жазушылық қызметі басталады.

1939 жылы журналистика институтын бітіріп, аудандық «Еңбекші қазақ» газетінің редакторы, кейін қазіргі «Егемен Қазақстан» («Еңбекші қазақ») газетінде жауапты қызметтер атқарады.

Әнші, журналист-жазушы А. Затаевичке «Жан сәулем», «Гүлжан-ай», «Маман бай» әндерін жаздырған.

Аманғали Сегізбаев 1942 жылы «Социалистік Қазақстан» газетінің Жамбыл облысындағы тілшісі болып жүрген кезінде Ұлы Отан соғысына аттанып, Кенисберг түбінде қаза тапқан.

А. Затаевичтің айтуы бойынша кезінде Орынбор қаласында Ерғали Алдоңғаровтан асқан әнші болмапты.

Ерғали Баймұхамедұлы Алдоңғаров 1900 жылы Қостанай облысындағы Федоров уезінде, Шұбартеңіз болысында туған. Қазақстан коммунистік жастар одағын ұйымдастырушылардың бірі, журналист, баспагер.

1916 жылы екі кластық орыс-қырғыз (қазақ – С.О.) училищесін бітіріп, 1917 жылы Се-лебедегі (Челябинск) бір саудагердің мал дайындау кеңсесінің есепшісі болады. 1918 жылы екі жетілік партия мектебінде оқып, 1919 жылы Қостанай уездік халық ағарту бөлімінің нұсқаушысы, кейін аз халықтар бөлімі меңгерушісі қызметін атқарады.

1921 жылы республикалық Комсомол жастар одағының қырғыз бюросының баспа бөлімінің меңгерушісі, «Қызыл Қазақстан» журналының («Қызыл Қазақстан» –Қазақстанның қазіргі ұлттық қоғамдық-саяси журналы – «Ақиқат». С.О.) және «Еңбекші қазақ» (қазіргі «Егемен Қазақстан») газетінің редакциялық алқасының мүшесі болады.

1922 жылы Түркістан Коммунистік жастар одағы комитетінде Қазақстанның өкілі, оның мүшесі, «Жас қайрат» жастар газетінің жауапты редакторы қызметіне тағайындалады.

1923-1924 жылдары өлкелік тәжірибелік коммуна мектебінің меңгерушісі, «Жас қазақ» және «Лениншіл жас» газеттерінің жауапты редакторы, Қырғыз (Қазақ) Мемлекеттік баспасының жас ұландар секторының меңгерушісі, 1925 жылы «Еңбекші қазақ» газеті редакциясының жауапты хатшысы болады, кейін аудармашылық қызметпен айналысады. Ерғали Алдоңғаров Қазақстанның бірінші, екінші, үшінші съездерінің делегаты [6].

А. Затаевич ол жайында: «Музыка жөнінен өте дарынды жан, тамаша әнші және сезімтал музыкант, әнді бар ынтасымен кең толғап, қоңыраудай сыңғырлатып салғанында дауысы құбылып, әшекейленіп, ерекше бір стильді, айрықша сұлу болып шығады» [3], – дейді.

Мұхаммеджан Фазылов – медицина ғылымдарының докторы, профессор (1987), Қазақ ССР-ының еңбек сіңірген дәрігері (1947), Қазан мемлекеттік университетінің медицина факультетін бітірген (1929). Алматы ауруханаларында терапевт (1929-1933), Жамбыл облысының Мерке ауданында дәрігер (1933-1934), Шымған санаторийінде бас дәрігер (1934-1937), Алматы медицина институты неврология кафедрасының доценті (1937-1938), меңгерушісі (1938-1941) қызметтерін атқарған. Ұлы Отан соғысы кезінде Мәскеу Орталық округтік госпитальда дәрігер, ординатор, бөлім меңгерушісі және госпиталь бастығы (1942-1947) болған. 1947-1976 жылдар аралығында Алматы медицина институтының неврология кафедрасының меңгерушісі, 1976 жылдан республикалық I-аурухананың бас консультанты қызметін атқарған [7].

М. Фазылов жас кезінде өлең, мақалалар жазған. М. Сералиннің «Топжарған» поэмасының екінші нұсқасын жасаған. Домбыра тартып, ән салуды ұнатқан. Ол А. Затаевичке «Көрұғлы», «Жеңеше-ай», «Құрбым-ай», «Керегау» әндерін жаздырған. Ол туралы Затаевич «қоңыр дауысты, Қазанда оқуда жүріп әншілігін ажарлай түскен, айту мәнерінде сағынышпен созбалау басым, – деп жазады. – Кей-кейде ырғақ-сазды «татарландыруға» бейімдеу секілді».

4 Талқылау

А. Затаевич «Апырай» әнін Қостанай облысының Қарабалық ауданында 1919 жылы туған Мина Сейітовадан жазып алғанын айтады. М. Сейітова зерттеуші ғалымға 300 бет қолжазба беріпті [3].

1934 жылы «Жарыста» деп аталатын тағы бір ән орындапты.

Мина Сейітова – Қазақ радиосының алғашқы дикторларының бірі.

Б. Майлин «Ауыл» газетінде қызмет істеп жүрген кезде Қостанай губерниясының түгел дерлік мұғалімдері газет төңірегіне топтасып, хабар-ошар, корреспонденциялар жазып тұрған. Солардың бірі Жұмаш Еленов еді.

1919 жылы Қостанай қаласындағы бұрынғы офицерлер клубы «Мұсылмандар клубы» аталып, оның қасынан өнерлі жастар бірігіп драма үйірмесін ашады. Бұл драма үйірмесін

ұйымдастыруда Бейімбет Майлиннің көмегі зор. Жұмаш Еленов бойында өнері бар жастарды түгел шақырып, өзі басшылық жасайды. Олардың арасында немере туыстар Мұхаметжан Фаризов пен Балдырған Мұхаметжанова, Серке Қожамқұлов, Рахима Алдоңғарова, Елубай Өмірзақов, Менетай Жақсылықов, Оразалы Аяқбаев, Әбдірахман Бектасов, Досмырза Нұрпейісов бар еді. Үйірме Б. Майлиннің «Қаламқас», «Бетім-ау, құдағи ғой», «Қасқырбай», «Неке қияр» атты шағын пьесаларын сахналайды. Оларды сахналаушы Жұмаш Еленов болады.

1925 жылы 1 қыркүйекте «Ауыл» газетінің екі жылдығы аталып өтеді. Соған орай арнайы бет ұйымдастырылып, онда газет тілшілерінің суреттері берілген. Олардың арасында Ж. Еленовтің суреті де бар. Еленовті «Еңбекші қазақ» газетіне қызметке шақыртып алған да Бейімбет болуы мүмкін. Өйткені Ж. Еленов ол кезде республикаға танымал журналист емес еді.

«Еңбекші қазаққа» қызмет істеп жүрген кезде А. Затаевич Жұмаш Еленовтен «Балжан», «Қобыланды», «Жоқтау» және Мұхамеджан Сералинге арналған «Серәлі ақын» әндерін жазып алып, кітабында оның Денисов уезінің Әйет болысынан екенін көрсетіпті.

5 Қорытынды

1925 жылы А.В. Затаевичтің «Қазақ халқының 1000 әні», 1931 жылы «Қазақтың 500 әні мен күйі» атты кітаптары дүниеге келді. Бұл халқымыздың музыкалық мұрасының молдығын, олардың рухани әлеміміздегі айрықша құбылыс екенін таныта түседі.

Қостанай облысынан барлығы 73 адам 318 ән жаздырыпты. Таң қаларлық жайт! Қазір ән айтып, домбыра тартатын осыншама адам облысымыздан табыла қояр ма екен?!

Қорыта айтсақ, ән мен күйлердің, жоғарыда айтқанымыздай, жиналуына да, жинақтың баспа бетін көруіне де қостанайлықтардың қосқан үлесі зор.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Әкімжанов Б. Дала жауһарларын жаңғыртқан Затаевич // Қазақ әдебиеті, 12.04.2019.
- 2 Затаевич А. 1000 песен казахского народа. Киргизское Государственное издательство. – Оренбург, 1925. – С. 14.
- 3 Қазақтың Советтік халық әндері. – Алматы: Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасы, 1959. – Б. 418-423.
- 4 Боранғалиұлы Т. «Еңбекші қазақ» әндері // Егемен Қазақстан, 10.12.2014.
- 5 Қазақ Совет энциклопедиясы. Қазақ ССР Ғылым академиясы Қазақ Совет энциклопедиясының Бас редакциясы. – Алматы, 1977. – 10 т. – Б. 97.
- 6 Оспанов С. Публицистика (оқулық). – Алматы: «САГА», 2001. – Б. 94.
- 7 Қазақ Совет энциклопедиясы. Қазақ ССР Ғылым академиясы Қазақ Совет энциклопедиясының Бас редакциясы. – Алматы, 1977. – 11 т. – Б. 449.

Мақала редакцияға түсті: 21.09.2020

ОСПАНОВ, С., МЫРЗАГАЛИЕВА, К.М.

КАКИЕ ПЕСНИ ЗАПИСЫВАЛ А.В. ЗАТАЕВИЧ ИЗ УСТ КОСТАНАЙЦЕВ?

В статье говорится о костанайцах, из уст которых музыкальный исследователь А.В. Затаевич записал казахские песни, кто они, их профессия, сколько и какие песни были записаны. Также, приведена данная им оценка музыкальным исследователем Александром Викторовичем, который собирал и записывал казахские песни и кюи.

Ключевые слова: музыка, песня, кюи, традиция, певец, кюиши, театр.

OSPANOV, S., MYRZAGALIYEVA, K.M.

WHAT SONGS DID A.V. ZATAEVICH RECORD FROM KOSTANAY PEOPLE?

The article speaks about Kostanay people, from whose mouths the music researcher A.V. Zataevich recorded Kazakh songs, who they are, their profession, how many and what songs were recorded. Also, the assessment given by him is given by the musical researcher Alexander Viktorovich, who collected and recorded Kazakh songs and kui.

Key words: music, song, kui, tradition, singer, kuishi, theater.

УДК 908

Самаркин, С.В.

*к.и.н., профессор Костанайского филиала
ФГБОУ ВО «ЧелГУ»,
Костанай, Казахстан*

ОСОБЕННОСТИ ТЕАТРАЛЬНОЙ ЖИЗНИ г. КОСТАНАЯ В ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX ВЕКА

Аннотация

В данной статье представлен опыт театральной жизни г. Кустаная (Костаная) в первой трети прошлого века. Материал подготовлен на основании документов, хранящихся в Государственном архиве Костанайской области, публикациях местных газет. Автором сделан анализ постановок профессионального и самодеятельных театральных коллективов города. Показаны основные проблемы театрального творчества, способы материальной поддержки артистов в виде бенефисов и пр.

Ключевые слова: г. Кустанай (Костанай), театр, актеры, бенефисы, самодеятельность.

1 Введение

Кустанай (Костанай) как центр уезда в составе Тургайской области был основан в 1879 году. Статус города населенный пункт получил в 1893 году. Театр Костаная вырос из активного самодеятельного творчества самих горожан. Первые опыты сценических постановок, по имеющимся данным, относятся еще к 1890-м годам. Это были, главным образом благотворительные концерты, организованные местной администрацией. В первые годы советской власти, наряду с самодеятельным творчеством отмечались подвижки по организации профессиональных коллективов, которые пережив кризисные тенденции, влились в единую систему театрального творчества с образованием Кустанайской области в 1936 году.

2 Материалы и методы

Данная публикация подготовлена на основании материалов местной прессы дореволюционного и советского периода – газет «Степные отголоски», «Кустанайское степное хозяйство», «Красная степь», «Степь», Сталинский путь». В основном это краткие анализы театральных постановок, премьерные афиши и пр. В документах официального характера, хранящихся в Государственном архиве Костанайской области, имеется немало количество отчетов Опродкомгуба (Упродгуба), Губполитпросвета, исполкомов и других административных структур о театральной деятельности. Определенный интерес вызывают и мемуарные записи горожан. По воспоминаниям первых жителей Кустаная первый опыт театральных постановок представлял собой простенькие мелодрамы, водевили, скетчи. Со временем профессионализм спектаклей рос, а в репертуаре местных актеров появились произведения Н.Гоголя, А.Островского и др.

3,4 Результаты и обсуждение

Местом проведения спектаклей в дореволюционный период чаще всего избирался Народный дом. К постановкам имели отношение и профессиональные актеры, возможно, гастролирующие. Так, в феврале 1909 г. одну из таких театральных премьер совместно с местными «любителями драматического искусства» организовали артисты Питаев-Пронский и Истомин [1].

Но самодеятельный характер театрального творчества превалировал. Пример 1910 года – спектакли, организованные нижними чинами местной военной части, описанные в первом номере местной газеты «Степные отголоски». Речь шла о постановках на бытовые темы с незамысловатыми названиями «Домовой», «Бурка и Чурка», «Жаренный Гвоздь», «Добрых

дел мастер» и пр. Спектакли ставились бесплатно, а основным зрителем была местная учащаяся молодежь [2]. О подобных сценических экспериментах регулярно сообщается весной осенью 1914 года в местной газете «Кустанайское Степное хозяйство». Форматом подобных представлений чаще всего выступали одноактные пьесы и миниатюры. Пресса через своих корреспондентов настаивала на устройстве Общественного Собрания театральных вечеров, дабы внести в провинциальную жизнь горожан «...приятное разнообразие и разумное развлечение от жизненной дремоты» [3]. Среди наиболее активных театралов – учащаяся молодежь из местных реального училища и женской гимназии. Отдельные артисты по мере роста своей популярности начинают использовать для «подогрева публики» творческие псевдонимы. О сценическом разнообразии спектаклей свидетельствовал тот факт, что шли они на разных языках, в зависимости от этнической принадлежности участников – русском, малороссийском (украинском), либо татарском. Чаще всего гонорар от постановок шел на благотворительные цели.

В период гражданской войны вопрос о деятельности театра и наличии способных актеров поднимался неоднократно. Агитация и пропаганда новой идеологии потребовала от властей усилий театральной, сценической и кружковой самодеятельности. Так, в сведениях Кустанайского Уездного Отдела Народного образования от 29 ноября 1919 года сообщается о наличии следующих постановок и пьес: «Омут» Горюновского, «Пролетарий» Поливанова, «Преступники» по рассказам Аверченко, Чеховские рассказы, инсценированные для постановок, «Последние дни», «Антихрист» и др.» [4]. Часть, имеющихся материалов передавалась в самодеятельные театральные кружки для постановок в городе и уезде. Но для систематической деятельности их, однозначно, не хватало.

При установлении новой политической власти о театре начали говорить как о приоритетном искусстве. Появились энтузиасты, а чаще политработники расквартированных в городе военных частей, которые через обращения в местной прессе пытались возродить интерес к самодеятельному творчеству. Допустим, в феврале 1920 года к городским жителям обращается представитель местного военного комиссариата Илья Леонтьевич Тарутов с просьбой вернуть конфискованные у него «белогвардейцами» пьесы «малороссийских авторов» для постановки гарнизонным культполитпросветом спектаклей [5]. Спустя два года – 16 апреля 1922 года – Тарутов в составе самодеятельной «малороссийской» труппы принял участие в премьерной пьесе городского театра им. Карла Маркса «Бувальщина», исполнив роль пономаря. Удивительно, но при наличии к тому времени профессиональной труппы, именно это театральное любительское представление было признано спустя полвека официальной датой основания костанайского театра. С воодушевлением о данном событии писала и местная газета того времени: «...Если в этот день верующие праздновали Воскресение Христа, то любящие театр и искусство с таким же правом могли праздновать в этот день воскресение Кустанайского театра...» [6].

К началу 1920-х гг. началась деятельность стационарного театра. В советское время основным зданием театра становится электро-театр «Фурор», построенный еще в дореволюционное время. «Фурор» в первые годы советской власти находился в совместной аренде театра и кинопрокатчика Ромашкова. К февралю 1922 года театральная труппа распалась, а кинопрокатчик не выполнил условий договора, и вскоре было принято решение о передаче здания политчасти Опродкомгуба (вскоре, преобразованного в Управление военно-продовольственного снабжения войск Кустанайской губернии – Упродгуб) во главе с И. Малишевским, который стал фактическим руководителем обновленного театра. Управлением был произведен ремонт здания. Главное условие новой аренды – 4 новые постановки и 6 киносеансов в месяц. Здание «Фурора» продолжало использоваться и как кинотеатр, а также как место для всевозможных заседаний и диспутов на политические темы. К этому времени относится и приглашение в город первых профессиональных актёров, а также создание профессиональной труппы. Упродгубом при театре были созданы украинская (малороссийская) и русская труппы, любительский коллектив военкомата и различные театральные кружки.

Кроме того, в этот период функционирует татарская труппа и киргизская (казахская) передвижная труппа, которая создавалась в большей степени с агитационными целями. В её деятельности принимал участие будущий основоположник казахского театрального искусства Елюбай Умурзаков.

После упразднения Упродгуба театр оказался в ведении Губполитпросвета – политического органа, ведавшего местным образованием и культурой. В мае 1923 года театр имени Карла Маркса (бывший «Фурор») переименован в 1-й городской советский театр. К началу лета 1923 года первая профессиональная труппа распалась. Вскоре в город приехала новая труппа, приглашенная Губполитпросветом. Репертуарный план был представлен произведениями выдающихся российских писателей и драматургов – Ф.М. Достоевского, А.Н. Островского, А.П. Чехова, А.Ф. Писемского. Подобрался вполне квалифицированный актерский коллектив. Вот фамилии актеров – Павлов, Павлова, Казанская, Шаталов, Тамарина, Мурахин, Найданов, Крамов, Бабанов, Томилин, Философова, Несговорова, Сыров, Рынский и другие. Отмечались драматические и комические таланты большинства артистов. Но не обходилось и без критики, «...за откровенную халтуру» [13]. Ориентированный на русскую классику репертуар постановок также официально осуждался за отсутствие тем на «революционную тематику».

В связи с постоянной нехваткой средств, театр находился на частичном самообеспечении. Именно бенефисы становились способом улучшения материального положения ведущих актёров и работников театра. Бенефис являлся одним из обязательных условий заключения договора с профессиональными артистами. Показателен в этом смысле пример артиста Шаталова, который к моменту приглашения в театр уже имел 10-летний сценический стаж работы в театрах Казани, Саратова, Москвы, Петрограда и Челябинска. В августе 1922 года в своей переписке с управляющим театральными делами и, одновременно, начальником Упродгуба Малишевым Шаталов чётко оговаривал личные условия контракта, шестым пунктом которого значился бенефис. Кроме того, в характеристике своего репертуара артист заявлял о начатой им подготовке спектакля-бенефиса «Павел I» [7].

В последующем, решения о проведении бенефисов принимались по отдельным актёрам Губполитпросветом. Так, в протоколе №12 заседания узкой коллегии Губполитпросвета от 15 мая 1923 года в разделе постановлений сообщалось: «Разрешить постановку бенефисов артистам: Томскому, Найданову, Зденко, Шаталову и Минскому». Условия проведения бенефисов были следующими: с суммы, полученной от спектакля, бенефициант вносил в пользу Губполитпросвета за пользование театром 50%, оплачивал работу технического персонала, оставшаяся сумма шла в пользу актёра [8].

Существовала определённая периодичность и очерёдность бенефисов. Приведём ряд примеров и даты проведения подобных спектаклей: 14 апреля 1923 года состоялся бенефис артиста Попова в «Ревизоре» Н. Гоголя; 29 августа 1923 года – бенефис артистки Павловой по пьесе Ге «Набат»; 2 октября 1923 года – бенефис артистки Несговоровой по пьесе Л. Андреева «Дни нашей жизни»; 11 января 1924 года – бенефис артиста Найданова в пьесе А. Толстого «Смерть Иоанна Грозного»; 17 января 1924 года – бенефис артистов А.М. Потапова и А.Ф. Гутника в пьесе «Пугачев» или «Из мёртвых восставший Пётр III». Обязательным условием бенефиса считалось участие бенефициантов в спектакле в одной из главных ролей. Нередко бенефисы приурочивались к «сценическим именинам» ведущих актёров. Так, в октябре 1923 года артистка Павлова отмечала 5-летний юбилей своей творческой карьеры, сыграв одну из главных ролей в пьесе А.Н. Островского «Бесприданница» [9].

Репертуарный план спектаклей-бенефисов в подавляющем большинстве был представлен пьесами дореволюционных писателей и драматургов. Лишь изредка бенефициантами игрались комедийные роли. Об одной из подобных постановок сообщает газета «Красная степь» от 6 сентября 1923 года: «Сюжетик и выигрышный, и вполне сценический, и сдобренный привкусом шаржа. Приходится пожалеть, что положительный комик-актер Павлов выбрал для своих именин такое «пикантное» блюдо: по своему артистическому таланту именинник выше, чем неблагодарная роль наряженного шута Тристана. «Комедийка» про-

шла оживленно и весело. Театр был полон и публика не смеялась, а гоготала. Бенефициант имел полный успех» [10].

Большинство актёров получали положительную оценку критиков, однако встречались и резкие суждения о непрофессионализме ряда бенефициантов: ««Актёр» Бабин положительно никакими актёрскими способностями не обладает и надо удивляться, каким образом его пустили на сцену в ответственной роли, – сообщает местная газета о бенефисе актёра в пьесе А.Ф. Писемского «Бывые соколы» 25 сентября 1923 года, – Пьеса прошла из рук вон плохо» [11].

Проводились как индивидуальные, так и сборные бенефисы. Допустим, на 21 августа 1923 года распоряжением Губполитпросвета разрешался сборный бенефис артистов Крамова, М. Томилина, Философовой и Зденко. Не только ведущие артисты театра получали возможности проведения бенефисов. 25 января 1924 года состоялся бенефис художника Н.Никонова, подготовившего масштабные, по меркам театра, декорации к пьесе «Дети капитана Гранта» [12]. К середине 20-х годов в связи с постоянными чистками труппы, финансовыми скандалами, а также строгой регламентацией театральной деятельности спектакли-бенефисы, приносившие материальную выгоду актёрам, канули в лету.

Нынешнее здание, где сегодня располагается Русский драматический театр, за исключением места нахождения, изменилось до неузнаваемости, и сегодня очень трудно идентифицировать его как прежний «Фурор» и даже как театральное здание 1940-1960-х годов. В зрительном зале располагались четыре ложи в партере и две во втором ярусе. Вместо кресел – длинные скамейки без спинок. Имелось место для суфлера и музыкальная яма. Вход в здание располагался со стороны сегодняшней улицы аль-Фараби. У входа зажигались керосиновые лампы. Помещение театра плохо отапливалось, несмотря на присутствие семи печей. Театр уже к осени 1923 года нуждался в капитальном ремонте [14]. Декорации не всегда соответствовали содержанию пьесы. В момент открытия театра в апреле 1922 года над сценой расположились портреты К. Маркса, Ф. Энгельса и В.И. Ленина. Сохранились фамилии первых художников-декораторов – Н. Никонов, Колесников. Во время постановок, в качестве реквизита, использовался весь имеющийся подручный материал.

В 1926-1928 гг. в качестве антирелигиозных постановок использовались вполне классические спектакли – «Собор Парижской богородицы» В. Гюго и «Монастырь святой Магдалины». В качестве зрителей в агитационных целях на них приглашались монахи местного монастыря [15]. В 1929 году на заседании Городского Совета обсуждался вопрос «...об отпуске вещей конфискованного байского имущества для декорирования сцены театра». Речь шла о пяти больших коврах, домашней утвари и казахских национальных костюмах [16]. В том же году для оперных и опереточных постановок предлагалось оставить при театре труппу из 22 человек из Свердловска с заключением договора на 4 месяца [16]. Поднимался вопрос о строительстве нового театра, укреплении постоянного состава труппы, и даже о разнообразии питания и употреблении спиртных напитков во время антрактов [16].

О первых руководителях театра 1920-х – начала 1930-х годов сведений сохранилось немного. Первым нами упомянут глава политчасти Опродкомгуба И. Малишевским, в дальнейшем называются имена Величковского, С.А. Яковлева и даже отдельных актеров (того же А.Ф. Гутника, что скорее всего не соответствует действительности – С.С.). В переломные 1930-е годы директором городского театра становится А.Ф. Малин, который затем возглавит областной театр, с которым судьба свяжет его вплоть до 1950-х годов.

5 Выводы

Театр города Кустаная в начале 1930-х годов испытывал не только творческие, но и материальные трудности. В апреле 1932 года в 10-летний юбилей театра Городским Советом был поставлен вопрос об его закрытии, в планах намечалось оставить лишь демонстрацию фильмов. Прежнее руководство театра обвинялось в сознательном развале театра и растрате денежных средств. Ценой серьёзных усилий была сохранена часть артистов из украинской труппы «Промінь», были вновь приглашены артисты извне. Расширялся репертуар постано-

вок. Несмотря на кризис, в 1932 году весь состав театра выехал на гастроли в города Троицк, Карталы, Магнитогорск, а также в районы и поселки [17]. После создания области в 1936 году коллектив городского театра вошел в состав областного драматического театра. В 1930-1940 годы наряду с серьезными постановками театр становится местом культурной жизни молодежи. В тогдашней театральной практике отмечается постановка скетчей, номеров сатиры, а в антрактах и свободное время – танцы [18]. Большое идеологическое и патриотическое значение приобретает деятельность театра в годы Великой Отечественной войны. И в дальнейшем его авторитет среди жителей города и области будет только расти. Сегодня Русский драматический театр – преемник областного драматического театра – уверенными шагами движется к своему столетию, и имеется необходимость подробного анализа его творчества, как части общественной и культурной жизни костанайского региона.

Список литературы

- 1 Кустанай – Костанай: очерки истории. С древнейших времен до 1936 года / Под редакцией проф. И.К. Тернового. – Костанай: ТОО «Костанайполиграфия», 2012. – 608 с.
- 2 В. К-ин. Солдатские спектакли // Степные отголоски. – 1910. – №1.
- 3 Кустанайское степное хозяйство – 1914. – №11. – 15 июня.
- 4 ГАКО (Государственный архив Костанайской области). Ф. 209. Оп. 3. Д. 75.
- 5 Тарутов И.Л. Обращение // Красная степь. – 1920. – №5.
- 6 Страницы минувшего // Ленинский путь. – 1972. – №74 (13113).
- 7 Рынский. В ответ на Десять театральных казней // Красная степь. – 1924. – №73.
- 8 ГАКО. Ф. 13. Оп. 2. Д. 41.
- 9 Юбилей артистки // Красная степь. – 1923. – №105.
- 10 Торговец живым товаром // Красная степь. – 1923. – №93.
- 11 Старый воробей. Халтура // Красная степь. – 1923. – №101.
- 12 Бенефис Н. Никонова // Красная степь. – 1924. – №7.
- 13 ГАКО. Ф. 549. Оп. 1. Д. 49.
- 14 Условия труда // Красная степь. – 1923. – №105.
- 15 Эйдинов Г. Огонь души моей // Ленинский путь. – 1972. – №74 (13113).
- 16 ГАКО. Ф. 73. Оп. 1. Д. 225.
- 17 ГАКО. Ф. 152. Оп. 1. Д. 19.
- 18 Большой концерт // Сталинский путь. – 1946. – №82. – 26 апреля.

Материал поступил в редакцию: 04.09.2020

САМАРКИН, С.В.

XX ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ШІРЕГІНДЕГІ ҚОСТАНАЙ ҚАЛАСЫНЫҢ ТЕАТРЛЫҚ ӨМІРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада Қостанай қаласының (Қостанай) өткен ғасырдың бірінші шірегіндегі театр өмірінің тәжірибесі ұсынылған. Материал Қостанай облысының Мемлекеттік мұрағатында сақталған құжаттар, жергілікті газет жарияланымдары негізінде дайындалды. Автор қаланың кәсіби және әуесқой театр ұжымдарының қойылымдарына талдау жасады. Мақалада театр шығармашылығының негізгі мәселелері, бенефис-спектакльдер түрінде әртістерді материалдық қолдау әдістері және т.б. көрсетілген.

Кілт сөздер: *Қостанай қаласы (Қостанай), театр, актерлер, бенефис, өнерпаздық.*

SAMARKIN, S.V.

THE SPECIAL ASPECTS OF THE STAGE IN KOSTANAY IN THE FIRST THIRDS OF THE 20TH CENTURY

The article deals with the special aspects of the stage in Kustanay (Kostanay) in the first thirds of the past century. The material was collected on the basis of documents stored in the state archive of Kostanay region, publications of local newspapers. The author analyzes the professional and amateur e stage performances of the theatre ensembles in Kostanay. The main problems of the theatre creation, the means of financial support for artists in the form of benefit performances and etc were revealed in this article.

Key words: *Kustanay (Kostanay), theatre, actors, benefit performances, amateur performance.*

ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ЭМПИРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

UDC 902/904, 902.21, 902.22

Abilmalikov, K.K.

*master of historical sciences,
head of research department,
state historical and cultural Museum-reserve
«Botay» of the ISS of the Republic of Kazakhstan,
North Kazakhstan region, Kazakhstan*

Serzhan-Abdrakhmanova, Sh K.

*senior lecturer of language training center of IDLCE,
KRU named after A. Baitursynov,
Kostanay, Kazakhstan*

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON BOTAI SETTLEMENT IN 2020

Abstract

The article discusses the archaeological finds discovered during the Botay Archaeological expedition in 2020. The main goal of the Botay Archaeological expedition was to find a burial ground where the ancient inhabitants of the Botay culture could bury their dead. During 40 years of international research, no mass graves have yet been found on the Botay settlement and other settlements of the Botay Culture. And it remains a mystery where and how the ancient Botay people buried their dead. The Botay culture is known for the first evidence of the domestication of the steppe horse and the construction of multi-faceted rounded dwellings. The authors highlight the results of the Botay Archaeological expedition in 2020, the main goal of which was to search for burial grounds and burials to solve important scientific problems.

Key words: *Botay, archeology, excavations, Eneolithic, burial, burial ground.*

1 Introduction

In June 2020, the Botai Archaeological expedition began its work on the Eneolithic settlement of Botai, which is located on the right bank of the Iman-Burluk River in the North-Kazakhstan region Ayrtau district, in which students of the 1st year of Kostanai State Pedagogical University named after U.Sultangasin actively participated (Picture 1). The total area of the archaeological excavation was 56 sq.m. on the high part of the right bank of the river, where the Eneolithic settlement of Botai is located. The excavation scheme implied a breakdown into squares of 4*4 meters. The excavation was carried out far away from the borders of the botai dwellings and actually on the border of the settlement itself.

Picture 1 – Trainees of the Kostanai State Pedagogical University named after U.Sultangasin at Botai settlement, June 2020

The Botai culture has been opened in 1980 by participants of the North Kazakhstan Archaeological expedition led by Zaibert V.F. In 1990th years of settlement Krasny Yar, Roshchinskoe, Vasilkovo, Botai dug out already separate Botai Archaeological expedition. As a result of decades of research, important discoveries were made. The Botai culture that existed in the 4th millennium B.C. had certain peculiarities. Thus, the Botai managed to domesticate a wild steppe horse. In the course of research of domestic and foreign paleozoologists it was possible to find out that 10% of horses kept by the Botai were used as transport [1]. This is confirmed by the found cheekpieces made of animal bones. The rest of domesticated horses could be used as a source of meat and koumiss. On the walls of the ceramic tableware, scientists from Great Britain found traces of koumiss, preserved by being at the bottom of the cultural layer.

2 Materials and methods

In the course of archaeological research, special historical and general philosophical methods were used to determine the functional features of archaeological finds – retrospective, causal, analytical, modeling. During field laboratory studies, a typological method was also used to determine the chronological dating.

3, 4 Results and discussion

Under the guidance of Professor Zaibert V.F., archaeological excavations were conducted on the high part of the right bank of the Iman-Burluk River, where there could presumably be a burial ground with buried botais. In Kazakh archeology, an important little-known aspect of the burial of their dead by the botais stands out from a large number of scientific problems related to the conceptual aspects of the Botai culture. During 40 years of international research, no burial sites belonging to the Botai culture have been discovered. And the discovery of collective burials or burials of the botais would open up to modern science – the early stages of formation of worldview contexts of the Eneolithic culture, funeral rites and traditions of the first horse breeders, religious views of the botais.

There are several hypotheses of how the inhabitants of the Botai culture buried their deceased relatives. The first hypothesis presented by the archeologists of the Botai Archeological expedition – Magzumov A., Ilderyakov N. – implied the presence of cannibalism among the inhabitants of the Botai settlements when the old, sick generation could be eaten by younger relatives. During the last few years of research, several fragments of limbs belonging to a human being, especially phalanges of fingers, were found in the Botai settlement. In the archeological season of 2020, a fragment of a human skeleton, the phalanx of the finger, was also discovered outside the borders of the botai dwellings (Picture 2). The bone reaches 3 centimeters in length and presumably could belong to an adult male.

Picture 2 – The phalanx

The second hypothesis, presented by Professor Zaibert V.F. himself, suggests the burial of the dead botais within the borders of their own homes. This version is confirmed by the burial of 2016-2017, when near the wall of a botai dwelling was discovered the skeleton of a botai woman at the age of 46 years, and near another dwelling the skeleton of a newborn baby aged about 3-4 months. Mazhitov S.F. assumes the existence of burials that are conditionally located under the floor of the botai dwelling, that is, the burials can be located in the mainland zone.

There are also several other versions that claim that the botais could bury their dead by dumping the dead bodies into the Iman-Burluk river, waters of which were carried away by the remains far away from where the botais lived. The version that old people could have been ostracized – expelled from their ancestral community where they could become victims of wild predators – also has a right to exist. In the history of ancient tribal associations and communities such traditions of getting rid of old people are known to modern historical science.

The presumed location of the burial site at the settlement of Botai in 2020 did not close the question of the traditional system of burial of the botais. During the archaeological excavations, several fragments were found that could prove the existence of a burial site on the border of the settlement of Botai. A bead was found as a possible element of a certain burial rite, as the archaeological excavations were carried out outside the housing structures and as an element of a woman's attire, which was casually thrown, is not appropriate (Picture 3). The location of the bead in the extreme square A-I, almost at the edge of the river bank as a possible element of a certain ritual, the supposed funeral ceremony.

Picture 3 – Bead

The second unique artifact of archeological excavations was an ornamented fragment of stone tool for spinning using a mesh diamond-shaped style (Picture 4), which was also found at the edge of the river bank. The ornamentation indicates the ritual purpose of the tool. The tool is made of sandstone, with an estimated tool diameter of 7-10 cm. Thickness of the tool is 2.9 cm.

Picture 4 – Ornamented fragment of the tool for spinning

5 Conclusion

During the archaeological excavations in 2020, the Botai Archaeological Expedition discovered 221 artifacts. The expedition members found a large number of ditches, which is 62% of the total number of finds. Also were found fragments of ceramics with a comb stamp, end and circular scrapers, plates with and without retouching, fragments of arrowheads, cutting tools, in particular, blanks of axes, adzes, and core-shaped fragments (Picture 5). There are also findings related to osteological material. Bone remains belonging to the wild fauna were found, which means that the botais were hunting for wild animals (Picture 6).

Picture 5 – Arrowhead fragment

Picture 6 – Wild Animal Bone Fragment

References

- 1 Zaibert V.F., Hazbulatov A.R., Outram Alan, Baigunakov D.S., Bekseitov G.T., Nauryzbaeva E.K., Karazhigitova A.E., Renato Salo, Jean-Marc Deom. Sacral Contexts of Botai Culture. – Astana. 2018. – P. 24.
- 2 Zaibert V.F. Botai culture. – Almaty: «KazAkparat».
- 3 Zaibert V.F. Botai. At the sources of the steppe civilization (Kazakh, Russian, English). –Almaty 2011.
- 4 Zaibert V.F., Alan K. Outram, Iksan O. A., Ilderyakov N. N. Anthropological and paleogenetic research on materials of the Botai culture // Almanac. – Astana. – 2017. – No. 1 (1-2). – P. 47-59.
- 5 Zaibert V.F., Alan K. Outram, Orlando L., Gaiduchenko L. L., Magzumov A. M. Results of statistical-typological analysis of paleosoological material // Almanac. – Astana. – 2017. – No. 1 (1-2). – P. 83-91.
- 6 Zaibert V.F. The main results of the study of Bothai culture and its role in the ancient history of Kazakhstan // Witnesses of the Millennium: Archaeological Science of Kazakhstan for 20 Years (1991-2011): a collection of scientific articles. – Almaty, 2011. – P. 43-56.
- 7 Zaibert V.F., Tyulebaev A.J., Ildiryakov N.N., Magzumov A.M. The main results of archaeological research on the theme: «Botai – the historical basis of horse nomads in Eurasia» // Margulan readings – 2012: materials of the annual scientific-practical conference. – Astana: Publishing group of the branch of the Institute of Archeology named after A.M. Margulanov. – P. 42-52.

Material received by the editorial office: 02.09.2020

АБИЛЬМАЛИКОВ, К.К., СЕРЖАН-АБДРАХМАНОВА, Ш.К.

2020 ЖЫЛЫ БОТАЙ ЕЛДІ МЕКЕНІНДЕГІ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР

Мақалада Ботай археологиялық экспедициясының 2020 жылғы жұмысы барысында табылған археологиялық олжалар қарастырылады. Ботай археологиялық экспедициясының басты мақсаты- Ботай мәдениетінің ежелгі тұрғындары өз өлгендерін жерлеуі мүмкін қорымды табу болды. Халықаралық зерттеулердің 40 жылы ішінде Ботай елді мекенінде және Ботай мәдениетінің басқа елді мекендерінде әлі де жаппай жерлеу орындары табылған жоқ. Ежелгі ботайлықтар өздерінің өлген-

дерін қайда және қалай жерлегені құпия болып қала береді. Ботай мәдениеті дала жылқысын қолға үйретудің және көп қырлы дөңгелек тұрғын үйлер салудың алғашқы айғақтарымен танымал. Авторлар Ботай археологиялық экспедициясының 2020 жылғы нәтижелерін жариялайды, оның басты мақсаты маңызды ғылыми міндеттерді шешу үшін қорымдар мен жерлеу орындарын іздеу болды.

Кілт сөздер: Ботай, археология, қазба жұмыстары, энеолит, жерлеу, бейіт.

АБИЛЬМАЛИКОВ, К.К., СЕРЖАН-АБДРАХМАНОВА, Ш.К.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НА ПОСЕЛЕНИИ БОТАЙ В 2020 ГОДУ

В статье рассматриваются археологические находки, обнаруженные в ходе работы Ботайской археологической экспедиции в 2020 году. Главной целью Ботайской археологической экспедиции было обнаружение могильника, где древние жители Ботайской культуры могли хоронить своих покойников. В течение 40 лет международных исследований на поселении Ботай и других поселениях Ботайской культуры еще не было обнаружено массовых захоронений – могильников. И остается загадкой где и как древние ботайцы хоронили своих умерших. Ботайская культура известна первыми свидетельствами одомашнивания степной лошади и строительством многогранных округлых жилищ. Авторы освещают результаты Ботайской археологической экспедиции 2020 года, главной целью которой был поиск могильников и погребений для решения важных научных задач.

Ключевые слова: Ботай, археология, раскопки, энеолит, погребение, могильник.

УДК 581.9 (470.5)

Пережогин, Ю.В.

кандидат биологических наук, доцент,
профессор кафедры биологии и химии,
КРУ имени А. Байтурсынова,
Костанай, Казахстан

Ерохин, Н.Г.

заведующий музеем Института экологии
растений и животных УрО РАН,
Екатеринбург, Россия

Тарасов, М.С.

магистрант 1 курса ОП «Биология»,
КРУ имени А. Байтурсынова

Танат, Д.

магистрант 1 курса ОП «География»,
КРУ имени А. Байтурсынова;
учитель географии, КГУ «СШЛИИТ «Озат»,
Костанай, Казахстан

ЭНДЕМИЧНЫЕ ВИДЫ РОДА ОСТРОЛОДОЧНИК (ОХУТРОПИС) РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В процессе изучения эндемичных видов рода *Остролодочник* (*Oxytropis*) Республики Казахстан было выявлено, что из 39 видов, отмеченных во «Флоре Казахстана» эндемиками только 27 таковыми являются. 12 видов сведены в субэндемики. Полученный в результате исследований конспект дополнит данные об эндемичных растениях для нового издания «Флоры Казахстана».

Ключевые слова: флора Казахстана, эндемичные виды растений, сведения о местонахождении.

1 Введение

Изучение эндемичных растений во флоре Казахстана является важным аспектом реализации Конвенции о биологическом разнообразии. Эндемичные растения являются самой уязвимой частью генофонда нашей страны. Гибель любого эндемичного вида приведет к невосполнимой потере флоры как для Республики Казахстан, так и для всего мира.

2 Материалы и методы

Материал получен в процессе изучения Гербария Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова (MW) [1], а также официальных сайтов International Plant Names Index (IPNI) [2] и Global Biodiversity Information Facility (GBIF) [3].

Конспект видов расположен в алфавитном порядке. Для каждого вида приведены: латинское название (International Plant Names Index (IPNI) [2], первоисточник [2], для эндемичных видов распространение на территории Казахстана [4], для субэндемичных видов распространение за пределами Казахстана по Plants of the World online (POWO) [5].

Субэндемичные виды, ареал которых выходит за пределы Республики Казахстан в конспекте не нумеруются.

3 Результаты

Абдулиной С.А. [6] приводится для флоры рода Остролодочник (*Oxytropis*) Республики Казахстан 119 видов. Во «Флоре Казахстана» отмечены 39 эндемичных видов данного рода. Процент эндемизма рода составил 32,8%. Мы усомнились в столь высоком проценте эндемизма и проанализировали эндемичные виды рода Остролодочник (*Oxytropis*) Республики Казахстан.

Список видов выглядит следующим образом:

1. *Oxytropis almaatensis* Bajtenov in Fl. Kazakhst. v. 369, 493 (1961).

Встречается в 25. Заил. Кунг. Алат., 25а. Кетм. Терск. Алат.

Общ. распр. Эндем.

2. *Oxytropis avis* Saposhnikow, Bot. Mater. Gerb. Glavn. Bot. Sada R.S.F.S.R. 4: 131 (1923). Встречается в 23. Тарб., 24. Джунг. Алат., 25. Заил. Кунг. Алат., 25а. Кетм. Терск. Алат.

Общ. распр. Эндем.

Oxytropis biloba Saposhn., Bot. Mater. Gerb. Glavn. Bot. Sada R.S.F.S.R. 4: 135 (1923).

Субэндемичный вид, ареал которого выходит за пределы Казахстана на территорию Китая.

3. *Oxytropis bosculensis* Golosk., Bot. Mater. Gerb. Bot. Inst. Komarova Akad. Nauk S.S.S.R. 13: 123 (1950).

Встречается в 25. Заил. Кунг. Алат. (верховья р. Иссык).

Общ. распр. Эндем.

4. *Oxytropis brevicaulis* Ledeb., Fl. Altaic. [Ledebour]. 3: 284 (1831).

Встречается в 2. Тоб.-Ишим., 3. Ирт., 9. Тург., 10, 11. Зап. и Вост. мелкосоп., 18. Балх.-Алак. Общ. распр. Эндем.

Oxytropis caespitosula Gontsch., Fl. URSS 13: 551 (1948).

Субэндемичный вид, ареал которого выходит за пределы Казахстана на территории Узбекистана и Киргизии.

Oxytropis cana Bunge, Bull. Soc. Imp. Naturalistes Moscou 39(2): 3 (1866).

Субэндемичный вид, ареал которого выходит за пределы Казахстана на территорию Киргизии.

5. *Oxytropis canopatula* Vassilcz., Bot. Mater. Gerb. Bot. Inst. Komarova Akad. Nauk S.S.S.R. 20: 242 (1960).

Встречается в 28. Карат.

Общ. распр. Эндем.

Oxytropis chionophylla Schrenk, Enum. Pl. Nov. 77.

Субэндемичный вид, ареал которого выходит за пределы Казахстана на территорию Монголии.

6. *Oxytropis chorgossica* Vassilcz., Bot. Mater. Gerb. Bot. Inst. Komarova Akad. Nauk S.S.S.R. 20: 232 (1960). Встречается в 24. Джунг. Алат. Общ. распр. Эндем.

7. *Oxytropis cretacea* N.Basil., Fl. URSS 13: 544 (1948).

Встречается в 1. Отр. общ. сырта (район г. Уральска, окрестности пос. Каменки).

Общ. распр. Эндем.

8. *Oxytropis cuspidata* Bunge, Mém. Acad. Imp. Sci. St.-Pétersbourg, Sér. 7. xxii. (1874) I.

70.

Встречается в 24. Джунг. Алат.

Общ. распр. Эндем.

9. *Oxytropis echidna* Vved., Trudy Turkestan. Nauch. Obsc. ii. 29 (1925).

Встречается в 28. Карат. (Мынжилке).

Общ. распр. Эндем.

10. *Oxytropis fetisowi* Bunge, Trudy Imp. S.-Peterburgsk. Bot. Sada vii. (1880) 367.

Встречается в 18. Балх.-Алак., 24. Джунг. Алат.

Общ. распр. Эндем.

11. *Oxytropis gebleriana* Schrenk, Bull. Cl. Phys.-Math. Acad. Imp. Sci. Saint-Pétersbourg 3: 307 (1845).

Встречается в 1. Отр. общ. сырта, 2. Тоб.-Ишим., 3. Ирт., 7а. Мугодж., 9. Тург., 10, 11. Зап. и Вост, мелкосоп., 16. Бетпакд., 18. Балх.-Алак.

Общ. распр. Эндем.

Oxytropis gorbunovii Boriss., Trudy Tadzhikistansk. Bazy 2: 168 (1936).

Субэндемичный вид, ареал которого выходит за пределы Казахстана на территории Киргизии, Таджикистана, Афганистана и Монголии.

12. *Oxytropis heteropoda* Bunge, Bull. Soc. Imp. Naturalistes Moscou 39(2): 4 (1866).

Встречается в 25. Заил. Кунг. Алат.

Общ. распр. Эндем.

Oxytropis hystrix Schrenk, Bull. Sc. Acad. Petersb. x. (1842) 254.

Субэндемичный вид, ареал которого выходит за пределы Казахстана на территорию Китая.

13. *Oxytropis karataviensis* Pavlov, Byull. Moskovsk. Obshch. Isp. Prir., Otd. Biol. 1935, n. s. xlv. 39.

Встречается в 28. Карат.

Общ. распр. Эндем.

14. *Oxytropis ketmenica* Saposhn., Bot. Mater. Gerb. Glavn. Bot. Sada R.S.F.S.R. 4: 134 (1923).

Встречается в 25а. Кетм. Терск. Алат. (Кетменский хребет).

Общ. распр. Эндем.

Oxytropis macrocarpa Kar. & Kir., Bull. Soc. Imp. Naturalistes Moscou 15(2): 326 (1842).

Субэндемичный вид, ареал которого выходит за пределы Казахстана на территории Киргизии и Таджикистана.

15. *Oxytropis niedzweckiana* Popov, Fl. URSS 13: 548 (1948).

Встречается в 25. Заил. Кунг. Алат. (ущелье Сюгаты. В. Голоскоков).

Общ. распр. Эндем.

Oxytropis ornata Vassilcz., Bot. Mater. Gerb. Bot. Inst. Komarova Akad. Nauk S.S.S.R. 20: 241 (1960).

Субэндемичный вид, ареал которого выходит за пределы Казахстана на территорию Узбекистана.

16. *Oxytropis pellita* Bunge, Mém. Acad. Imp. Sci. St.-Pétersbourg, Sér. 7. xxii. (1874) I. 147.

Встречается в 23. Тарб. (Саур), 24. Джунг. Алат.

Общ. распр. Эндем.

Oxytropis pseudofrigida Saposhnikow, Bot. Mater. Gerb. Glavn. Bot. Sada R.S.F.S.R. 4: 136 (1923).

Субэндемичный вид, ареал которого выходит за пределы Казахстана на территорию Китая.

17. *Oxytropis pulvinoides* Vassilcz., Bot. Mater. Gerb. Bot. Inst. Komarova Akad. Nauk S.S.S.R. 20: 245 (1960).

Встречается в 24. Джунг. Алат.

Общ. распр. Эндем.

Oxytropis rhynchophysa Schrenk, Bull. Cl. Phys.-Math. Acad. Imp. Sci. Saint-Pétersbourg 2: 196 (1844).

Субэндемичный вид, ареал которого выходит за пределы Казахстана на территорию Монголии.

18. *Oxytropis sarkandensis* Vassilcz., Fl. URSS 13: 549 (1948).

Встречается в 24. Джунг. Алат.

Общ. распр. Эндем.

19. *Oxytropis satpaevii* Bajtenov, in Fl. Kazakhst. v. 402, 494 (1961).

Встречается в 11. Вост. мелкосоп.

Общ. распр. Эндем.

20. *Oxytropis saurica* Saposhnikow, Bot. Mater. Gerb. Glavn. Bot. Sada R.S.F.S.R. 4: 137 (1923).

Встречен в 23. Тарб. (Саур).

Общ. распр. Эндем.

21. *Oxytropis schrenkii* Trautv., Bull. Soc. Imp. Naturalistes Moscou 33(1): 486 (1860).

Встречается в 23. Тарб.

Общ. распр. Эндем.

22. *Oxytropis semenowii* Bunge, Bull. Soc. Imp. Naturalistes Moscou 39(2): 13 (1866).

Встречается в 24. Джунг. Алат., 25. Заил. Кунг. Алат.

Общ. распр. Эндем.

Oxytropis sewerzowii Bunge, Mém. Acad. Imp. Sci. St.-Pétersbourg, Sér. 7. xxii. (1874) I. 36.

Субэндемичный вид, ареал которого выходит за пределы Казахстана на территории Узбекистана и Киргизии.

23. *Oxytropis spinifer* Vassilcz., Bot. Mater. Gerb. Bot. Inst. Komarova Akad. Nauk S.S.S.R. 20: 249 (1960).

Встречается в 24. Джунг. Алат. (Алтын-Эмель).

Общ. распр. Эндем.

24. *Oxytropis subcapitata* Gontsch., Bot. Mater. Gerb. Bot. Inst. Komarova Akad. Nauk S.S.S.R. 9: 88 (1941) (1941).

Встречается в 28. Карат.

Общ. распр. Эндем.

25. *Oxytropis subverticillaris* C.A.Mey., in Ledeb. Fl. Alt. iii. 274.

Встречается в 11. Вост. мелкосоп.

Общ. распр. Эндем.

Oxytropis talassica Gontsch., Bot. Mater. Gerb. Bot. Inst. Komarova Akad. Nauk S.S.S.R. 9: 85 (1941) (1941).

Субэндемичный вид, ареал которого выходит за пределы Казахстана на территорию Киргизии.

26. *Oxytropis talgarica* Popov, Fl. URSS 13: 546 (1948).

Встречается в 25. Заил. Кунг. Алат.

Общ. распр. Эндем.

27. *Oxytropis tomentosa* Gontsch., Bot. Mater. Gerb. Bot. Inst. Komarova Akad. Nauk S.S.S.R. 10: 86 (1947).

Встречается в 28. Карат. (р. Чаян).

Общ. распр. Эндем.

4 Выводы

1. До проведения наших исследований количество видов рода Остролодочник (*Oxytropis*) Республики Казахстан составляло 119 видов, из них эндемичных – 39 видов, процент эндемизма рода 32,8%.

2. 12 эндемичных видов рода Остролодочник (*Oxytropis*) Республики Казахстан сведены в субэндемики (*Oxytropis biloba* Saposhn., *Oxytropis caespitosula* Gontsch., *Oxytropis cana* Bunge, *Oxytropis chionophylla* Schrenk, *Oxytropis gorbunovii* Boriss., *Oxytropis hystrix* Schrenk, *Oxytropis macrocarpa* Kar. & Kir., *Oxytropis ornata* Vassilcz., *Oxytropis pseudofrigida* Saposhnikow, *Oxytropis rhynchophysa* Schrenk, *Oxytropis sewerzowii* Bunge и *Oxytropis talassica* Gontsch.).

3. Количество эндемиков изучаемого рода составило 27 видов, процент эндемизма рода снизился до 22,7%.

Список литературы

1 Серегин А. П. (ред.) Коллекция «Гербарий МГУ» [Электронный ресурс] // Депозитарий живых систем «Ноев Ковчег» (направление «Растения»). – М.: МГУ, 2020.– Режим доступа: <https://plant.depo.msu.ru/module/collectionpublic?d=P&openparams=%5Bopen-id%3D1524305%5D>.

2 International Plant Names Index (IPNI) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ipni.org>.

3 Global Biodiversity Information Facility [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gbif.org>.

4 Флора Казахстана. – Алма-Ата, Изд. АН КазССР, 1956-1966. – Т. 1-9.

5 Plants of the World online [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.ipni.org>.

6 Абдулина С.А. Список сосудистых растений Казахстана / под редакцией Р.В. Камелина. – Алматы, 1999. – 187 с.

Материал поступил в редакцию: 25.08.2020

ПЕРЕЖОГИН, Ю.В., ЕРОХИН, Н.Г., ТАРАСОВ, М.С., ТАНАТ, Д.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КЕКІРЕ (Oxytropis) ТЕГІНІҢ ЭНДЕМИКАЛЫҚ ТҮРЛЕРІ

Қазақстан Республикасының Кекіре (Oxytropis) тегінің эндемикалық түрлерін зерттеу процесінде «Қазақстан флорасында» байқалған 39 түрдің тек 27-сі ғана эндемик болып табылатыны анықталды. 12 түрі субендемикада жинақталған. Зерттеу нәтижесінде алынған конспект «Қазақстан флорасы» жаңа басылымына арналған эндемикалық өсімдіктер туралы деректерді толықтырады.

Кілт сөздер: Қазақстан флорасы, эндемикалық өсімдік түрлері, орналасқан жері туралы мәліметтер.

PEREZHOGIN, YU.V., YEROKHIN, N.G., TARASOV, M.S., TANAT, D.

ENDEMIC SPECIES OF THE GENUS OXYTROPIS REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

In the process of studying endemic species of the genus Oxytropis of the Republic of Kazakhstan, it was revealed that out of 39 species noted in the «Flora of Kazakhstan», only 27 are endemic. 12 species are subendemic. The summary obtained as a result of the research will supplement the data on endemic plants for the new edition of «Flora of Kazakhstan».

Key words: flora of Kazakhstan, endemic plant species, information on the location.

UDC 595.788

Rulyova, M.M.

master of biology, senior lecturer of natural sciences department

Bobrenko, M.A.

master of biology, senior lecturer of natural sciences department

Kabdullina, D.A.

4th year student of specialty «Biology» KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan

TO THE STUDY OF THE HERPETOBIMUM OF MENDYKARA DISTRICT OF KOSTANAY REGION

Abstract

In the work described here the results of a study of herpetobium in four model sites (virgin land, young fallow, old-growth fallow, wheat field) located in the Mendykara district of Kostanay region are presented. The article includes information on the taxonomic composition of herpetobium, dynamic density. The data of a comparative analysis of herpetobium for 2010 and 2019 on virgin and old-age fallow are given.

Key words: herpetobium, pests, Kostanay region, coleoptera, virgin land, fallow, agrocenosis.

1 Introduction

Currently, herpetobium include all terrestrial (litter) invertebrates from the superclass of millipedes, crustaceans, arachnids, and postmandibular insects inhabiting the soil surface [1].

The importance, originality and topicality of the research these invertebrate animals is due to their abundance and important role in biocenoses, sensitivity to changes in natural regimes, and insufficient information of their fauna.

Investigates of the herpetobium of the Mendykara district, in our model sites, namely virgin lands and old-growth fallow, were carried out in 2010 by Bragina T.M., Rulyova M.M. [2]. But

gradual changes in the climate and hydrological regime determine us to go on faunistic research this territory.

In addition, in this work, we study the agrocnosis (wheat field), where the basis of herpetobium is agricultural pests.

2 Material and methods

The fundamental for this research was the materials collected in the Mendykara district of the Kostanay region from April to June 2019.

The study of herpetobium was carried out on 4 model sites: virgin land (site 1), fallow 6 years old (site 2), fallow 33 years old (site 3), and wheat field (site 4).

The collection of material was carried out by Barber's soil traps method [3], antifreeze was used as a fixing liquid. At each model site, 10 trapping jars with a volume of 500 ml were installed. Traps were checked and insects were sampled once every 10 days (10 L – days). Additionally, manual collection of insects and the method of mowing with an entomological net were used. Insects were packed on cotton mattresses, after which they were identified using an MBS-9 stereoscopic microscope and a magnifying glass.

3, 4 Results and discussions

An important indicator in conducting faunistic researches of herpetobium is the determination of the dynamic population density. The calculation of the dynamic density was carried out by the following formula $V = k / n$, where k is the sum of all individuals of the species in all samples, n is the number of studied samples.

The dynamic population density was determined by calculating the number of invertebrates captured in traps, expressed in specimens per 10 trap-days.

Population density is one of the main indicators for accounting for biocenosis components. Many other indicators are calculated based on this data (density).

As can be seen from Table 1, the highest dynamic density of herpetobium was in April on virgin and fallow sites – 5.8 ind./10 – l-days, and the lowest in a wheat field – 2.5 ind./10 – l-days.

Table 1 – Dynamic density at model sites (10 L – days) (2019)

№	Site	April	May	June
1	Virgin land	5,8	8,1	8,8
2	Fallow 6 years	5,8	5,5	6,1
3	Fallow 33 years	4,8	6,7	7,6
4	Wheat field	2,5	8,42	9,2

In May collections, the number of invertebrates increased at three sites and ranged from 6.7 to 8.42 specimens / 10 – l-days. The increase in the number in the wheat field is important, the indicator increased from 2.5 to 9.2 ind./10 – l-days. We associate this with the release of a large number of ground beetles from the soil by June, because their development cycle is inextricably linked with it.

A total of 327 insect specimens were collected, 21 species were identified in Table 2.

Table 2 – The number of herpetobium in the model sites (2019)

Group	Amount spec.	Site 1	Site 2	Site 3	Site 4
<i>Araneae</i>	155	13,5%	5,6%	25,8%	0,58%
<i>Insecta:</i> <i>Hemiptera:</i> <i>Lygaeidae</i>	6	-	1,8%	-	-
<i>Coleoptera:</i>					
<i>Carabidae</i>	114	1,17%	10,8%	-	21,5%
<i>Tenebrionadae</i>	11	1.5%	0.87%	0.58%	0,29%

<i>Histeridae</i>	3	-	0.87%	-	-
<i>Eleteridae</i>	14	1,5%	2,6%	-	-
<i>Scarabidae</i>	15	2,6%	1,17%	0,58%	-
<i>Silphidae</i>	7	-	1,8%	0,29%	-
<i>Curculionidae</i>	2	-	0,58%	-	-

All four sites were dominated by representatives of the class Araneae, the total number of spiders was 155 (45.5% of the total).

Coleoptera dominated among insects. The most represented family is Carabidae. In total, 114 specimens (33.5%) were found in the sites. A large number of ground beetles were recorded in a wheat field and young fallow land. Among them are such species as *Cicindela sylvatica*, *Carabus coriaceus*, *Zabrus tenebrioides*, *Harpalus affinis*. The second largest family is the Scarabidae family – 15 specimens (4.5%). Identified species such as *Onthophagus similis*, *Aphodius melanostictus*, *Serica brunnea*.

The total number of collected click beetles (Eleteridae) was 14 specimens (4.1%), with the absolute dominance of *Selatosomus latus*.

Among the darkling beetles, one species dominated – *Opatrum sabulosum*, and among the hister beetle two species – *Hister quadrimaculatus*, *Margarinotus arrow*.

From the family of burying beetles, only one species, *Silpha carinata*, has been described. The family Lygaeidae from the order Hemiptera is represented by one species, *Rhyparochromus pini*.

As noted earlier, the studies were carried out in 2010 on virgin and old-aged fallow lands.

The number of herpetobium of the red-stipa virgin steppe on ordinary medium-humus chernozems of the Mendykara district in 2010 averaged 2.5 ind./10 – 1-days during the growing season. But it should be noted that in 2010 the studies were conducted from April to October.

The largest number of individuals have been registered in September (4.0 specimens / 10 – 1-days), the smallest in June (1.3 specimens / 10 – 1-days). 26 species have been identified as part of herpetobium. In terms of species, beetles from three families predominated: Scarabaeidae (5 species), Silphidae (5 species), Dermestidae (3 species). Silphidae dominated in numbers – 18.5% of the total number of invertebrates. Among the burying beetles were identified: *Necrophorus germanicus*, transpalaeartic species *N. vespillo*, *N. investigator*, *N. vestigator*. All these species belong to the group of necrophages; they feed on carrion both in the imago and larval stages. Among the burying beetles, a variable species dominated – *Silpha carinata*.

Scarabaeidae beetles accounted for 16.8%. Over 90% of which accounted for the genera *Aphodius* and *Onthophagus* (*Onthophagus marginalis*, *O. gibbulus*). Of the Troxes, the *Trox hispidus* was common.

Among the invertebrates caught in soil traps, there were species from other orders: Hymenoptera (13.6%), Orthoptera (11.3%), Diptera (9.9%), etc. The defining element of the environment for herpetobium is, first of all, the soil with which they are most closely associated and the habitat conditions to which they are best adapted. In this regard, biotopic allocation to certain plants is of lesser importance for them, which is the reason for the presence of a large number of polyphages and wide oligophages among herpetobium. Moisture, soil structure and composition, food resources, and microclimate determine the presence or absence of a particular species.

The largest number of individuals was registered in June (8.8 specimens / 10 – 1-days), the smallest in April (5.8 specimens / 10 – 1-days). 10 species were identified in the composition of herpetobium in the virgin site in 2019.

The class Spiders (Araneae) dominated in numbers and percentages. The number of spiders in the virgin site is 88, in a percentage ratio is 25.8% of the total number of researchable insects of the site.

In terms of species, coleoptera from three families predominated: Scarabaeidae (2 species), Silphidae (1 species), Tenebrionidae (1 species), as well as the family Lygaeidae from hemiptera (1

species). Lamellar beetles accounted for 4.4%. Among lamellar beetles (Scarabaeidae), the following were identified: *Onthophagus similis*, *Serica brunnea*. Of the burying beetles, the dominant species was *Silpha carinata*, and from the family of darkling beetles *Opatrum sabulosum*.

Among the invertebrates caught in soil traps were both species and families of Lygaeidae (*Rhyparochromus pini*)

In the old-growth fallow, the soil cover is represented by ordinary thin low-humus chernozems, the relief is gently undulating. Tyrsa-wormwood-fescue community (*Festuca valesiaca* + *Artemisia dracunculus* + *Stipa capillata*). In 2010, the number of herpetobium on average during the growing season was 2.5 ind./10 – 1-days. The largest number of individuals was in July – 2 specimens / 10 – 1-days, the smallest in September – 2.3 specimens / 10 – 1-days.

The low number of herpetobium was caused not only by the unfavorable conditions prevailing on the site due to overgrazing, but also by a significant factor bar to collection of invertebrates – cattle grazing, knocking out soil traps.

The herpetobium was dominated by Aranei – 49.8%, among insects Hymenoptera – 17.6%, Orthoptera – 16.5%. Coleoptera from the following families were also found in soil traps: Carabidae, Coccinellidae, Chrysomelidae and Meloidae.

A dangerous pest of agricultural crops from the Carabidae family, *Zabrus tenebrioidae*, was common. Other representatives of this family were also found (4 species).

Specimens of the Sylphide family were absent or extremely rare (4 individuals over the entire study period).

In 2019, the number of herpetobium on average for the growing season was 1.9 ind./10 – 1-days. The largest number of individuals was in June – 7.6 specimens / 10 – 1-days, the smallest in April – 4.8 specimens / 10 – 1-days.

Comparative analysis revealed that 14 species were identified as part of herpetobium in the virgin site researched in 2010, and 10 species were identified in the same site in 2019. At the same time, there are only 6 common species. These are *Nerophorus vestigator*, *N. investigator*, *N. vespillo*, *N. humator*, *Silpha carinata* and *Serica brunnea*.

In 2010, 10 species have been registered on the old-growth fallow, and in 2019 – 11 species. There are 2 common species (*Zabrus tenebrioidae*, *Silpha carinata*).

5 Conclusions

In summing up the results of this investigation it should be noted that Coleoptera dominate among 327 captured invertebrates (48.6%). Codominants are Aranei – 7.2% and Hymenoptera – 10%. The highest dynamic density of herpetobium was in April in the virgin and fallow sites, and the lowest in the wheat field. The largest numbers are in June.

The comparative analysis showed that 14 species were identified in the herpetobium in the virgin site investigated in 2010, and 10 species were identified in the same site in 2018. At the same time, there are only 6 common species. 10 species were registered in the old-growth fallow in 2010, and 11 species in 2019. There are only two common types.

The number of herpetobium in the sites in 2019 was higher than in 2010. This may be due to more rainfall and higher temperatures in the spring.

Among the coleoptera in the model sites, such dangerous pests of agricultural crops were identified as: *Zabrus gibbus*, *Hemicrepidius niger*, *Serica brunnea*, *Opatrum sabulosum*.

References

1 Анюшин В.В., Экологический состав и классификация сообществ герпетобионтных насекомых ленточных боров Средней Азии. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1998. – С. 76-98.

2 Брагина Т.М., Демесенов Б.М., Рулёва, Сравнительный анализ населения напочвенных беспозвоночных (герпетобий) некоторых степных биогеоценозов Костанайской области // Вестник КГПИ. – № 1. – 2010. – С. 64-68.

3 Фасулати К.К. Полевое изучение наземных беспозвоночных. Изд 2. Учебное пособие для университетов. – М., «Высшая школа», 1971. – С. 123.

Material received by the editorial office: 18.06.2020

РУЛЁВА, М.М., БОБРЕНКО, М.А., КАБДУЛЛИНА, Д.А.

ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫ МЕНДІҚАРА АУДАНЫНЫҢ ГЕРПЕТОБИЯСЫН ЗЕРТТЕУ ТУРАЛЫ СҰРАҚҚА

Көрсетіліп отырған мақалада Қостанай облысының Мендіқара ауданында орналасқан төрт модульдік тілімдерде (тыңайған жер, жас тыңайған жер, ескі жастағы тыңайған жер, бидай алқабы) герпетобияның зерттеу нәтижесі келтірілген. Мақалада герпетобияның токсологиялық құрамы, динамикалық тығыздығы туралы ақпарат бар. 2010 және 2019 жылдардағы герпетобияның тың және ескі жастағы тың шөгінділерде салыстырмалы талдау деректері келтірілген.

Кілт сөздер: герпетобий, зиянкестер, Қостанай облысы, қатты қанаттылар, тың игеру, тыңайған, агроценоз.

РУЛЁВА, М.М., БОБРЕНКО, М.А., КАБДУЛЛИНА, Д.А.

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ ГЕРПЕТОБИЯ МЕНДЫКАРИНСКОГО РАЙОНА КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ

В данной статье приведены результаты исследования герпетобия на четырех модельных участках (целина, молодая залежь, старовозрастная залежь, пшеничное поле), расположенных в Мендыкаринском районе Костанайской области. Статья включает в себя сведения о таксономическом составе герпетобия, динамической плотности. Приводятся данные сравнительного анализа герпетобия за 2010 и 2019 года на целине и старовозрастной залежи.

Ключевые слова: герпетобий, вредители, Костанайская область, жесткокрылые, целина, залежь, агроценоз.

ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ МЕТОДИКА И ТЕХНОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИН

УДК 37.372.8

Булдакова, Н.Б.

кандидат географических наук, доцент
доцент кафедры биологии и географии
с методикой преподавания,

Коурова, С.И.

кандидат педагогических наук, доцент
доцент кафедры биологии и географии
с методикой преподавания

Шадринский государственный педагогический
университет, Шадринск, Россия

ЗООЛОГИЧЕСКИЕ ЭКСКУРСИИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПРАКТИЧЕСКИХ УМЕНИЙ СТУДЕНТОВ

Аннотация

Статья посвящена проблемам формирования у студентов практических навыков и умений, необходимых в профессиональной деятельности. Авторы рассматривают особенности организации экскурсий в процессе изучения дисциплины «Зоология». Рассмотрен педагогический опыт организации экскурсий по зоологии. Обращается внимание на необходимость включения в экскурсию заданий исследовательского характера, направленных на формирование практических умений. Статья содержит методические разработки отдельных экскурсий, которые могут быть использованы в учебно-воспитательном процессе. Рассматриваются тематические экскурсии в рамках учебной полевой практики и сезонные экскурсии.

Ключевые слова: зоологическая экскурсия, практические умения, полевая практика, полевое исследование, сезонная экскурсия, учебно-воспитательный процесс.

1 Введение

Одним из основных требований к подготовке студентов педагогических вузов является формирование у них практических навыков и умений. Учителю биологии необходимо уметь планировать и проводить биологические исследования и опыты, грамотно организовывать и руководить проектной деятельностью учащихся, применять теоретические знания по биологии на практике. Изучение ряда биологических дисциплин, в том числе зоологии, не может преподаваться исключительно в аудиторных условиях. В целях глубокого усвоения знаний, формирования целостных представлений о биологических системах, а также практических умений, необходим непосредственный контакт с природными объектами. В связи с этой необходимостью учебным планом предусмотрена учебная полевая практика по зоологии, в период которой основным видом деятельности студентов является экскурсия в природу, выполнение полевых исследований и наблюдений. Исходя из вышеизложенного, определяется актуальность нашей работы.

Высокое образовательное значение зоологической экскурсии обусловлено возможностью непосредственного наблюдения за животными объектами и установления их экологических связей внутри биотопа. Такие явления, как защитные приспособления у животных, способы передвижения и дыхания, особенности питания становятся понятными только при непосредственном наблюдении. Для того чтобы студенты смогли увидеть не разрозненные

объекты, а единое целое, усваивали не обрывочные факты, а формировали целостные представления, научились выполнять исследования, а в дальнейшем самостоятельно планировать и осуществлять учебно-исследовательскую работу с учащимися, экскурсия должна быть правильно спланирована.

2. Материалы и методы

Особенности организации зоологических экскурсий рассматриваются многими педагогами и биологами. М.Н. Римский-Корсаков, Б.Е. Райков обращают внимание на необходимость акцентирования внимания во время экскурсии на типичных животных объектах, характерных для данного биотопа. Это обусловлено большим разнообразием объектов, и невозможностью все их охватить вниманием во время экскурсии [1]. Н.Н. Плавильщиков анализирует особенности организации и проведения сезонных экскурсий в природу. Автор рассматривается большое количество животных объектов, которые можно наблюдать во время таких экскурсий [2]. В.И. Шепелёва обращает внимание на методику организации экскурсий в природу в школьном курсе биологии. Автор подробно описывает этапы экскурсий и специфику их организации [3]. Большой интерес представляют работы А.Н. Формозова, в которых он рассматривает биологические особенности ряда животных, иллюстрирует следы их жизнедеятельности. Эти материалы могут использоваться в процессе выполнения студентами самостоятельных исследований во время зоологических экскурсий [4]. На основе анализа материалов указанных авторов, и опираясь на личный опыт преподавательской деятельности, нами организуются зоологические экскурсии в процессе изучения зоологической дисциплины в окрестностях города Шадринска и на территории Шадринского района.

В процессе подготовки научной работы нами использовались методы анализа и синтеза литературных источников. Применялся метод педагогического эксперимента, заключающийся в мониторинге уровня практических умений студентов до и после проведения экскурсий.

3, 4 Результаты и обсуждение

Учебная полевая практика по зоологии проходит в летний период. В рамках практики нами разработан ряд экскурсий, основная цель которых формирование и развитие у студентов практических навыков и умений. Двадцатилетний опыт организации и проведения учебной полевой практики по зоологии показал, что включение в экскурсии заданий, направленных на формирование практических умений, значительно повышает уровень овладения студентами основными профессиональными компетенциями, такими как умение организовывать самостоятельную работу обучающихся, в том числе исследовательскую, а также владение навыками планирования и проведения учебных полевых занятий. Нами проводились контрольные работы, направленные на проверку практических умений студентов до и после проведения экскурсий. Анализ контрольных работ показал повышения владения студентами практическими навыками на тридцать процентов. Полученные результаты указывают на необходимость внедрения практической исследовательской работы в экскурсионную деятельность.

Рассмотрим содержание и особенности организации отдельных экскурсий, направленных на формирование практических умений и навыков.

Тема 1. Почвенная фауна района практики.

Цель экскурсии: изучить видовой состав почвенной фауны района практики.

Формируемые практические умения: проведение наблюдения в полевых условиях и анализ полученных результатов; сравнение объектов и формулировка выводов; умение проводить простейшие научные исследования; установление видовой принадлежности беспозвоночных с помощью атласа-определителя.

Экскурсия по изучению почвенной фауны организуется на территории биотопов, отличающихся по таким характеристикам, как растительный покров, почвенный состав, антропогенная нагрузка. Первоначально изучается естественный биотоп, с минимальной антропогенной нагрузкой, затем биотоп, где прослеживается значительное влияние челове-

ческой деятельности. Для продуктивной работы во время экскурсии, студентам необходимо знать следующий теоретический материал: понятие о почвенной фауне; типы почв, методику их определения [5]. Студентам для выполнения полевых исследований необходимо иметь полевой дневник для записей, карандаш и атлас-определитель. Все записи следует делать непосредственно во время наблюдений, что позволяет сохранить достоверность полученных результатов [6].

Экскурсию целесообразно начать с проверки студентами необходимых теоретических знаний и при необходимости восполнить пробелы в знаниях. Затем преподаватель знакомит студентов с основными представителями почвенной фауны, обнаруженными в почвенном покрове, кратко характеризует их биологические особенности. Все сведения о собранных беспозвоночных обязательно фиксируются студентами в полевом дневнике. Делаются зарисовки организмов, рекомендуется сделать фотоснимки.

Одной из основных задач первой экскурсии является обучение студентов пользованию атласом-определителем. Сформировав этот навык, студенты смогут успешно осуществлять дальнейшие полевые исследования. В целях формирования данного навыка отлавливается ряд организмов и студентам предлагается самостоятельно установить их видовую принадлежность. Процесс идентификации беспозвоночных обязательно контролируется преподавателем, при обнаружении неправильных действий, вносятся коррективы в работу обучающихся. Ознакомившись с видовым составом почвенной фауны и отработав навыки определения беспозвоночных животных, студенты приступают к самостоятельным полевым исследованиям. В процессе самостоятельной работы они приобретут практические навыки проведения наблюдения в полевых условиях и анализа полученных результатов, научатся выполнять простейшие научные исследования. Студенты распределяются на группы по три – четыре человека для выполнения самостоятельной работы. Каждая группа проводит исследование на отдельном участке.

Самостоятельные полевые исследования включают следующие задания:

1. Составить посредством глазомерной съёмки план местности исследуемой территории. На плане обозначить с помощью условных знаков распространение представителей почвенной фауны.

2. Изучить видовой состав и выполнить количественный учёт беспозвоночных разных видов в первом и втором биотопах. Сравнить полученные данные и сделать вывод о влиянии на видовой состав и численность беспозвоночных хозяйственной деятельности человека.

3. Определить типы почв в первом и втором биотопах. Проследить взаимосвязь распространения отдельных видов беспозвоночных с типом почвенного покрова и её структурой.

4. Подвести итог работы и сделать вывод о составе почвенной фауны района исследования и её зависимости от природных и антропогенных факторов.

Тема 2. Фауна беспозвоночных стоячего пресного водоёма.

Цель экскурсии: изучить видовой состав беспозвоночных стоячего пресного водоёма.

Формируемые практические умения: умение работать с атласом-определителем; умение забора проб воды и анализ их на присутствие простейших организмов; умение анализировать состав фауны водного биотопа и составлять его характеристику; умение на основе литературных источников и собственных наблюдений составлять эколого-географическую характеристику природного объекта; умение анализировать литературные источники и результаты собственных наблюдений; умение выявлять взаимосвязи между объектами живой и неживой природы.

Экскурсия организуется на любой, имеющийся в районе практики, стоячий пресный водоём: пруд или озеро. Проведению экскурсии должно предшествовать изучение студентами с помощью научной литературы биологии типичных представителей беспозвоночных пресных водоёмов и методов их отлова. На экскурсии студентам также потребуется полевой дневник, карандаш для записей, фотоаппарат, сачок, ёмкости для забора проб воды. Анализ

водных проб осуществляется в лаборатории с помощью микроскопа: выявляется наличие представителей фауны простейших и их видовая принадлежность. Преподаватель в начале экскурсии проводит беседу со студентами о биологии типичных представителей фауны водоёма, опираясь на их теоретические знания. Обсуждаются методы отлова беспозвоночных. Проводятся наблюдения за особенностями поведения беспозвоночных под руководством преподавателя. На следующем этапе экскурсии студенты приступают к самостоятельным исследованиям.

Задания для самостоятельной работы:

1. Составить эколого-географическую характеристику пресного водоёма. Указать название водного объекта, физико-географическое положение, размеры, примерную глубину.
2. Составить характеристику видового состава беспозвоночных пресного водоёма, выявить и указать особенности их приспособленности к водному образу жизни.
3. Определить существующие в водоёме звенья цепей питания. Цепи питания записать в полевой дневник. Проанализировать наступление возможных последствий при выпадении одного из звеньев цепи питания. Выводы записать в полевой дневник.
4. Определить роль обнаруженных беспозвоночных для водного биотопа.
5. Взять пробы воды, проанализировать их в лабораторных условиях на наличие простейших организмов.
6. Охарактеризовать степень антропогенной нагрузки на водоём, спрогнозировать возможные последствия хозяйственной деятельности человека на видовой состав и численность беспозвоночных водоёма.

Практические задания выполняются студентами самостоятельно. Преподаватель контролирует выполнение заданий группами студентов и указывает на допускаемые ошибки. После завершения практических исследований, проводится обсуждение проделанной работы. Преподаватель обращает внимание студентов на моменты в полевых исследованиях, которые следует уточнить, либо исправить, если допущены ошибки.

В процессе выполнения заданий у студентов формируются все вышеназванные практические умения.

В процессе преподавания зоологической дисциплины нами также организуются сезонные экскурсии в природу, основная цель которых, показать изменения в животном мире в разные сезоны года, особенности приспособленности животных организмов к циклическим изменениям в природной среде и отработать навыки наблюдений в естественных природных условиях. Зоологическая дисциплина изучается студентами на первом и втором курсах. Осенняя и зимняя экскурсии проводятся на первом курсе, до прохождения полевой практики. Основная их цель – сформировать у студентов базовые умения практической деятельности, которые будут им необходимы в период практики. Весенняя экскурсия запланирована на втором курсе. Она направлена на закрепление у студентов практических умений, сформированных в период летней практики. Кроме того, часть заданий предназначена для формирования умения применять полученные знания в учебно-воспитательном процессе в школе. Нами разработан ряд сезонных экскурсий в природу. Приведём пример такой экскурсии.

Осенняя экскурсия в лес.

Проводится на первом курсе в сентябре.

Цель экскурсии: познакомить студентов с особенностями осенних изменений в жизнедеятельности беспозвоночных и позвоночных животных; научить элементарным наблюдениям в природных условиях.

Формируемые практические умения: умение фенологических наблюдений.

Рассказ преподавателя содержит информацию о перелётных и зимующих птицах, об особенностях зимовки млекопитающих, встречающихся в данном биотопе. Обращается внимание на изменение видового состава орнитофауны по сравнению с летним периодом. Рассматриваются особенности адаптации беспозвоночных к зимнему периоду. После изучения видового состава беспозвоночных и позвоночных животных леса, студенты приступают к

выполнению практических исследований.

Для практических полевых работ предлагаются следующие задания, направленные на формирование практических навыков:

1. В процессе наблюдений выявить, какие виды птиц исчезли из леса по сравнению с летним периодом, какие продолжают здесь обитать. Объяснить причины отлёта отдельных видов птиц. Изучить кормовую базу птиц (рассмотреть видовой состав растений, определить, плоды и семена каких растений используются отдельными видами птиц в пищу; изучить количественный состав видов насекомых, выявить наиболее часто встречающиеся виды, установить, для каких видов птиц они служат пищевыми объектами.).

2. Выявить приспособления зимующих птиц к среде обитания. Определить их роль в экосистеме. Выявить степень антропогенного воздействия на изучаемый биотоп. Указать, как деятельность человека влияет на жизнедеятельность птиц.

3. Осмотреть деревья, кустарники, травы, найти беспозвоночных. Определить приспособления беспозвоночных к среде обитания. Установить особенности зимовки обнаруженных объектов. Подумать, какую роль играют в биотопе данные организмы.

4. Установить, какие виды хозяйственной деятельности осуществляются на территории леса, и какое влияние данная деятельность оказывает на животных.

Указанный перечень заданий позволяет научить студентов устанавливать взаимосвязи, существующие в природе. Практические умения, сформированные в процессе организации сезонных экскурсий необходимы студентам в их будущей профессиональной деятельности, так как могут быть использованы на уроках биологии.

Весенняя экскурсия в городской сад. Весенняя экскурсия на реку. Весенняя экскурсия в лес. Данные темы экскурсий предлагается спланировать студентам самостоятельно и провести в своей группе. Цель такого задания – научить студентов самостоятельно планировать учебно-исследовательскую деятельность учащихся, грамотно составлять план учебных экскурсий, предусмотренных школьной программой по биологии.

5 Выводы

Подводя итог вышеизложенному, можно сформулировать следующие выводы:

1. Важным моментом в подготовке педагогических кадров является формирование у студентов практических умений и навыков.

2. Часть биологических дисциплин, в том числе зоология, требует изучения части материала в естественных природных условиях. Только осуществляя практическую деятельность в полевых условиях, имеется возможность сформировать ряд практических умений. С этой целью в учебный процесс по зоологии включаются экскурсии.

3. Зоологическая экскурсия состоит из трёх этапов: показ преподавателем животных объектов, обнаруженных во время экскурсии и выполнение наблюдений за их жизнедеятельностью; выполнение студентами самостоятельных полевых исследований; проверка преподавателем качества выполнения заданий, коррекция ошибок.

4. Зоологические экскурсии проводятся на территории разнообразных природных биотопов.

5. Опыт организации зоологических экскурсий показывает, что уровень владения практическими навыками у студентов значительно повышается после систематической практической деятельности на экскурсиях в природу.

Список литературы

- 1 Райков Б.Е. Зоологические экскурсии. – М.: Топикал, 1994. – 640 с.
- 2 Плавильщиков Н.Н. Юным любителям природы. – М.: Детская литература», 1975. – 304 с.
- 3 Шепелёва В.И. Организация экскурсий в природу. – М.: Высшая школа, 2002. – 177 с.
- 4 Формозов А.Н. Спутник следопыта. – М.: КомКнига, – 2006. – 368 с.
- 5 Задачи и значение полевой практики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://studfiles.net/preview/6175953/page:27/>

6. Основы зоологических экскурсий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vegun.ru/g1/197-vvedenie.html/>

Материал поступил в редакцию: 11.09.2020

**БУЛДАКОВА, Н.Б., КОУРОВА, С.И.
ЗООЛОГИЯЛЫҚ ЭКСКУРСИЯЛАР СТУДЕНТТЕРДІҢ ПРАКТИКАЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ҚА-
ЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ**

Мақала студенттердің кәсіби қызметінде қажетті практикалық дағдылар мен қабілеттерді қалыптастыру мәселелеріне арналған. Авторлар «Зоология» пәнін оқу барысында экскурсияларды ұйымдастырудың ерекшеліктерін қарастырады. Зоология бойынша экскурсияларды ұйымдастырудың педагогикалық тәжірибесі қарастырылды. Экскурсияға практикалық дағдыларды алыптастыруға бағытталған зерттеу сипатындағы тапсырмаларды енгізу қажеттілігінен азыраударылады. Мақалада оқу-тәрбие процесінде қолдануға болатын жеке экскурсиялардың әдістемелі кәзірлемелері бар. Далалық оқу практикасы шеңберіндегі ітақырыптық экскурсиялар және маусымдық экскурсиялар қарастырылады.

Кілт сөздер: Зоологиялық экскурсия, практикалық дағдылар, далалық практика, далалық зерттеу, маусымдық экскурсия, оқу-тәрбие процесі.

BULDAKOVA, N.B., KOUROVA, S.I.

ZOOLOGICAL EXCURSIONS AS A MEANS OF DEVELOPING STUDENTS' PRACTICAL SKILLS

The article is devoted to the problems of forming students' practical skills and abilities necessary in their professional activities. The authors consider the peculiarities of organizing excursions in the course of studying the discipline "Zoology". The pedagogical experience of organizing excursions in Zoology is considered. Attention is drawn to the need to include research tasks aimed at developing practical skills in the tour. The article contains methodological developments of individual excursions that can be used in the educational process. Deals with thematic excursions educational field trips and seasonal excursions.

Key words: zoological excursion, practical skills, field practice, field research, seasonal excursion, educational process.

УДК 373.2

Забоева, М.А.

*кандидат педагогических наук,
доцент кафедры дошкольного
и социального образования*

*Шадринский государственный педагогический
университет, Шадринск, Россия*

**ПОТЕНЦИАЛ ЛИТЕРАТУРНОГО КРАЕВЕДЕНИЯ
В ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

Аннотация

В статье обращается внимание на актуальность и своевременность обращения к проблеме патриотического воспитания детей дошкольного возраста. Автором рассмотрены воспитательно-образовательные возможности литературного краеведения в вопросе воспитания любви к малой Родине у детей. Обозначены и описаны задачи литературного краеведения в дошкольной образовательной организации, возможные формы реализации данного направления работы, указаны и описаны функции партнеров дошкольной образовательной организации в вопросе литературного краеведения (семья, библиотека).

Ключевые слова: патриотизм, литература, краеведение, родной край, дошкольник.

1 Введение

Воспитание любви к Родине, родному краю, культуре – одна из первостепенных задач деятельности образовательного учреждения. В соответствии с положениями Федерального государственного образовательного стандарта дошкольного образования, дошкольная ступень образования предполагает формирование у детей первичных представлений о малой Родине, Отечестве [1].

2 Материалы и методы

С целью теоретического обоснования рассматриваемой проблемы нами был использован метод контент-анализа имеющихся на сегодняшний день исследований по проблеме использования литературного краеведения в воспитательно-образовательном процессе дошкольной образовательной организации. Кроме того, для сбора эмпирического материала был применен метод письменного опроса – анкетирование родителей воспитанников.

На особую ценность периода дошкольного детства в формировании основ патриотического сознания у подрастающего поколения указывают исследования М.И. Богомоловой, Н.В. Виноградовой, Р.И. Жуковской, С.А. Козловой, Л.Ф. Островской, Э.К. Суловой и др. [2]. С чего же следует начинать путь воспитания юного патриота? Безусловно, с малого, с любви к своей семье, к своему дому, краю. Искренняя любовь к малой Родине позволит в дальнейшем сформировать уважительное отношение личности к государству, ценностям общества, его культуре и истории.

В образовательном учреждении богатейшим источником знаний о малой Родине может стать краеведение [3]. Основной целью краеведческой деятельности является воспитание основ патриотического сознания детей: любви и уважения к культуре, традициям родного края, желания сохранить и приумножить эти богатства.

Значительным воспитательным потенциалом, на наш взгляд, обладает литературное краеведение, которое позволяет решить сразу несколько групп задач:

- 1) познавательные – обогатить представления детей об истории родного края, биолого-географических особенностях, знаменитых земляках, достопримечательностях и др.;
- 2) нравственно-мировоззренческие – формировать уважительное отношение к культуре и истории родного края, активную позицию по отношению к природо- и культуроохранительной деятельности в нем;
- 3) эстетические – воспитывать эстетическое восприятие окружающего, формировать умение осуществлять его эстетическую оценку.

Как известно, процесс формирования грамотного читателя начинается еще в период дошкольного детства (И.Н. Арзамасцева, З.А. Гриценко и др.): появляется интерес к книге и чтению, развиваются умения слушать, осмысливать содержание прослушанного и прочитанного, давать оценку событиям.

К сожалению, популярность книги в современном обществе снижается. Еще реже обращаются читатели к литературе родного края.

С целью изучения представлений родителей воспитанников о литературе родного края, их отношения к проблеме литературного краеведения нами был проведен опрос, который показал, что лишь 27% родителей знакомы с литературным творчеством местных авторов, либо произведениями о родном крае. Остальные родители имеют весьма поверхностные представления в области литературного краеведения, однако хотели бы совершенствовать свои знания в данном направлении. Такая готовность родителей к взаимодействию с детским садом в литературном и патриотическом развитии детей должна быть, безусловно, замечена и поддержана.

Литературное краеведение вооружает нас целым комплексом представлений о родном крае: его история, герои, природа, достопримечательности и т.д.

Формы литературно-краеведческой работы могут быть весьма разнообразны. Они включают чтение в дошкольной образовательной организации произведений местных авторов и работ о родном крае с последующим их обсуждением, прослушивание аудиозаписей,

просмотр видеоматериалов, составление литературно-краеведческих альбомов, посвященных жизни и творчеству автора в родном городе, крае, творческая деятельность детей по мотивам произведений писателей родного края (художественные выставки, конкурсы, театральные фестивали), встречи с писателями родного края, разнообразные формы совместных мероприятий с библиотекой.

Книжные выставки играют важную роль в привлечении детей к чтению литературы родного края. Примерная их тематика может быть такой: «Всею начало здесь, в краю моем родном», «Сердцу милая сторона», «Посвящаю, мой город, тебе!», «Здесь мой дом», «Наша область, природа и мы», «Родной край: известный и неизвестный» и др. Немаловажное значение имеет оформление выставки. Яркая и красочная выставка вызовет интерес у детей, желание познакомиться с представленной литературой.

Другой эффективной формой литературно-краеведческой работы является громкое чтение. К нему целесообразно привлекать и детей. С интересом дети разных районов Курганской области будут декламировать произведения Леонида Ивановича Куликова «Белочка-умелочка», в Далматовском районе – сказки Татьяны Николаевны Лепихиной («Истории почемучки»). Дети из Шадринска познакомятся с произведениями Тамары Васильевны Лоховой и Валентины Ивановны Калгановой; ребята из Тюмени и области – с работами Владислава Петровича Крапивина (повесть «Колыбельная для брата»), Константина Яковлевича Лагунова (повесть «Ромка, Фомка и Артос») и др. О скольких талантливых авторах мы уже знаем, о скольких предстоит еще узнать и рассказать воспитанникам.

Невозможно не рассказать о культурном потенциале родного региона. Он может быть широко использован в воспитательно-образовательном процессе. Вызывают интерес история, культура, самобытные традиции Зауралья. Ознакомление с ними детей дошкольного возраста может стать первой ступенью в формировании основ патриотического сознания и культурной идентичности будущего гражданина. В произведениях наших авторов отражены моменты исторического развития, специфика организации уклада жизни, быта населения, разнообразие и красота природы родного края.

Круг детского чтения дошкольников может быть наполнен как творчеством зауральских авторов, так и работами тех мастеров слова, которые посвятили свое творчество Зауралью: произведения Т.М. Белозёрова, В.И. Генделя, В.И. Калгановой, Т.Н. Лепихиной, Т.М. Лоховой, Виолетты Луговой, Т.Н. Лепихиной, В.Г. Малахова, В.Ф. Потанина, Е.В. Степановой, Е.В. Фейерабенд, В.А. Шаровой, В.И. Юровских и др.

Одной из любимых тем зауральских авторов является тема природы родного края. Воспевая ее красоту, щедрость, величие, они обеспечивают возможность использования своих произведений в целях эстетического воспитания и формирования уважительного, ценностного, бережливого отношения к ней. Героями многих произведений являются детеныши животных, по сути, равные по возрасту читательской аудитории. Авторы рассказывают об особенностях их поведения, проводят аналогию с детьми, и маленькие читатели видят в героях самих себя: озорных и любознательных («Лесной плакунчик», «Зимушка-зима» Т.М. Белозёрова, «Зоопарк приехал» В.Е. Генделя, «Синие пташки-пикушки: лирическое повествование в рассказах», «Снегириное утро» В.И. Юровских; «Медвежонок луговой», «Весенние хрусталики», «Весенний кораблик», Малиновая карусель: стихи-загадки Т.В. Лоховой; «Угадайте птицу эту», «Шадринские гусята», «Веселые ромашки» В.И. Калгановой; повесть-сказка «Боровушка», стихи-загадки «От А до Я – цветов семья» Виолетты Луговой; «Белочка-умелочка», «Хитрая сорока», «Солнечные зайчики: Стихи и сказки», «Золотая бабочка: Сказка» Л.И. Куликова; «Белый медвежонок», «Грибной дождь» Е.В. Фейерабенда; «Прогулочка» А. Брагиной, «Новые сказки бабушки» О.П. Шалиной и др.).

Помимо нравственно-патриотических задач, указанные произведения позволяют решать и те, что связаны с умственным воспитанием: формирование наблюдательности, любознательности, познавательной активности, стремления к исследовательскому поиску.

Тема детства, отраженная в произведениях зауральских авторов, также вызывает особый интерес у маленьких читателей. Это связано с тем, что дети-читатели отождествляют себя с детьми-героями произведений, искренне переживают, радуются, удивляются открытиям («Детский городок» В.Е. Генделя, «Скоро в школу!», «Младшая сестра» Л.И. Куликова, «Ребятам-дошколятам» В.А. Шаровой, «Не обижай маленьких» Л.И. Премудрых и др.).

Отдельным аспектом литературного наследия зауральских авторов можно назвать сказки для детей. Полные фантазии и волшебства, сказочных героев и предметов, они способствуют развитию воображения ребенка, формированию оптимизма, создают ощущение радости, реализуют гедонистическую функцию («Гребешок и серебряное зеркальце» Е.В. Степановой; «Волшебное зеркало» «Истории почемучки» Т.Н. Лепихиной и др.).

Безусловно, тема войны, памяти и уважения к подвигу народа является одной из наиболее жизненных в творчестве наших авторов. Они призывают читателей к почтению памяти павших в военные годы, уважению старшего поколения, семьи, близких («Военный билет», «За честь, за славу, за мир!», «Лети, письмо, лети: рассказы из страны Детства» Т.В. Лоховой; «Я жду тебя, папа» В.И. Калгановой; «Наследник солдата», «Память расскажет» В.Ф. Потанина и др.). Красной нитью в этих произведениях проходит идея патриотического воспитания личности.

Для организации культурно-досуговой деятельности детей могут быть использованы произведения зауральского фольклора. Известным собирателем и составителем зауральского фольклора В.Н. Бекетовой собраны и представлены в сборниках песни, потешки, пестушки, загадки, считалки. Их использование возможно не только в организованной образовательной деятельности с детьми, но и в свободное от занятий время.

3, 4 Результаты и обсуждение

На наш взгляд, использование в литературно-краеведческой работе беседы как основного метода воспитания не всегда показывает свою эффективность. Возрастные особенности психического развития детей дошкольного возраста обуславливают необходимость использования иллюстративного материала, практической деятельности (игры, танцы, спектакли, литературные вечера и др.). Мероприятия с элементами творчества (мастер-классы) придат яркую положительную эмоциональную окраску воспитательно-образовательному процессу. Например, сделанная собственными руками поделка долгое время будет напоминать о произведениях авторов родного края.

Для того, чтобы стимулировать детей к прочтению литературы местных авторов, можно проводить различные конкурсы и викторины (например, «Краеведение в стихах», «А я люблю места родные», «Путешествие по Курганской области» и др.), обязательным условием которых является знакомство с произведениями. основополагающим принципом при этом должно быть не запоминание информации, а активное участие детей в процессе ее приобретения (например, отгадывание загадок и кроссвордов, интеллектуальные разминки, рисунки-подсказки и т.п.).

Значимым и эффективным в литературно-краеведческой работе является метод проектов. Тематами проектов могут стать следующие: «Моя малая Родина в стихах», «Легенды родного края», «Малый город, большая история», «Природа в литературе родного края» и др. Проекты по краеведению позволяют не только сформировать представления о малой и большой Родине, но и способствуют развитию самостоятельности мышления, целеустремленности, настойчивости, креативности, помогают ребенку сформировать уверенность в собственных возможностях, развивают умение взаимодействовать со сверстниками и взрослыми.

Еще одно важное условие в работе по литературному краеведению – создание предметно-развивающей среды в образовательном учреждении. Организация краеведческих уголков, например, книжного, где выставляются книги авторов родного края, позволяет повысить качество работы с детьми в области ознакомления с историей, традициями родного края, литературным творчеством местных поэтов и писателей.

Неоценимую помощь в реализации задач литературного краеведения оказывают сотрудники детской библиотеки. Литературное краеведение – одно из приоритетных направлений в их работе. Совместно с библиотеками может быть разработан примерный план мероприятий по приобщению детей к творчеству поэтов и писателей родного края.

Для того, чтобы деятельность педагогов по воспитанию любви к родному краю была плодотворной, необходима помощь родителей. Для них проводятся следующие мероприятия в рамках краеведческой работы: конкурсы с целью выявления самой читающей семьи, совместное посещение библиотек, организация выставок книг, совместные выставки рисунков по прочитанному материалу, изготовление книжек-малышек, подготовка списка рекомендуемых произведений земляков для чтения дома. Такая совместная работа объединяет родителей, детей и педагогов общими интересами, впечатлениями, эмоциями, способствует формированию интереса к книге, прививает желание читать, помогает растить детей патриотами.

5 Выводы

Таким образом, литературное краеведение занимает важное место в нравственном, этическом, эстетическом, экологическом образовании и воспитании детей. Чтобы воспитать в человеке чувство гордости за свою родину, надо с детства научить его любить свой край, тот, где он родился и вырос, природу, которая его окружает. Произведения местных детских литераторов позволяют обогащать детей знаниями о родном крае, расширяют кругозор детей, обогащают и расширяют их словарь, предоставляют условия для творческой и духовной самореализации.

Список литературы

1 Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: <https://rg.ru/2013/11/25/doshk-standart-dok.html> (дата обращения 21.09.2020).

2 Зырянова С.М., Каратаева Н.А., Киселева Г.М., Лашкова Л.Л. Социально-нравственное воспитание детей дошкольного возраста: учебное пособие [Текст] / С.М. Зырянова, Н.А. Каратаева, Г.М. Киселева, Л.Л. Лашкова; Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2006. – С. 145-147.

3 Гришина И.И., Давыденко О.И., Свинаина Е.В. Краеведение в детском саду / И.И. Гришина, О.И. Давыденко, Е.В. Свинаина // Образование и воспитание. – 2017. № 5 (15). – С. 32-34.

Материал поступил в редакцию: 21.09.2020

ЗАБОЕВА, М.А.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ӘДЕБИ ӨЛКЕТАНУДЫҢ ӨЛЕУЕТІ

Мақалада мектеп жасына дейінгі балаларды патриоттық тәрбиелеу мәселесіне жүгінудің өзектілігі мен уақытылылығына назар аударылады. Автор балаларды кіші Отанына деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу мәселесінде әдеби өлкетанудың тәрбиелік және білім беру мүмкіндіктерін қарастырды. Мектепке дейінгі білім беру ұйымындағы әдеби өлкетанудың міндеттері белгіленді және сипатталды, осы жұмыс бағытын жүзеге асырудың ықтимал нысандары, әдеби өлкетану мәселесінде (отбасы, кітапхана) мектепке дейінгі білім беру ұйымы серіктестерінің функциялары көрсетілді және сипатталды.

***Кілт сөздер:** патриотизм, әдебиет, өлкетану, туған жер, мектеп жасына дейінгі бала.*

ZABOEVA, M.A.

THE POTENTIAL OF LITERARY LOCAL HISTORY IN THE EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN

The article draws attention to the relevance and timeliness of addressing the problem of Patriotic education of preschool children. The author considers the educational and educational opportunities of literary local lore in the issue of education of love for the small Homeland in children. The tasks of literary local history in a preschool educational organization, possible forms of implementation of this area of work are identified and described, and the functions of partners of a preschool educational organization in the field of literary local history (family, library) are indicated and described.

***Key words:** patriotism, literature, local history, native land, preschool child.*

UDC 37.022

Kassymova, A.G.

*candidate of Physical and Mathematical Sciences
associate professor of the Department of Physics*

Koszhanova, A.G.

*senior lecturer of the Department of Physics
KRU named after A.Baitursynov
Kostanay, Kazakhstan*

METACOGNITION AND LEARNING TO LEARN

Abstract

The article talks about the driving force behind "learning to learn" is the so-called "metacognition". In other words, there is learning, but with it there is learning to learn. People are capable of thinking, but they are also capable of thinking about thinking. Thus there is knowledge, as well as the knowledge of knowledge. Metacognition refers to the ability to see, evaluate, control how an individual thinks and learns. Less formally, learning to learn can be characterized as a process of thinking about self-directed learning and consciously applying the results of such thinking to subsequent learning.

Key words: *teaching learning; metacognition; knowledge of knowledge; understand the requirements of the educational task; study individual thought processes and the principle of their work; develop and think about strategies for completing the task; choose strategies that are most suitable for a specific task.*

1 Introduction

The term metacognition was introduced into psychology by John Flavell. Flavell tries to understand how a child gains knowledge about his own knowledge and how he can use it effectively.

Metacognition, as follows from the term itself, is a person's knowledge of his own knowledge and based on this knowledge the ability to control his cognitive processes in the course of acquiring new knowledge. Currently, the concept of "metacognition" is widely used in various disciplines (cognitive psychology, educational psychology, developmental psychology, philosophy of mind, etc.) [1]. This leads some researchers to talk about it as a "dark" vague concept, which is often used along with other concepts such as "self-regulation", "self-government", "executive control", etc. In the modern world, metacognition, metacognitive skills become key in human learning and are of great importance for the pedagogical process, because for centuries the school has sought to give a person knowledge. Nowadays, people can easily acquire knowledge on the Internet and often schoolchildren know more on a topic than a teacher. Therefore, the main thing that makes sense to develop is the ability to manage your own knowledge based on knowledge about it.

Flavell distinguished two components in the structure of metacognition. On the one hand, knowledge about one's own cognition, actually methodology as a component. What do I know about my memory, about my attention, about my thinking, about my abilities, and on the other hand, a component that is regulatively connected with management. How do I use this knowledge in order to more efficiently solve the problems I face? There are three main processes in this regulatory component. It:

- planning, that is, setting a goal (what I want to achieve, what I want to master).
- monitoring tracking whether I am effectively acquiring new knowledge
- evaluation, that is, comparison with the desired result. And since metacognition affects learning success, it is important to be able to develop this skill.

The most important and most interesting thing in metacognition is what is at the interface between metacognition and metaregulation. These are metacognitive strategies for managing one's

own knowledge based on knowledge about it in order to effectively solve the problems facing the student. It is extremely important to distinguish between cognitive strategies and metacognitive strategies, as indicated in the works of Flavell [4]. Cognitive strategies help the learner achieve a specific cognitive goal (eg, to understand a text), while metacognitive strategies are used to monitor the achievement of that goal (eg, self-reported comprehension of the text). The metacognitive component is usually activated when knowledge fails (in which case it may be a misunderstanding of the text on first reading.) Such a failure activates metacognitive processes that allow a person to correct a situation by analyzing its causes in order to change the way the task is completed. If it's quite simple, where to start and what to leave for later, how long to tinker with a task of one type, so that there is time left for an effective solution to the task of another. How to distribute attention between them, knowing how much effort each of these tasks requires from me. Each teacher should not only possess metacognition, but also teach this to his students. This will help them achieve great success.

2 Materials and methods

Moreover, there is the question of how to research metacognition. Metacognition methods include: covert thinking out loud, post-training interviews, cross-age learning, self-report questionnaire. Any of these methods has advantages and disadvantages [1]. Therefore, most researchers tend to think that these methods should be used in combination to obtain more reliable results.

It is important to focus on three main components. First, we need to decide what we want to diagnose, what it will be used for in the classroom. What role should our reflections and their results play?

One of the ways to help students control and understand their own thinking is to use personal diaries that students can keep during their lessons. They need to think about how they learned what they learned. Or how you learned what you learned. The development of metacognition begins with this question. This forces the student to reflect on the topic of how his memory worked, how his attention worked, how he thought. And the second main question – why did I find out? Those. Why do I need this knowledge, where can it be claimed? And this question (why? Why did I learn this?) Directly leads us to the problem of motivating the very thing that a modern student most often lacks.

Second, a truly effective method of thinking is to provide insight into the possible causes of change. It is desirable that these reasons be established by the students themselves.

It's hard to find a more effective way than asking questions when it comes to metacognition. This allows students to reflect on their thinking process.

For Flavell, metacognitive experiences are the key to developing metacognition at a young age. These are the feelings that arise with how effective I am at solving problems or not. These are feelings that let me know that something went wrong, or vice versa, that everything worked out even better than I expected. We need them at all stages of solving any problem. They allow you to assess whether a problem is solvable or not solvable, I can solve it or I cannot, I am moving in the right direction or in the wrong direction. I can say with confidence that the problem has been solved or that more work needs to be done, and thus through metacognitive experiences, we can adjust the strategy for managing our own knowledge. What is designated as a metacognitive strategy.

This is all very good – both knowledge of one's cognition, and attention to metacognitive feelings and experiences, to subjective confidence, to assessments of the effectiveness or ineffectiveness of a method for solving a problem. How to develop meta-understanding? For the development of metacognitive skills in students, it is very important to build the learning process in a different way: the student must use and develop his higher level of thinking, the student learns to work in a team, use the necessary resources and information. In this regard, the role of the student is radically changing: from a sponge that absorbs knowledge, he becomes an active participant in his own educational process. Moreover, he deliberately and on his own initiative sets more complex tasks, plans and organizes his activities, as well as analyzes them and gives his assessment. This makes the learning process highly effective, efficient, students acquire critical thinking skills, the

ability to solve real life problems, which contributes to their successful socialization [4]. You need to understand that the main way of teaching meta-understanding is simply speaking. Or verbalization of what questions we ask, how exactly we track progress towards the goal. Moreover, the students should ask themselves questions, and you should only provide them with them.

- What do I already know about this topic?
- How can I be better prepared next time?
- What questions do I have about a topic that I want to learn more about?
- What questions do I have during the lesson? Am I writing them down?
- Do I find this topic interesting? Why yes? Why not? Can I make it more interesting for myself?

- What ideas from this lesson can I apply to my life?
- What is the most difficult part for me in this task?
- What can I do differently to learn more effectively?

And, finally, the third component is the assessment by the participants of the pedagogical process in order to increase its productivity as a result of interaction.

One way to involve students in assessing their learning is through grading tables, which aim to teach how to properly assess yourself and others. You can invite students to take short notes – justifying the assessment in the form of praise, approval, suggestion, etc. These methods can be defined as reflective assessment activities.

Another way to involve students in assessment practice is the criterion assessment method. By completing the latter, students implement a specific task, focusing on clearly defined criteria that will be assessed after the completed work. Students are given the opportunity to evaluate their own work and the work of their classmates according to these criteria. During the assessment process, students see the positive and negative aspects of their work, analyze how their work was done. With this in mind, students can continue to plan their activities more effectively.

3, 4 Results and discussion

The criterion-based assessment system contains both formative and final assessment. Formative assessment provides preliminary data on the quality of the assignment and allows for its adjustment, guides the student's progress, helping him to correctly plan and organize his activities.

Experience shows that reflective practice can be effectively used in any educational process. In this regard, reflective practice becomes a practical and reliable tool for monitoring almost all areas of student development. In addition to this, reflection is also an important aspect of tracking the teacher's personal development. If it is used competently and meets the needs of a person, it can become a powerful tool for psychological and pedagogical research, as well as a means of updating the personal development of a teacher, as well as an effective incentive for a student [2].

Therefore, teach your students to think aloud when completing a difficult task. You can then point out errors in thinking and other students use these tips. This is a useful strategy because it helps you understand:

- How to think consistently.
- When it is ineffective to think consistently.

If you, as a teacher, cope with this difficult task and convey to your students the importance of metacognition, then you can be sure that in the future they will be able to solve many problems on their own. And if they cannot, then at least they will be able to say what they do not understand.

At the end of the lesson, reflection is usually carried out in the form of summing up, discussing what he learned and how to work, that is, everyone appreciates their help in achieving the goals set at the beginning of the lesson. lesson, their activity, academic performance in the classroom, passion and usefulness of the chosen forms of work. And it is precisely this reflection, this very target determination of our cognition that can decisively increase the motivation of learning. And here, without knowledge of our own knowledge, without knowledge of how it all works, in our head how it works, in me personally, and what is easier for me, and what is given more difficult – without this I will not budge from my place in education.

Students can be encouraged to express this in one sentence by selecting phrases on the reflective screen on the board:

- Today I found out ...
- it was interesting ...
- It was complicated ...
- I was on a mission ...
- I realized that ...
- Now I can...
- I felt it ...
- I learned ...
- I could ...
- I'll try ...
- I was surprised ...
- taught me a lesson
- a life ...
- I wanted ...

To summarize the lesson, you can use the plus-minus-interesting exercise. This exercise can be done both orally and in writing, depending on the amount of time.

To do this, it is proposed in writing to complete a three-column table.

In the column "P" – "plus", the students write down everything that they liked in the lesson, it can be information or forms that caused positive emotions, or the student's opinion, which may be valuable to them to achieve some goals.

In column "M" – "minus", students write down everything that they did not like in the lesson, because it seemed boring to them, caused dislike, remained incomprehensible, or information that, in the student's opinion, seemed useless [3].

In the column "I" – "interesting" students enter all the curious facts that they learned in the lesson and that they would like to know about this problem or questions to the teacher.

This table was compiled by Edward de Bono, M.D., Ph.D. (University of Cambridge).

To end the lesson on a positive note, you can use a "compliment" (compliment, compliment, merit of a compliment, compliment of feelings), in which students appreciate each other's contributions to the lesson and thank each other. and the teacher who taught the lesson for them. This makes it possible to satisfy the need for personal recognition of the importance of each [3].

5 Conclusions

Metacognitive theory has significant potential in terms of helping teachers as they strive to build the learning process around the formation of learning strategies, to prove that students can improve their academic performance by studying their own thought processes. Teachers can teach students these skills by explaining to students effective problem-solving strategies and the cognitive and motivational characteristics of thinking.

References

- 1 Davidson J.E., Deuser R. & Sternberg R.J., (1996). in Metcalfe J. & Shimamura A.P. Metacognition; Knowing about Knowing. [Метасана: білім туралы білім]. Cambridge. Mass: MIT Press.
- 2 Flavell, J.H., (1976). Metacognitive aspects of problem solving. [Проблеманы шешудің метакогнитивтік аспектілері]. In L.B.Resnick (Ed.), The Nature of Intelligence. [Сана қабілеттерінің табиғаты]. (pp.231–236). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- 3 Flavell, J.H., (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. [Метасана және танымдық мониторинг: танымдық зерттеулер мен даму зерттеулеріне арналған жаңа сала]. American Psychologist, 34, 906–911.
- 4 Fodor, J., (1992). A theory of the child's theory of mind. [Сананың балалық моделінің теориясы]. Cognition, 44, 283–296.

Material received by the editorial office: 17.09.2020

**КАСЫМОВА, А.Г., КОСЖАНОВА, А.Г.
МЕТАТАНЫМ ЖӘНЕ ОҚУДЫ ҮЙРЕТУ**

Мақалада «Оқуды үйретудің» қозғаушы күші «метатану» болып табылады. Басқаша айтқанда, оқу бар, бірақ сонымен бірге оқуды үйрену де бар. Адамдар ойлауға қабілетті және ойлау туралы ойлануға да қабілетті. Тап осы сияқты танымдық қабілет бар да, сол сияқты танымды тану да бар. «Метатану» деп индивид қалай ойлайтынын, оқитынын қадағалау, бағалау, бақылау, кейінгі оқу үдерісінде мұндай ойлаудың нәтижелерін саналы қолдану үдерісі ретінде сипаттауға болады.

***Кілт сөздер:** оқуды үйретудің; метатану; танымдық қабілет; танымды тану; оқу міндеті қоятын талаптарды түсінуге; жеке зияткерлік үдерістерін және олардың қалай ықпал ететінін білуге; тапсырмаларды орындау стратегияларын әзірлеуге және ойластыруға.*

**КАСЫМОВА, А.Г., КОСЖАНОВА, А.Г.
МЕТАПОЗНАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ ТОМУ, КАК УЧИТЬСЯ**

В статье говорится о движущей силе «обучения обучению» является так называемое «метапознание». Иными словами, существует обучение, но вместе с ним существует и обучение обучению. Люди способны мыслить, но также способны и думать о мышлении. Таким образом, существует познание, равно как и познание о познании. Под «метапознанием» понимается способность отслеживать, оценивать, контролировать и изменять то, как индивид мыслит и учится. Менее формально обучение обучению можно охарактеризовать как процесс обдумывания самостоятельного обучения и сознательного применения результатов такого обдумывания в процессе последующего обучения.

***Ключевые слова:** обучения обучению; метапознание; познание о познании; понимать требования, предъявляемые образовательной задачей; изучать отдельные мыслительные процессы и принцип их работы; разрабатывать и обдумывать стратегии выполнения задачи; выбирать стратегии, наиболее подходящие для конкретной задачи.*

УДК 37.02

Старцева, М.А.

*кандидат педагогических наук,
доцент кафедры профессионально-
технологического образования*

Макишов, К.Т.

*студент 4 курса факультета технологии
и предпринимательства,*

*ФГБОУ ВО «Шадринский государственный
педагогический университет»,
Шадринск, Россия*

**МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ МОТОРИКИ И КООРДИНАЦИИ ДВИЖЕНИЯ РУК
НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ В 6 КЛАССЕ**

Аннотация

В статье рассмотрены основные методы развития моторики на уроках «Технологии» в 6 классе. Даны определения ключевым терминам. Рассмотрен пример применения методики развития моторики и координации движения рук при изучении раздела «Технологии ручной обработки материалов» для учащихся 6 класса.

***Ключевые слова:** методика, моторика, координация, урок технологии, практические методы обучения.*

1 Введение

На уроках технологии организуется большой объем практических работ по изготовлению каких-либо изделий из древесных пород, металла, пластмасс и строительных материалов, например, таких как камень. Обучающиеся учатся обрабатывать эти материалы, выпол-

няют технологические приемы и операции, в процессе которых у них формируются двигательные умения и навыки, требующие достаточного уровня развития моторики рук и координации движения. Например, чтобы выпилить (прострогать, просверлить) какой-либо материал, необходимо осуществить ряд движений, связанных с моторикой, а именно со способностью манипулировать мелкими предметами, передавать объекты из рук в руки, а также выполнять задачи, требующие скоординированной работы глаз и рук.

2 Материалы и методы

На сегодняшний день, в связи с внедрением новых учебно-методических комплексов по технологии, изменяются подходы к обучению, но важность развития моторики и координации движения остается прежней.

Для рассмотрения заявленной темы обратимся к ее основным понятиям.

В толковом словаре С.А. Кузнецова моторика – это «совокупность двигательных процессов и связанных с ними физиологических и психологических явлений» [1].

Координация движения рук – это движение рук, направленные на успешное выполнение двигательной задачи. К координации движения рук относится – способность к дифференцированию различных параметров движения, способность к ориентированию в пространстве, тонкое мышечное чувство, способность к соединению (комбинированию) движений, способность к перестраиванию движений, способность к управлению временем двигательных реакций [2].

Развитие моторики и координации движения рук начинается с рождением ребенка. В литературе, посвященной обучению детей дошкольного возраста, говорится, что для развития мелкой моторики и координации движений, необходимо выполнять простые упражнения, сопровождаемые стихотворным текстом, не забывать о развитии элементарных навыков самообслуживания: застегивать и расстегивать пуговицы, завязывать шнурки и т.д. Чтобы заинтересовать ребенка и помочь ему овладеть новой информацией, нужно превратить обучение в игру, не отступать, если задания покажутся трудными, не забывать хвалить ребенка. Развитие мелкой моторики и координации движений руки – важная часть подготовки ребенка к школе [3].

В условиях обучения технологии моторика рук и координация движений рассматривается в связи с формированием трудовых движений и трудовых приемов обучающихся. Учебный предмет «Технология» является необходимым компонентом общего образования школьников. Это фактически единственный школьный учебный курс, отражающий в своём содержании общие принципы преобразующей деятельности человека и все аспекты материальной культуры. Он направлен на овладение обучающимися навыками конкретной предметно-преобразующей (а не виртуальной) деятельности, создание субъективно новых ценностей [4].

Для описания методики развития моторики, координации движения рук на уроках технологии рассмотрим понятия и краткие характеристики методов и средств обучения.

Практические методы обучения – это такие методы, с помощью которых педагог придает познавательной деятельности детей, усвоению новых знаний, умений практический характер.

Выделим практические методы обучения, способствующие развитию мелкой моторики. К ним относятся упражнения, лабораторные и практические работы. Следует отличать их друг от друга.

Среди практических методов наибольшей эффективностью характеризуются упражнения. Упражнение – это метод обучения, представляющий собой планомерное организованное повторное выполнение действий овладения ими или повышения их качества.

Различают специальные, производные и комментированные упражнения.

Специальными называются многократно повторяемые упражнения, направленные на формирование учебных трудовых умений и навыков.

Производные упражнения способствуют повторению и закреплению ранее сформированных навыков. Без производных упражнений навык забывается.

Комментированные упражнения используются для активизации учебного процесса, сознательного выполнения учебных заданий. Сущность их в том, что педагог и учащиеся комментируют выполняемые действия, поэтому они лучше осознаются и усваиваются. Детальное комментирование осуществляется педагогом на этапе инструктажа. Эффективность процесса развития моторики и координации движения рук напрямую зависит от наличия у обучающихся прочной и четкой ориентировочной основы действий, т.е. он должен точно знать: «Что делать?», «Для чего делать?», «Как делать?», «В какой последовательности?», «С помощью чего?» и «Как контролировать?». Каждое упражнение должно иметь взаимосвязанные цели: теоретических знаний и практических умений.

Существует методика организации упражнений в определенной системе, связанной с изменением и усложнением основополагающей цели, которая выстраивается в следующей последовательности: правильность – точность – скорость – самостоятельность – творчество. При этом каждая последующая цель обязательно включает в себя все предыдущие.

Методика развития моторики и координации движения рук предусматривает создание в сознании обучающихся точного и четкого зрительного образа трудовых действий, с которым они будут сравнивать свои действия в процессе выполнения приемов и способов работы. Это осуществляется посредством метода показа трудовых приемов, используя который на уроках технологии учитель должен выполнять определенные условия:

- создание у обучающихся положительной установки на качественное усвоение показываемого;
- большое значение имеет выбор места, освещенность, расположение и количество обучающихся;
- правильное сочетание показа приемов и сопровождающих его пояснений;
- сочетание показа трудовых действий и демонстрации наглядных пособий, элементов письменного инструктирования, т.е. при показе необходимо делать ссылки на образцы наглядности;
- расчленение трудового процесса на отдельные действия или приемы и показ в замедленном темпе по частям, с остановками после каждого приема. При необходимости может быть выполнен изолированный показ отдельных сложных движений. Мастерство учителя в том, чтобы, несмотря на свой автоматизм выполнения приемов и операций, вовремя акцентировать внимание на ключевых движениях и действиях;
- повторный показ. Продемонстрировав трудовое действие в замедленном темпе обязательно повторить его выполнение в рабочем темпе;
- учитель должен стремиться предупредить возможные ошибки, поэтому во время показа обязательно необходимо демонстрировать приемы самоконтроля и указывать на необходимость соблюдения технических условий.

Цель практических работ – применение знаний, выработка опыта и умений деятельности, формирование организационных, хозяйственных и других навыков. При выполнении таких работ учащиеся самостоятельно упражняются в практическом применении усвоенных теоретических знаний и умений. Главное различие лабораторных и практических работ в том, что на лабораторных работах доминирующей составляющей является процесс формирования экспериментальных, а на практических – конструктивных умений учащихся [5].

Лабораторная работа – это такой метод обучения, при котором учащиеся под руководством учителя и по заранее намеченному плану продельывают опыты или выполняют определенные практические задания и в процессе их воспринимают и осмысливают новый учебный материал, закрепляют полученные ранее знания [6].

Для оптимально продуктивной организации практических методов обучения учитель технологии должен применять не только устное инструктирование, но и письменный инструктаж, характеризующийся определенными преимуществами:

- более эффективный, т.к. позволяет создать наглядный образ изучаемой деятельности, активизирует внимание обучающихся;

- способствует лучшей организации занятий т.к. высвобождает время учителя для индивидуальной работы с обучающимися;
- усиливает самостоятельность обучающихся, способствует более глубокому осмыслению отрабатываемых приемов;
- позволяет работать обучающимся в своем индивидуальном темпе.

Далее рассмотрим средства обучения необходимые для реализации методики развития моторики, координации движения рук на уроках технологии.

Средства обучения – это различные объекты, используемые учителем и учениками в процессе обучения [7].

Под средствами обучения следует понимать разнообразнейшие материалы и орудия учебного процесса, благодаря использованию, которых более успешно и за рационально сокращенное время достигаются поставленные цели обучения. Они обеспечивают реализацию принципа наглядности и позволяют организовать практический характер учебного процесса, в ходе которого идет развитие моторики и координации движения рук. Предлагается использовать разнообразные вербальные и визуальные средства обучения, например: ТСО, тренажеры, презентации, инструкции, макеты, аудио и видео средства, примеры изготовления каких-либо изделий и т.п.

3, 4 Результаты и обсуждение

В ходе исследования был проанализирован учебно-методический комплекс (УМК) В.М. Казакевича по технологии для 6 класса, раздел «Технологии ручной обработки материалов», с целью выяснения: «Какие трудовые движения рук формируются в данном процессе?» [8].

В результате, следует отметить, что в указанном разделе автор предлагает изучение различных видов обработки древесных, металлических и строительных материалов. Главной особенностью предмета технологии является то, что обучающиеся выполняют своими руками разнообразные технологические операции, благодаря чему развивают свою моторику и координацию.

Так, например, в теме «Технология резания» учащиеся знакомятся с технологией выполнения данной операции, в результате отработки приемов пиления у них вырабатывается способность к комбинированию движений, то есть умение выполнять разнонаправленные действия разными частями тела, как одновременно, так и соединяя их в произвольном порядке.

При изучении темы «Основные технологии обработки металлов и пластмасс», где знакомятся с такими операциями как «рубка», «резание и пиление», «сверление» и со многими другими видами обработок, при выполнении которых задействована мелкая моторика ребенка. Например, когда ребенок берет в руки молоток и зубило развивается мелкая моторика, отвечающая за выполнение точных действий, таких как захват какого-либо предмета большим и указательным пальцами, а также для манипулирования небольшими объектами.

В разделе «Технология ручной обработки конструкционных материалов» тоже можно привести много примеров, как развивается мелкая моторика и координация движений у обучающихся во время выполнения практических работ, предлагаемых автором анализируемого УМК. При выполнении практической работы «Правила безопасности труда при пилении» у учащихся при захвате пилы развивается как мелкая моторика, так и координация, так как основное свойство пиления, это быстро и технически правильно выполнять сложные движения. Следующий пример, практическая работа «Правила безопасности труда при строгании», в процессе которой тоже развивается мелкая моторика, так как выполняются задачи, требующие скоординированной работы глаз и рук, а также вырабатывается способность к ориентированию в пространстве.

5 Выводы

Можно приводить массу примеров практических и лабораторных работ в рамках изучения предмета технологии, уклон которых направлен на развитие мелкой моторики и

координации движения рук. Основой развития выше перечисленных навыков является правильно организованная проектная работа. Например, в проектной практической работе «Изготовление передвижной подставки для системного блока компьютера» у детей развивается мелкая моторика, отвечающая за выполнение точных действий, таких как захват какого-либо предмета. Кроме этого развивается тонкое мышечное чувство и координация, так, как нам известно, основное свойство пиления – это быстро и технически правильно выполнять сложные движения.

При выполнении технического рисунка, осуществляется координация двигательных действий рук, их точность и четкость. Развивается способность к соединению (комбинированию) движений за счет соразмерности мышечных усилий, быстроты и умения распределять внимание.

Таким образом, подводя итог, можно смело заявить, что уроки технологии являются значимыми для развития и совершенствования мелкой моторики и координации движения рук и просто необходимы в каждой современной школе. Правильное применение заявленных выше методов, форм и средств позволит учителю технологии осуществлять данный процесс на качественном уровне.

Список литературы

- 1 Толковый словарь Кузнецова. Значение понятия моторика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovariki.org/tolkovyyj-slovar-kuznecova/29090>
- 2 Медицинская энциклопедия. Справочная информация по медицине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://medencped.ru/koordinaciya-dvizhenij/>
- 3 Педагогика. Развитие мелкой моторики: понятие и основные характеристики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://studbooks.net/1829115/pedagogika/razvitie_melkoj_motoriki_ponyatie_osnovnye_harakteristiki
- 4 Перевалова Т.В. Теория и методика обучения технологии. – Екатеринбург, 2016. – 55 с.
- 5 Практические методы обучения в педагогике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://spravochnick.ru/pedagogika/teoriya_obucheniya/prakticheskie_metody_obucheniya_v_pedagogike/#laboratornyy-metod
- 6 Педагогика. Понятие лабораторной работы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://studbooks.net/1918342/pedagogika/ponyatie_laboratornoy_raboty
- 7 Современные средства обучения и их классификация [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://infourok.ru/sovremennye_sredstva_obucheniya_i_ih_klassifikaciya-311674.htm
- 8 Казакевич В.М. Технология: 6 класс. – М.: Просвещение, 2019. – 112 с.

Материал поступил в редакцию: 24.08.2020

СТАРЦЕВА, М.А., МАКИШОВ, К.Т.

6-СЫНЫПТАҒЫ ТЕХНОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА МОТОРИКАНЫ ДАМУҒЫ ЖӘНЕ ҚОЛ ҚОЗҒАЛЫСЫН ҮЙЛЕСТІРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Мақалада 6-сыныпта «Технология» сабақтарында моториканы дамытудың негізгі әдістері қарастырылған. Негізгі терминдерге анықтамалар берілген. 6-сынып оқушылары үшін «материалдарды қолмен өңдеу технологиялары» бөлімін зерделеу кезінде моториканы дамыту және қол қозғалысын үйлестіру әдістемесін қолдану мысалы қарастырылды.

***Кілт сөздер:** әдістеме, моторика, үйлестіру, технология сабағы, практикалық оқыту әдістері.*

STARTSEVA, M.A., MAKISHOV, K.T.

METHODS OF DEVELOPMENT OF THE MOTILITY AND COORDINATION OF HAND MOVEMENTS IN TECHNOLOGY LESSONS IN THE 6TH GRADE

The article discusses the main methods of motor skills development in the lessons of «Technology» in the 6th grade. definitions of key terms are given. An example of the application of the technique of developing motor skills and coordination of hand movements in the study of the section «Technologies of manual processing of materials» for students of the 6th grade is considered.

***Key words:** methodology, motility, coordination, technology lesson, practical training methods.*

ЖАС ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ НАУЧНЫЕ РАБОТЫ МОЛОДЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

ӘОЖ 378.147

Аканбаев, Б.Н.

*педагогикалық ғылымдар магистрі, әдіскер
«Қостанай дарыны» өңірлік ғылыми-
практикалық орталығы» КММ,
Қостанай, Қазақстан*

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДА АРАЛАС ТЕХНОЛОГИЯЛАР МОДЕЛІН ҚОЛДАНУ

Түйін

Бұл мақалада қашықтықтан оқытуда туындайтын мәселелер мен аралас технологиялар моделін қолдану мүмкіндіктері қарастырылған. Зерттелуші студенттік топтардың талдау, жинақтау және бағалау дағдыларын дамытуда осы оқыту моделінің тиімділігін тексеру үшін қажетті ақпараттар жиналып, талданды. Веб-автономды оқыту баллдарының корреляция коэффициенті және тапсырмалардың объективті баллдарын есептеу тәсілдері қорытындыланды.

***Кілт сөздер:** веб-автономды оқыту, аударылған сынып, аралас оқыту.*

1 Кіріспе

Өмірзақ Сұлтанғазин атындағы Қостанай мемлекеттік педагогикалық университетінде педагогика, білім беру менеджменті және тәрбие теориясы мен әдістемесі бойынша бейне-ауысша-есту құралдары арқылы дистанционды оқыту 2011 жылы басталды. Ал 2020 жылдың 16 наурызынан бастап елде жарияланған төтенше жағдайға байланысты барлық білім алушы студенттермен жұмыс қашықтықтан оқыту моделіне ауыстырылды. Алдын ала университет ұжымымен дайындалған lms.kspri.kz сайтында MOODLE бағдарламасы арқылы бейне-есту-ауызша оқыту құралы күндізгі оқу курстарына да қолданылды. Ұялы телефонмен оқыту сияқты, ғаламтор мүмкіндіктерін қолдана отырып, веб-автономды оқыту оқушылардың тыңдалымға қосқан үлесін арттыру және олардың саралау қабілетін жақсарту үшін қысқартылған сағаттардың орнын толтыру құралы болды. Алайда қашықтықтан веб-ресурстар көмегімен оқыту моделінде артықшылықтарымен қоса кейбір кемшіліктері де бар екендігін студенттер атап өтті.

Ұялы терминалды оқыту мен веб-ресурстар арқылы оқыту жаппай тәжірибеге еңгізілуінің бірінші жағдайы болғандықтан, оқу үрдісіне әсерін мейлінше ықпалдастық арқылы қамтамасыз ету мұғалімдер міндеті болып есептеледі. Бейне-есту-ауызша курстың негізі ретінде New Standard real Communication Listening and Speaking (New Standard College) оқу курстары қолданылды. 2020 жылы 120 студентке жүргізілген сауалнамадан, олардың үштен бірінен астамы университетке түсер алдында ешқандай онлайн оқу тәжірибесі болмағандығын атады. Тек бір оқулық немесе онлайн тест арқылы студенттердің білім алудағы әр түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыруы мүмкін емес. Барлығына бірдей қашықтықтан оқыту басталған сәтте сілтеме арқылы жіберілген тест, тәжірибелік тапсырмалардың баламаларын қолданудың ешқайсысы студенттердің оқу әлеуетін толық көлемде пайдаланылмағанын көрсетті [3].

2 Материалдар мен әдістер

«Педагогика» және «Білім беру менеджменті» пәндерін оқытуда сәуір айынан қолданыла бастаған аралас оқыту технологиясы «Sloan Consortium» күндізгі оқытудың онлайн оқытумен интеграциясын білдіреді. Қытайлық ғалымдар Тянь Йен мен Хиамо Ли аралас оқытудың үш ерекшелігін атап өткен: біріншіден, акцент оқытушыдан студентке ауыстырылды;

екіншіден, аралас оқыту студенттер арасындағы өзара іс-қимылды, оқытушылар мен студенттер арасындағы қарым-қатынасты, студенттер мен мазмұн арасындағы өзара іс-қимылды, сондай-ақ студенттер мен сыртқы ресурстар арасындағы өзара іс-қимылды күшейтеді; үшіншіден, жиынтық бағалау мен формативті бағалауды үйлестірудің бағалау механизмі қолданылады [1]. Аралас оқыту моделін алғаш рет Кэ-Канг Хэ ұсынды. Ол аралас оқыту моделіне іштей оқу (семинар, сабақ, дәріс) мен онлайн оқытуды ұштастырды. Оқытушы оқу процесінде студенттерді басқару, ағарту және мониторингілеуде, сондай-ақ студенттердің бастамашылдығы мен шығармашылығында мұғалімнің жетекші рөлін толық алуын көздеді. Ал Қазақстанға 2015 жылдан бастап аралас оқыту моделі түрлі эволюцияға ұшырағаннан соң тарала бастады. Аралас оқыту моделінің эволюциясына мобильді технологияларды қолдану енгізілді. «Күндізгі оқытуды онлайн оқытумен интеграциялау» тұжырымдамасы ресми түрде «мобильді байланыс жабдықтарына негізделген оқу ортасына, онлайн оқыту ортасына және күндізгі оқыту ортасына» өзгерді [2].

3 Нәтижелер

Аралас оқыту моделінің инновациялық түрі бейне-есту-ауызша курс структурасының төрт элементін пайдалану арқылы әзірленді.

«Педагогика» және «Білім беру менеджменті» курстарында аралас технологияларды қолданудың мақсаты: студенттерде білім беру үрдісін басқарудың қолданбалы қабілетін дамыту, тұлға аралық қарым-қатынас пен ақпараттылықты арттыру және сонымен қатар өз бетінше оқу қабілетін дамыту мен курс бойынша білімдерін жан-жақты салаларда қолдануын жетілдіру.

Бұл оқыту моделінің мақсаты «мобильді терминалды оқыту + веб-автономды оқыту + аударылған сынып + күндізгі оқыту» комбинациясы арқылы қол жеткізілуі тиіс. Оқыту мазмұны осы тармақтарды қамтиды. Оқыту сыналушылардың әр түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін, оқулықтар тақырыптарына қатысты кейбір бейне және аудиоматериалдар олардың өз бетінше ізденіс ресурстарына және тапсырмаларды орындауға арналған көмекші құралдар ретінде енгізілді.

Мобильді терминал арқылы оқыту мен интернет арқылы автономды оқытудың блок-сызбасы:

Мұғалім – оқу міндетін қою – прогрессті бақылау – сұрақтарға онлайн жауап беру – есептерді жинау – білім тобымен сұрақтарды талдау;

Студент – кестені оқу – өзін-өзі бағалау туралы есептерді толтыру – мобильді құралдар арқылы тесттен өту – топпен өз нәтижесін талдау.

Әр аптаның басында автономды оқыту үшін оқу тапсырмаларын lms.kspi.kz сайтына білім беру топтарының бөлімдеріне жеке жүктедім. Сыналушыларға апта бойы бір семинар тақырыбын аяқтау ұсынылды. Семинарларда әдетте бір тақырыпта үш сұрақтан кем емес талқыланатын мәселелер болды. Студенттер бұл тапсырма аяқталғаннан кейін 100 балл алатын болды, егер тапсырма кестеге сәйкес орындалмаса немесе толық аяқталмаса 50 баллға дейін шегеріледі. **Екінші** блокта – интернет негізінде автономды оқыту. Сыналушыларға бір апта бойы бір сабақты аяқтау ұсынылды. Онда он оқу тапсырмасы болды. Студенттер тапсырманы аяқтағаннан кейін 100 балл алады және тапсырма кестеге сәйкес орындалмаса немесе толық аяқталмаса 25 балл шегеріледі. Мұғалім оқу үдерісін кестеге сәйкес бақылап, өзін-өзі бағалау туралы есептерді жинап, оқытудың дамуын бақылап, онлайн түрде сұрақтарға жауап беріп отырады. Мұғалім жалпы тақырыптық терминологиялық түсініктер бойынша проблемалар, тапсырмаларды толтырудың құрылымы сияқты кейбір жалпы ерекшеліктерді бөлген сұрақтарды түсіндіреді.

Сыналушылар өздерінің оқу тапсырмаларын кестеге сәйкес орындап, өзін-өзі бағалау туралы есептерді толтырды. Өз есептерінде студенттер талдау, саралау және бағалау қабілетін, мобильді терминалды оқыту жаттығуларын орындау жиілігін және интернетте автономды оқытуды, олар тап болған қиындықтарды және т.б. қамтыды.

Кесте 1 – Аударылған сынып блок-сызба (КЕСТЕГЕ СІЛТЕМЕ ЖАСАЛМАҒАН)

Оқытушы		Студент
Өз бетінше оқуға арналған қосымша материалдарды / әзірленген сұрақтарды ұсыныңыз	Сабаққа дейін	Сабақ алдында өз бетімен үйреніңіз; рөлдік ойындарды талқылаңыз
Топпен сұрақтарды нақтылап алыңыз; оқу аптасының жаңа стандартты және еркін талдау жаттығулары бойынша дәрісте қосымша ақпараттандырыңыз; пәндер бойынша бейнежазбаларды түсіндіріңіз	Сыныпта	Оқудың жаңа стандартын тыңдаңыз; мазмұнды имитациялаңыз; рөлдерді ойнаңыз; сұрақтарға жауап беріңіз; бейнебаяндарды талдаңыз
Ауызша жұмысты белгілеңіз; сыналушылардың ауызша жұмысына түсініктеме жазыңыз; сұрақтарға жауап беріңіз	Сабақтан кейін	Есеп жазу және группаластарының есептерін қайта қарау; топтық пікірталастар өткізу; таныстырылымға өзінің ауызша жұмысын түсіру

Материалдардың күрделілік дәрежесі сыналушылардың түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін әр түрлі болуы шарт екендігі тәжірибе жүргізу барысында анықталды. Сонымен қатар, оқу тапсырмаларын орндаудың жаңа стандартының моделі түзетіліп, өз бетінше білім алушы студенттерге жете түсіндірілді.

Төменде «Білім беру менеджменті» курсының нақты рәсімдері берілген.

I. Сабақ алдында

Мұғалім сыналушыларға видеожазбалар, әзірленген сұрақтар сияқты қосымша материалдарды ұсынады және өз бетінше оқуға тапсырма берді. Мысалы, бейнероликтердің бірі Данила Корневтің TedX бағдарламасындағы функционалды сауатсыздық жайлы ойлары болды. Соған байланысты сұрақтар:

а. Данила Корнев өз сөзінде қандай міндеттерге тоқталды? Функционалды сауаттылық міндеттерін қалай орындауға болады?

б. Белгілі бір дағдыларды игеру кезінде қандай қиындықтар туындайды? Оларды қалай шешуге болады?

с. Университетте қалыптасуы тиіс функционалды сауаттылыққа қандай мақсаттарды қоя аласыз? Оларды жазып, тобыңызбен талдаңыз (Бұл мақсаттар шағын немесе үлкен, қысқа немесе ұзақ мерзімді болуы мүмкін).

II. Сыныпта

Мұғалім сыналушылармен бейне сұрақтарды талқылау үшін 20 минут жұмсайды, содан кейін «Білім беру менеджменті» курсының сұрақтарын көтеру үшін 10 минут жұмсайды, мысалы:

а. Оқушылардың функционалдық сауаттылығының дамуының механизмдері;

б. Білім алушылардың оқу жетістіктерін бақылау, есепке алу және тексеру.

Қалған 20 минут оқытушылық қызметке арналады. Ол келесі түрде өткізіледі: білім беру үрдісін басқарудың жаңа үлгілеріне мән берсек, онда сыналушылардың көзқарастарын кеңейтуге және олардың шетелдік басқару үлгілерімен танысуға баса назар аударылды. Жағдаятты талдауға арналған жаттығуларға келетін болсақ, мәнмәтінге сәйкес болжау, талдау немесе бағалау, суреттерде жасырылған ақпаратты түсіну сияқты жинақтау дағдыларын қалыптастыруға баса назар аударылды. Соңында студенттердің әр топтары 1 минуттық таныстырылымдарын көрсетіліп, ұялы терминалдар арқылы жасалған тест жұмыстарының нәтижелері сараланды. Студенттер автономды оқып үйренгеннен кейін түсініктеме жасайды және сыналушылардың таныстырылымдарына өз сын-пікірлерін жазады.

III бөлім. Сабақтан кейін

Мұғалім ауызша жұмысты тағайындайды, мысалы: «Менің мектебімдегі функционалды сауаттылықтың дамуы» тақырыбында бұрынғы сыныптастарының бірімен сұхбат құру. Содан кейін аяқталған үш саты бойынша қорытынды есебіне сәйкес өздерін бағалау ұсынылады.

Гудиер атап өткендей, аралас технология – бұл дәстүрлі оқытудың онлайн оқытумен үйлесуі ғана емес, сонымен қатар студенттердің «өз ортасында» оқуы мен репетиториясын араластыру. Сонымен қатар, мұғалім сыналушыларға жеке нұсқаулар мен кері байланыс берді, олар компьютерде немесе ұялы терминалда жазылған сөздерге негізделген.

4 Талдау

Аралас технологиялар моделін қолданғанға дейінгі (Кесте 2) Химия 18-31, География 18-11 топтарының орташа балл көрсеткіштері үлгермеуші студенттердің нәтижесін қоспай есептелді. Себебі аталған топтардағы үлгермеуші студенттердің нәтижелері оқу үрдісіне байланысты емес жеке жағдайларға байланысты қанағаттанарлықсыз деңгейде болды.

Кесте 2 – Тәжірибелік жұмысқа дейінгі көрсеткіштер

Курс	Жалпы орташа балл (100 балдық есептен)	Семинар сұрақтарын зерттеу	Талқылау	Таныстыру	Қорытындылау
Білім беру менеджменті	76	67	70	75	62
Педагогика	79	72	68	74	60

Бейнебаянды талдау, онлайн тест, қорытынды объективті өзін-өзі бағалау (Кесте 3) мен корреляция коэффициентінің айырмашылықтары жұмыстың нәтижелі болғандығын айғақтайды. Бірақ студенттердің өзін-өзі бағалауы мен оқытушы жұмысын бағалау арасында айтарлықтай айырмашылықтар кездеседі. Егер аралас оқыту технологиясы моделін қолданғанға дейін студенттердің өзін-өзі бағалау баллдары төмен және оқытушы жұмысының сапасына беретін баллы жоғары болса, сынақ аяқталған соң бұл көрсеткіш кері пропорционалды өзгеріске ұшырады.

Кесте 3 – Тәжірибелік жұмыс көрсеткіштері

Курс	Өзін-өзі бағалау (орташа баллдық көрсеткіш)	Талдау дағдысы	Ақпараттық зерттеу жұмыстарын жүргізу	Мұғалім бағасы	Қорытынды балл
Білім беру менеджменті	+ 4.55	+4.23	+4.12	+4.12	+4.21
Педагогика	+4.52	+4.08	+3.85	4.31	+4.16

Сыналушы топтарда (Кесте 4) «Білім беру менеджменті» курсының орташа баллдық көрсеткіші 76-дан 80 баллға, «Педагогика» курсы бойынша 79-дан 83 баллға дейін көтерілді. Бұл сыналушылардың көпшілігі аралас технологиялар моделі арқылы өз жұмыстарын байыпты зерделегенін көрсетеді. Сондай-ақ зерттеудің алдыңғы нәтижелерін талдай келе сыналушы топтардың бағасы бақылаушы топтарға қарағанда 4.28%-ға кем болғандығын көреміз. Себебі зерттелуші Химия 18-31, География 18-11 топтарының тапсырма мазмұны бақылаушы топтарға қарағанда қиын болды.

Кейінгі зерттеу нәтижелеріне сәйкес орташа баллдық коэффициент 77,5%-дан 81,5%-ға дейін көтерілді. Алайда қолданылған технология моделі орташа баллдық коэффициентті 90%-дан жоғары жеткізе алмады, бұл сыналушылар үшін қиын болды.

Шешілмеген проблемалар мен қабылдау қажет шаралар:

Бұл технологиялық моделдің кейбір кемшіліктері бар. Біріншіден, ауызша тапсырмаларды бағалаудағы валидтіктің әлсіздігі. Группаластарын бағалау толық объективті болуы мүмкін емес және кейбір эмоционалдық факторлар белгілі бір рөл атқара алады. Тапсырмаларды талдау немесе бейне таныстырылым/есеп дайындау сыналушылар арасындағы қарым-қатынас пен ақпараттық зерттеу деңгейіне баға бере алмайды. Екіншіден, үлкен жұмыс жүктемесі. Менің бағалауым бойынша мұғалім 120 студентті жеке тексеруі керек болды, оған қоса ауызша тапсырмалар мен тесттерді дайындауға көп уақыт кетті. Үшіншіден, сыналушылардың бейнебаяндарды көру, жазылған түсініктемелерді жасау, мобильді құралдар арқылы жазбаларды жинау және онлайн автономды оқыту деректерін жинау үдерісі көп уақытты алды. Төртіншіден, сабақ кезеңдерінің саны. Қосымша материалдарды талқылау кейде басқа сабақ кезеңдерінің уақытын алуы мүмкін. Жоғарыда айтылған себептерге байланысты мынадай шараларды қабылдау қажет:

- 1) Әріптестерді бағалау кезінде субъективтілік пен эмоциялық факторларды азайту үшін олардың өзіндік ауызша жұмысының (бейнежазбаның) бағасын қосу керек.
- 2) Мобильді терминалдардағы сұрақтар мен жауаптар, оқу барысын бақылау және онлайн оқыту жазбаларын сұрыптау сияқты сыныптан тыс жұмыс сабақ кезеңінде ескерілуі тиіс.
- 3) Тыңдаушы мен интеграцияланған сынып арасындағы айырмашылық мұғалімнің оқу мазмұнымен икемді жұмыс істей алуы үшін жеңілдетілуі тиіс.

5 Қорытынды

Аралас технологиялық моделінде веб-автономды оқыту онлайн және оффлайн режимінде оқытушы студенттердің прогресс жасау динамикасын назарда ұстауға жағдай туғызды. «Аударылған сынып + дәстүрлі оқыту» тиімділігі семинар сабағына дейін жасалатын жұмыстың дұрыс әрі нақтылы алгоритмі жасадауы арқылы арттырылды. Топ ішілік талқылау, бейне таныстырылымдар жасау сияқты сыналушылардың демалыс іс-әрекеттері олардың бірлескен жұмыс дағдыларын жақсартты. Топ ішінде өз есептерін талқылау сыналушылардың өзінің оқу тәртібі туралы ойлануға және сол арқылы өзінің оқыту стратегияларына тиісті түзетулер енгізуге мәжбүрлейді. Сыналушылардың бейне таныстырылымдарын көріп, әрбір жеке пән бойынша жазылған пікірлер жасай отырып, мұғалім студенттерді олардың қабілетіне сәйкес оқыта алады. Корреляция коэффициенті оқытудағы субъектілердің дербестігі жақсарғанын көрсетеді. Алынған мәліметтер, сондай-ақ бұл оқыту үлгісі сыналушылардың талдау, саралау және бағалау қабілетін жақсартады, бұл студенттердің аралас оқытумен жоғары қанағаттанушылығын растайды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Xiaomei Liu, Lindong Zhang. The Further Study of the Blended Learning Model of the Video-audio-oral Course-the Combination of Web-based Learning, Flipped Classroom and Face-to-Face Instruction//Science Education Journal. – 2019. – №3.
- 2 Yen J C, Lee C Y. Exploring Problem Solving Patterns and Their Impact on Learning Achievement in A Blended Learning Environment [J]. Computers&Education, 2011 (1): 138-145.
- 3 Cortazzi, M. & Leetch, P. New Standard College real Communication Listening and Speaking. Education Journal, 2009 – 1.

Материал редакцияға түсті: 05.06.2020

АКАНБАЕВ, Б.Н.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОДЕЛИ СМЕШАННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ

В данной статье рассмотрены проблемы дистанционного обучения и возможности применения модели смежных технологий. В развитии навыков анализа, обобщения и оценки исследуемых студенческих групп была собрана и проанализирована информация, необходимая для проверки эффективности данной модели обучения. Подводятся коэффициент корреляции баллов Веб-автономного обучения и методы расчета объективных баллов заданий.

Ключевые слова: веб-автономное обучение, переведенный класс, комбинированное обучение.

AKANBAYEV, B.N.

USING THE MIXED TECHNOLOGY MODEL IN DISTANCE LEARNING

This article discusses the problems of distance learning and the possibility of applying the model of related technologies. In developing the skills of analysis, generalization and evaluation of the studied student groups, the information necessary to verify the effectiveness of this learning model was collected and analyzed. The correlation coefficient of Web-based offline learning scores and methods for calculating objective task scores are summarized.

Key words: web-based autonomous learning, flipped classroom, blended learning.

ӘОЖ 801.83

Нышанбаева, Т.Н.

«7М01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті»

оқу бағдарламасының 2-курс магистранты,

Абай атындағы ҚҰПУ, Алматы, Қазақстан

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТІҢ 10-СЫНЫБЫНДА АБАЙДЫҢ «СЕГІЗАЯҚ» ӨЛЕҢІН ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Түйін

Сегіз аяқ – Абайдың терең психологияға құрылған күрделі өлеңдерінің бірі. Жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбынан 11-сыныбына дейінгі оқу бағдарламасына Абай шығармалары жүйелі түрде енгізілген. Сынып жоғарылаған сайын ақын шығармалары да күрделене түседі. Ақынның «Сегізаяқ» өлеңі жалпы білім беретін мектептің 10-сыныбында берілген. Өлеңдегі «алыстан сермейтін де, жүректі тербейтін де» тіл. Соның мәнін жоғары сыныпқа ұғындыру үшін мақаламызға бірнеше әдісті енгіздік.

Кілт сөздер: Абай, поэзия, пәнаралық байланыс, ойлау сатылары, грамматика, лексика, методика.

1 Кіріспе

Абай әлемі алып мұхит тәрізді. Шегі жоқ. Зерттелген сайын жұмбағы күрделене түседі. Ал оның шығармаларын оқыту, ұрпақ жадында жаңғырту – әрбір ұстаздың басты міндеттерінің бірі.

Абай шығармаларын оқытудың озық үлгілерін жасап жүрген бірегей ғалым Қ.Бітібаева. Ол Хәкім өлеңдерін мектепте оқытудың негізгі әдістемесін жасады. Автордың «Мектепте Абайды оқытудың жаңашыл технологиясы» деп аталатын 5-11-сынып мұғалімдеріне арналған әдістемелік құралында ғалым ақын шығармаларын оқытудағы ең басты қағидаларға тоқталады.

«Абай поэзиясын тақырып-тақырыпқа бөлшектемей алып қарасақ, ерекше үш асылды бөліп алар едік», – дейді. Олар:

1. «Алланы сүю», оның «хикметін сезіну», тәңірі үшін «махаббат қыла» сүю, «Алланы жаннан тәтті» сүю.

2. «Әділетті сүю, оны Алланың хикметі деп біл».

3. Ада адамзатты сүю. Оны жай сүю емес, хақ жолы деп сүю, яғни Алла махаббатпен жаратқан Адамды сүю», – дейді.

«Осы үш сүю болады имани гүл,

Иманның асылы үш деп тахқиқ біл.

Ойлан дағы, үшеуін таратып бақ,

Басты байла, жолына малың түгіл», – деген өлең жолдарының өзі осыны көрсетеді.

Ақын поэзиясының алтын арқауы осы үш сүюден тұрады. Осыларды айта отырып ақынның

іздейтіні – «толық адам». Абайды оқытуды осы үш сүюді басшылыққа алған абзал», – дейді Қ. Бітібаева [1].

Табиғат-Ананың, Алланың ең сұлу сыйы, Абайша айтқанда, «Алланың махаббатпен жаратқаны» – Адам. Абай сол Адамды, оның келісті жаратылысын жырлады. Ақын адам бойындағы барлық жамандықты жеріне жеткізе ашына сынағанда да, үлкен махаббатпен сынады. Ақын өз халқын, ортасын жек көргеннен сынаған жоқ. Керісінше, адам бойынан өзі көргісі келетін үйлесімділікті таба алмағаннан сынады. Абай поэзиясы сұлу сұлу поэзия дегенде, оның халқына деген ұлы сүюі мен махаббаты екенін, ақын жүрегі, сезімнің пәктігі мен таза да мөлдірі екендігін жас ұрпақ түсінуі керек. Әлемдік Абайды таныту үшін алдымен, ұлттық Абайды танытуды ойластырған жөн. Ақын поэзиясының қайнар көзі – өз халқының даналығы, ақыл-ойы, сөз өнері. Ізгілік те, имандылық та, көркем поэтика да басқадан емес, ең алдымен, халқының даналығы, халқының тағылымы, халқының асыл сөз өнерінен келгенін жас өркендерге жеткізу – басты борыш.

Ақын жырларын, жалпы поэзияны оқытудың өзіндік ерекшелігі, күрделілігі бар екені түсінікті. Оның басты себебі, әр ұстаз, әр шәкірттің өз Абайы бар», – дейді ғалым [1].

Шынында да әр баланың өз Абайы бар. Бірақ мәселе мынада: «Шәкірт таныған Абай қандай?». Әрбір ұстаздың міндеті Абай шығармаларын оқыту ғана емес, сонымен қатар ақын шығармаларына терең түсінік беру. Шәкірт оны өз өмір жолында адастырмас шамшырақ ете ала ма? Басты мәселе міне осы.

Жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбынан 11-сыныбына дейінгі оқу бағдарламасына Абай шығармалары жүйелі түрде енгізілген. Сынып жоғарылаған сайын ақын шығармалары да күрделене түседі. Ақынның «Сегізаяқ» өлеңі жалпы білім беретін мектептің 10-сыныбында берілген. «Сегізаяқ» – психологиясы өте күрделі өлең. Бұл хақында ғалым Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің пікіріне көз жүгіртсек: «Сегіз аяқ» – ұлы ақынның жазушылық еңбегінің орта тұсында туған үлкен бір белдей әрі мол, әрі бар жағынан көркем келісті шыққан, зор шығарманың бірі. Абайдың кейінгі жырларынан осы «Сегіз аяқтан» басталған көп мұңды көреміз» [2].

«Қазақ әдебиеті» газетінің кезекті санында зерттеуші, ғалым Асан Омаровтың «Атақты «Сегіз аяқ»-тың беймәлім сырлары» деп аталатын мақаласы жарияланды. Аталмыш мақалада өлең арқылы ақынның айтпақ ойын зерделеуге тырысады.

««Сегіз аяқ» – Абайдың халық мұңын шегудегі нағыз халық ақыны боп толықтай қалыптасқанының куәсі. Жырдың алғашқы бөлігі ойшылдық толғау болуы да осының дәлелі. Абай – халық ақыны, бұған дейін ешкім таппаған шебер түрмен жазылған «Сегіз аяқ»-тың өткір асөздері сол кездің өзінде ешкімді бейжай қалдырмаған. Жас ақын Шәкәрім осы жырдың ұйқасына айнытпай салып, өзінің «Жастық пен кәрілік» деген жырын жазған (бұл шығарма 1879 жылғы деп білетіндер қатты қателеседі). Жастық арыны басылмаған Шәкәрімнің қылығына, ермек үшін жазған жырына Абай қатты қапа болып, осы 1889 жылы «Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін» деген жауап өлеңін жазғаны белгілі [3].

«Әдебиеттанудың өзі әдебиет айданына сүңгу, тереңіне үңілу, қабылдау және сол танылғанды баяндау. Ал көркем әдебиет немесе көркем шығарманың бүтін жүйесіндегі немесе сол бүтіннің бір бөлшегіндегі жасырын мәнді түсінудің жөні бөлек. Мұнда бүтіндік ұғымының мәні төрт құбыласы түгел кемелдікпен байланысты анықталады. Айтылған жайлардан «Сегіз аяқтың» әдебиеттану ғылымында бағалануының қазіргі деңгейінде әлі де қарастырылмаған, қарастырылса да анықтала қоймаған бірқатар мәселелер бары белгілі. Ақын шығармасы мәтінінің микро- және макроқұрылымдық бірліктері, олардың мәні, өзара байланысу жолдары, тұтастығы, даралығы осындай мәселелердің қатарына жатады. Осы тұрғыдан қарағанда, «Сегіз аяқтың» бар аяғы емес, бір аяғының мәнін табудың өзі тереңге бойлаудың қиынға соғу ықтимал. Ондағы әр тармақ өлеңнің тереңдегі мәніне мегзейтін әрі сол мәннің мәнісін ашатын тірек қызметін атқарады», – дейді ғалым Ж. Дәдебаев [4]. Мұны мектеп оқушысына түсіндіру, шәкіртке өлең табиғатын ашу үшін қарапайым әдістер жүзеге асуы екі талай.

«Алыстан сермеп,
Жүректі тербеп,
Шымырлап бойға жайылған;
Қиуадан шауып,
Қисынын тауып,
Тағына жетіп қайырған –
Толғауы тоқсан қызыл тіл,
Сөйлеймін десең өзің біл.» [5].

Өлең табиғатына оқушыны енгізу үшін алдымен «Сұраққа жетіп ал» әдісін пайдаланған тиімді. (А.Ж.Егізбаев бойынша). Аталмыш әдістің мақсаты: оқырманның өз бетінше жұмыс жасау әрекетін қалыптастыра алу, сұрақ қою дағдыларын ұғындыру. (Бейсенова) «Сегіз аяқ» өлеңінің бастапқы бөлігін оқығанда кез-келген оқушыға оны түсіну оңайға түспес. Бұл әдісте оқушы өз бетінше түсінуге талпынады. Қолданылуы мынадай: өз бетінше ойлап, ақпаратты меңгереді. Ақпаратпен ықпаласпен жұмыс жасайды. Мәтінге сұрақ қояды, өз бетінше пайымдайды. Сыныптастарының жауаптарын қабылдайды және қосымша сұрақтар қоя алады. Бұл әрекеттің нәтижесінде қарым-қатынас дамиды. Оқушылар оқығандары бойынша және өлеңнің түпкі мәніне жақындау мақсатында бір-біріне сұрақ қояды, оны талқылайды. Мәтінді толыққанды оқыту яки бір бөлігін ғана оқыту (мәтіннің күрделілігіне, көлемділігіне, оқушылардың қабылдау ерекшелігіне қарай) оқылған мәтіннің мазмұнына әр деңгейлі сұрақтар қою. 1-ші топ – сұрақ қояды, 2-ші топ сол сұраққа жауап береді [6].

Өлеңді бөліктерге бөліп оқытудағы негізгі мақсат өлең табиғатын оқушының толық түсінуіне мүмкіндік жасау.

Ж. Дәдебаев өзінің «Абайдың «Сегіз аяғы»: мән мен мағына поэтикасы» деп аталатын мақаласында мынадай тұжырым айтады:

««Сегіз аяқтың» мағыналық-құрылымдық жүйесіндегі жалқы және жалпы, нақты және образды құбылыстар мен ұғымдардың арақатынасын, олардың өзара байланыстарын пайымдау ақын шығармаларының мағыналық болмысын тануға бастайды. Ақын шығармасының мағыналық болмысын тану оны құрамдас бөліктерге ажыратып, даралауды, сөйтіп әр бөліктің мағынасын, мазмұнын, мәнін анықтауды талап етеді. Алайда олардың өзара байланыстарының, өзара қатынастарының сырын ашпайынша, тұтас шығарманың мәнісін табу қиын. «Сегізаяқтағы» сөз тіркестерінің, тармақтардың нақты және жасырын мағынасын тану өлеңнің поэтикалық мағынасын танудың психолингвистикалық, психопоэтикалық мәселелерімен тығыз байланысты екенін айтады. Ал сөз, сөз тіркесі, тармақ деңгейінде жасалған образ бен образдылықтың мағынасын тану өте күрделі, оны нақты анықтау аса күрделі мәселе. Олардың бірқатарын тілдің бейнелеу құралдарының секілді қабылдап, троп түрлеріндей қарастыру мүмкін емес. Себебі олар белгілі бір құбылыстың нақты мағынасын білдірмейді, күрделі образды, образды бейнені білдіреді. Оның құрамдас бөліктерінің аясындағы жалпы мен жалқы, деректі мен дерексіз, тура және бұрма мағыналық қатарлардың өзара қатынасы, жанасуы мен қиысуы, қабысуы мен матасуы, ақырында көркемдік заңдылықтарына сай жинақталуы нәтижесінде пайда болған образды ұғым сыры оны қабылдау деңгейінде, яғни қабылдаушының санасында ғана біршама байқалуы мүмкін. Алайда оны қабылдаушының яки оқырманның санасындағы бейнелі ұғым ретінде тілдік құралдармен түсіндіру бағытындағы ізденістер нәтижесі әрдайым ойдағыдай бола бермейді. Демек белгілі құбылыстың мағынасынан тілдік құралдар арқылы дәл жеткізуге болмайтын мән тудыру жолындағы автордың ойлау қызметінің сатыларын, кезеңдері мен тетіктерін сараптауға тура келеді», – дейді ғалым өз мақаласында [4].

«Сегіз аяқты» оқытуда пәнаралық байланыстың маңызы зор. Әдеби шығарманы оқушы түсіну үшін, түсініп қана қоймай автордың түпкі айтпақ ойын оқу үшін қазақ тілімен байланыстыру керек-ақ. Жоғарыда ғалым Ж. Дәдебаев келтіргендей мағыналық қатарлардың өзара қатынасы (матасуы, жанасуы, қабысуы) қабылдаушының санасына бейнелі ұғым қалыптастыруға қызмет ете алады.

Өткірдің жүзі,
Кестенің бізі

Өрнегін сендей сала алмас.

Білгенге маржан,

Білмеске арзан,

Надандар бәһра ала алмас.

Қиналма бекер, тіл мен жақ,

Көңілсіз құлақ – ойға олақ [5].

Мысалы: Өткірдің жүзі – матасу, кестенің бізі – матасу, көңілсіз құлақ – қабысу, т.б.

2 Материалдар мен әдістер

Бұл мақаланы жазу барысында ең алдымен жалпы теориялық әдіс қолданылды. Сонымен қатар, «сұраққа жетіп ал», «фишбоун», «үштік» әдістері қолданылды. Ақынның аталмыш өлеңін оқытудың ең тиімді деп танылған әдістері көрсетіліп, оларды қолдану тәсілдері ұсынылды. Мысалы, «сұраққа жетіп ал» әдісі мен пәнаралық баланыстан күтілетін нәтиже мол. Аталған әдістің мақсаты: оқырманның өз бетінше жұмыс жасау әрекетін қалыптастыра алу, сұрақ қою дағдыларын ұғындыру. (Бейсенова) «Сегіз аяқ» өлеңінің бастапқы бөлігін оқығанда кез-келген оқушыға оны түсіну оңайға түспес. Бұл әдісте оқушы өз бетінше түсінуге талпынады. Қолданылуы мынадай: өз бетінше ойлап, ақпаратты меңгере. Ақпаратпен ықыласпен жұмыс жасайды. Мәтінге, әңгімеге сұрақ қояды, тұжырымдайды. Сыныптастарының жауаптарын ықылас қойып тындайды және сұрақтар қояды. Таным әрекеті үрдісінде қарым-қатынас шеберлігі дамиды. Оқушылар оқығандары бойынша бір-біріне сұрақ қояды және талқылайды. Мәтінді толық немесе бір бөлігін оқыту (мәтіннің күрделілігіне, оқушылардың даму ерекшелігіне қарай) оқылған мәтіннің мазмұнына әр деңгейлі сұрақтар қою. 1-ші топ – сұрақ қояды, 2-ші топ сол сұраққа жауап береді [6]. «Сегіз аяқты» оқытуда пәнаралық байланыстың маңызы зор. Әдеби шығарманы оқушы түсіну үшін, түсініп қана қоймай автордың түпкі айтпақ ойын оқу үшін қазақ тілімен байланыстыру қажет. Ол үшін сөздің байланысу түрлері (қабысу, жанасу, матасу т.б.) қолданылды.

3, 4 Нәтижелер мен талқылау

Ұлы Абай өзінің «Сегіз аяқ» өлеңінде өмір құбылыстарын қапысыз танып, терең ашып көрсетіп қана қоймай, оған өз бағасын да әділ айтады. Өмірдің шындық құбылыстарын тану, қабылдау, білу, ұғу және пайымдау арасындағы сабақтастықтар алуан. Көрген жайды білу, білген жайды ұғу, түсінгенді пайымдау – шығармашылық еңбек процесінің өзара тығыз сатылары. Ал пайымдау мен бағалау арасындағы сабақтастық шығармашылық ойлаудың нәтижелілігін қамтамасыз ететінін айтады. Пайымдау мен бағалау да, олардың арасындағы сабақтастық та көрегендік пен білімпаздыққа, тәжірибеге, шығармашылық құзіреттілікке тәуелді екені анық. Абайдың шығармашылық еңбегінің жүйесінде өмірлік тәжірибенің, таным көкжиегінің кеңдігі, көрегендіктің орны айрықша. Көргені мен білгенінің мәнін ұғуда да, оны белгілі бір дүниетаным тұрғысынан талдау мен пайымдау және бағалаудың, көркемдік жинақтаудың да орны ерекше. Абай жырларының көркемдік ойлауының осы сатыларының бәрі де келісті. Қабылдау, талдау, пайымдау және бағалау, жинақтау мен даралау өзара байланысты және белгілі бір дүниетаным жүйесінде ғана олардың көркемдік қызметіне, мәні мен мағынасына үңілуге болады. Осынау тереңдіктегі ақындық танымнан туған көркемдік құбылысты ғылыми тұрғыда пайымдау мен бағалау, оны өз деңгейінде түсіндіре алу ол туралы жалпы ой айтудан әлдеқайда жоғары [4].

Тыңдаушыларына, оқушыларына ұсынып отырған мағынаның ашық, анық және жақырын бөліктерінің арасалмағын ақынның өзі мөлшерлейтінде сөз жоқ. Бұл жерде тыңдаушылардың, оқушылардың қабылдау, түсіну деңгейлері ескерілетінін есте ұстаған дұрыс. Екінші жағынан, ақынның сөздерінің, ойларының мағынасы мен мәні оның өз тұсындағы тыңдаушыларына мейлінше түсінікті болуы ғажап емес. Сонымен бірге Абайдың сөзі де, ойы да терең мағыналы. Оны әр тыңдаушы, әр оқушы өзінше ғана қабылдап, өзінше ғана түсінеді. Тіпті бір тыңдаушының немесе бір оқушының өзі оны өмірінің түрлі жағдайында, түрлі кезінде түрліше түсінуі мүмкін. Осы ретте ақын айтып отырған сөздің де, бейнелеп отырған

суреттің де мағынасы мен мәні қабылдаушының санасында сан құбылып, бір мағынадан екінші мағына, бір мәннен басқа бір мән туындап тарала беретініне көз жеткізуге болады.

Тыңдаушы немесе оқушы белгілі бір тілдік бірлік атын білдіретін белгілі бір нәрсенің, құбылыстың мағынасын оның сыртқы, нақты негізімен байланыстыратыны анық. Түсінік осылай қалыптасады. Мұның маңызы зор. Бірақ осы түсінікпен шектеліп қалған жағдайда құбылыстың ішкі шынайы мәні ашылмаған күйі қала бермек. «Алыстан» сөзінің өлең тармағындағы, өлең мәтінінің белгілі бір бірлігіндегі нақты мағынасының негізінде ондағы поэтикалық мәнді тап басып, нақты көрсету мүмкін емес. «Сермеу» туралы да осыны айтуға болады. Ғалым Ж. Дәдебаев «Сермеу» сөзі жайлы мынадай пайым айтады.

«Сегіз аяқтағы» «сермеу» сөзіне қатысты оқырманның ойында іс-қимылдың бірнеше сұлбасы елес береді: «қол сермеу», «құлаш сермеу», «аяқ сермеу», «семсер сермеу», «сойыл сермеу», «қанат сермеу», т.б. Осы елесте белгілі бір мағына бар сияқты болып көрінеді. Бірақ осы мағынаны анық түсіну мүмкін емес. Өйткені одан сөздің лексикалық, грамматикалық мағынасынан басқа белгілі бір нақты, бағыты анық, бағдары айқын мағына табылмайды. Бір-бірімен жөн-жосықсыз араласып, бағдарсыз ағып жатқан елестер ғана бар. Хаос.

«Сегіз аяқтағы» «сермеудің» де, «алыстан сермеудің» де иесі – тіл, кәдімгі сөйлейтін қызыл тіл. Тіл «сермейді», тіпті «алыстан сермейді» дегенді нақты шындық құбылыстар аясында түсіну де, түсіндіру де қиын. Оның үстіне тілдің нені «сермейтінін» анықтаудың мүмкіншілігі де жоққа тән. Сөз де, ой да мінсіз. Солай дегенмен де айтылмай, ашылмай қалған әлде бірдеңе бар сияқты сезіледі. Оның өзі де сөздің мағынасынан емес, ақынның сол мағынаға өзінің тарапынан берген субъективтік мәнінен туындайтын секілді. Сондақтан ақынның осы сөзіне қандай мағына бергенін, одан қандай мән тапқанын білу қиынға түседі. Біз іздеп отырған, білгіміз, түсінгіміз келіп отырған мән мен мағынаға қатысты ештеңе айтылмағандай. Ақынның тілі «алыстан сермеп, жүректен тербеп» тұрғанына қарамастан осы ретте тіпті «үнсіз». Сөздің мәні осы «үнсіздікте» тұрғандай болатыны да рас [4]. Расында, ақынның сөзінің мәні сөз арқылы белгілі болатын заттың, оның сынының, қимылының сипатында емес, сөздің пәні мен нысанында да емес. Ақын сөзінің мәні субъективті, ол ақынның ақыл-ой әлемінде, Бердяев айтқандай, «рухта» [7]. Ал мұның негізі әл-Фарабидің: «Ақыл-парасат күшінде алынатын ақылмен пайымдалушы мәндердің бейнелері материядағы формалардан бәрінен де алыс жатады: ...олардың ақыл-парасат күшіндегі болмысының материядағы форманың болмысымен ұқсастығы өте аз болады» [8], – деген қағидасына келіп саяды. Екінші ұстаз көрсетіп отырған «ақылмен пайымдалушы мәндердің бейнелері» қатарында халықтың дәстүрлі дүниетанымы, мәдениеті категориялары үлгілерінің «бейнелері» де бар [4]. Жоғары сынып оқушыларына «Сегіз аяқты» оқытудағы ең басты міндет те осы. Өлеңнің мәнін ұғындыру, ақынның айтпағын өлеңі арқылы түсіндіру. «Сегіз аяқ» ақын шығармаларының ішіндегі ең күрделісі хәм құпияға толы өлеңі.

5 Қорытынды

10-сынып оқушысына аталмыш өлеңді ұғындырудың бірнеше әдісін жоғарыда келтірдік. Бірақ басты мәселе оқушының бұған дейін Абайды қалай танығаны. Абайдың мектепте оқытылатын «Әсемпаз болма әрнеге», «Ғылым таппай мақтанба» секілді төменгі сыныптарда оқытылатын өлеңдерін күрделендіре оқыту. Қазіргі ақын шығармаларын оқытудағы әдістеме жаттаудан ары аса алмай тұр. Төменгі сыныптың өзінде оқушыға өлең сырын ұғудың сырын түсіндірсе, оқушы аталған өлеңдерді тек жаттап қана шектелмей, өлең тақырыбын, идеясын, табиғатын түсінуді үйренсе жоғары сыныпта «Сегіз аяқты» түсіну біршама жеңілдер еді. Оқушылардың гуманитарлық пәндерге деген қызығушылығы артар еді. Бейсенова құрастырған әдістер жиынтығында тереңнен түсіндіруге бағытталған «Сұраққа жетіп ал», «Фишбоун», «Үштік» секілді әдістер берілген. Сабәк барысында аталған әдістер оқушының әдеби шығарманы жіті түсінуіне айтарлықтар әсер етеді.

Әдебиеттер тізімі

1 Бітібаева Қ. О. Мектепте Абайды танытудың жаңашыл технологиясы. 5-11 – сынып мұғалімдеріне арналған әдістемелік құрал. – Алматы.: «Дәуір – Кітап» баспасы, 2012. – Б. 4-5.

2 Абай Құнанбайұлы. Монография. – Алматы, 1995. – Б. 135.

- 3 Омаров А. Атақты «Сегіз аяқ»-тың беймәлім сырлары // Қазақ әдебиеті. – 2018. – №5 – Б. 5.
4 Дәдебаев Ж. Абайдың «Сегіз аяғы»: мән мен мағына поэтикасы. // Абай институты – 09.08.2013. – Б. 11-17.
5 Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Жазушы. – Т. 1: Өлеңдер мен аудармалар. – 2005. – Б. 87-88.
6 Сабақтарда қолданатын «50 әдіс-тәсіл» түрлері / Жасақтаған: Бейсенова М.Б. «Мұрын жырау Сеңгірбекұлы атындағы маңғыстау гуманитарлық колледжі» МКҚК. – 2015. – Б. 5.
7 Бердяев Н. Смысл творчества [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.publi-cant.ru>
8 Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. – Алматы, 1997. – Б. 61.

Материал редакцияға түсті: 05.09.2020

НЫШАНБАЕВА, Т.Н.

НОВАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ СТИХОТВОРЕНИЮ АБАЯ «СЕГИЗ АЯҚ» В 10 КЛАССЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Сегіз аяқ – одно из самых сложных стихотворений Абая по глубокой психологии. Произведения Абая систематически входят в учебную программу 5-11 классов общеобразовательной школы. По мере того, как класс растет, растут и произведения поэта. Стихотворение поэта «Сегіз аяқ» было прочитано в 10 классе общеобразовательной школы. Язык стихотворения «ни отдаленный, ни душераздирающий». Чтобы объяснить это высшему классу, мы включили в нашу статью несколько методов.

Ключевые слова: *Абай, поэзия, междисциплинарное общение, значение, грамматика, словарный запас, методология.*

NYSHANBAYEVA, T.N.

NEW TECHNOLOGY OF TEACHING ABAI'S POEM «SEGIZ AYAK» IN THE 10th GRADE OF A SECONDARY SCHOOL

Segyz ayak – one of the most difficult poems of Abai in deep psychology. Abai's works are systematically included in the curriculum of grades 5-11 of a comprehensive school.. As the class grows, so do the poet's works. The poet's poem «Segiz ayak» was read in the 10th grade of a comprehensive school. The language of the poem is «neither distant nor heartbreaking». To explain this to the upper class, we have included several methods in our article.

Key words: *Abai, poetry, interdisciplinary communication, assessment, meaning, grammar, vocabulary, methodology.*

УДК 373.1

Танат, Д.Т.

*учитель географии, ГУ ШОД «ОЗАТ»
акимата Костанайской области*

Баубекова, Г.К.

*магистр педагогического образования
старший преподаватель
кафедры экологии и географии
КРУ имени А. Байтурсынова,
Костанай, Казахстан*

РАЗВИТИЯ IT- НАВЫКОВ У УЧАЩИХСЯ ИСПОЛЬЗУЯ ЗАДАНИЯ С ЭЛЕМЕНТАМИ STEAM

Аннотация

В статье представлена модель развития IT- навыков у учащихся на уроках географии. В модели обозначены педагогические условия, педагогические принципы, результаты внедрения заданий с элементами STEAM по географии 9 класса.

Ключевые слова: STEAM, междисциплинарный подход, модель, педагогические условия.

1 Введение

Благополучие человека XXI столетия всецело зависит от его индивидуальных и профессиональных качеств, главнейшие из которых – критическое мышление, близость к творчеству, самостоятельность, умение самому организовывать свою деятельность. В большинстве государств мира идея модернизации обучения, приближенности его к ситуациям реальной жизни реализуется в использовании интегрированных межпредметных программ STEM и STEAM [1].

В рамках Государственной программы развития образования и науки на 2016-2019 годы в Казахстане началось активное развитие STEAM направления. Примером этого процесса можно обозначить открытие учебных кабинетов по робототехнике, специализированных IT-школ в таких городах, как Караганда, Темиртау, Костанай и другие [2].

На сегодняшнее время STEAM-технологии пользуются огромной популярностью в образовательной сфере, и данное направление растет и расширяется из года в год, ведь основной идеей STEAM является интеграция дисциплин в единую базу человеческого знания и постоянного использования этого целостного знания в практической работе. STEAM – это междисциплинарный подход к обучению, когда научные концепции разного рода комбинируются с предметными занятиями [3].

2 Материалы и методы

В рамках реализации поставленной цели были изучены и разработаны задания, педагогические условия, развивающие IT навыки у учащихся. Материал исследования был опробован на занятиях по географии в ГУ ШОД «ОЗАТ» Костанайской области. Основные использованные методы исследования – метод наблюдения, качественное сравнение, описание, моделирование.

Опытно-педагогическая работа была реализована в 9 «В» и 9 «С» классах и приняло участие 48 учеников.

3, 4 Результаты и обсуждение

На современном этапе модернизации системы образования Казахстана, необходимым условием является создание возможностей для внедрения и реализации деятельности учеников. В рамках исследования были разработаны задания по курсу школьной географии Казахстана 9 класса. Задания составлены с учетом междисциплинарного подхода, например «Составление базы данных по разделу «Гидросфера»», необходимы знания информатики, картографии, геологии, математики. Задания по моделированию в разделе «Социальная география», требуют знания математики, информатики, географии. При изучении раздела «Экономическая и экологическая оценка природных ресурсов» необходимы знания математики, экологии

Проанализировав учебные программы по предмету «География» и опыт школьных педагогов в данной области, стало ясно, что для реализации этой деятельности важно и крайне необходимо выделить четкие педагогические условия, а также сконструировать модель развития IT-навыков школьников. Были определены следующие педагогические условия – технологическая карта урока; разработка интегрированных заданий с элементами STEAM; методические стратегии.

Основные педагогические принципы – последовательность и системность (процесс поэтапного и постепенного освоения всей учебной информации); наглядность (необходимость использования различных инструментариев для формирования у школьников представлений посредством чувственного восприятия явлений и предметов); интегративность (); сознательность (Формирование картины целостности мира, а также организация своего рода понимания средств и инструментов деятельности и содержания); творческая индивидуальность (разные формы и задания).

В результате генерализации методических программ (методические пособия, дидактический материал, контрольно-измерительные материалы) и опыта работы учителей школы «ОЗАТ», была разработана модель развития ИТ-навыков у учащихся на уроках географии на примере 9-х классов.

Основная цель модели – рассмотрение благоприятных педагогических условий для реализации ИТ-навыков учащихся, через задания с элементами STEAM на уроках географии.

Задачи:

- выполнение учителем функции консультанта, наставника, направляющего деятельность школьника;
- развитие ИТ-навыков учащихся в рамках внедрения заданий с элементами STEAM в учебный процесс предмета географии.

Комплексный блок предлагаемой модели подразумевает собой формирование взаимодействия между педагогом и школьниками на уроках географии. Особое внимание уделено на развитие ИТ-навыков, именно на выявление проблемных вопросов, определение конкретных и достижимых целей, составление четкого плана работы, реализации самого обучения и рефлексии. Основной обязанностью учителя в данном случае является оказание консультативной помощи ученикам. Конечным результатом модели является формирование ИТ-навыков учащихся 9-х классов посредством применения заданий с элементами STEAM (Рисунок 1).

Рисунок 1 – Модель развития ИТ-навыков на уроках географии среди учащихся 9-х классов

Таким образом, для развития ИТ-навыков учащихся 9-х классов на уроках географии были представлены педагогические условия, принципы, задания с элементами STEAM.

Проведенная опытно-экспериментальная работа, в процессе которой последовательно решали поставленные в соответствии с целью исследования задачи по изучению состояния исследуемой проблемы в педагогической теории и практической деятельности школы. На заключительном этапе была проведена контрольная работа, а именно суммативное оценивание за раздел, среди 9В, где проводились традиционные занятия, и 9С класса, где проводилась вся экспериментальная работа. Результаты проведенной работы, можно просмотреть в ниже представленной диаграмме. (Рисунок 2).

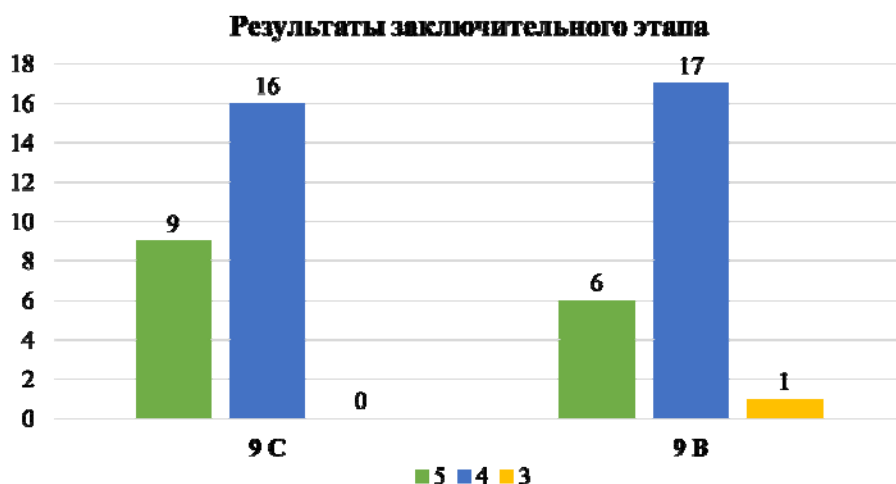

Рисунок 2 – Результаты заключительного этапа

Как видно из диаграммы, в экспериментальном 9 «С» классе, за СОР были получены 9 пятерок, 16 четверок и ни одной тройки, в то время как, в другом классе, где проводились традиционные уроки географии, результаты сложились немного иначе, ученики этого класса получили 6 пятерок, 17 четверок и 1 тройку. При этом, важно отметить, что на проверочном этапе, уровень знаний двух классов был одинаковым.

5 Выводы

Учащиеся, обладающие ИТ-навыками, успешно реализуют задания, разработанные с учетом STEAM на уроках географии, и выполняют следующее:

- используют ресурсы медиатеки для организации самостоятельной и групповой работы обучающихся;
- компьютерный контроль знаний различного уровня;
- лабораторные практикумы (электронном формате);
- заполняют рабочие тетради;
- поисковую работу с использованием ресурсов сети Интернет;
- используют различные виды онлайн-тренажеров;
- применяют на занятиях онлайн-конструктор;
- во внеурочное время создают географические веб-сайты и проекты;
- аналитическую работу с электронными статистическими данными.

Список литературы

- 1 Ногайбаева Г. Развитие STEM-образования в мире и Казахстане // Білімді ел – Образованная страна. – 2016. – №20 (57).
- 2 Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. Утверждена приказом Президента РК от 7.12.2010, №1118.
- 3 Стрижак Е.А., Слипухина И.А., Полихун Н.И., Чернецкий И.С. STEM-образование: ключевые дефиниции // Информационные технологии и средства обучения. – 2017. – Т. 62. – №6. – С. 16-32.

4 Современные подходы к достижению результатов школьного географического образования и их отражение в УМК «География» Издательского центра «Вентана-Граф» // Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Краснодар: Экоинвест, 2014. – С. 206-207.

5 Утегенова Б.М. Подготовка педагога новой формации: ценностно-ориентированный подход // Педагогические науки: материалы сетевого издания «Медицина и образование в Сибири». – Новосибирск: Медицина и образование, 2010. – 37 с. – URL: http://ngmu.ru/cozo/mos/article/text_full.php?id=90 (дата обращения: 08.02.2020).

Материал поступил в редакцию: 14.09.2020

ТАНАТ, Д.Т., БАУБЕКОВА, Г.К.

АЛТЫАЯҚТЫ ӨРМЕКШІ-РОБОТ ҮШІН ҚОЗҒАЛЫС АЛГОРИТМНІҢ БӨЛІКТЕРІН ЕСЕПТЕУ

Мақалада география сабағында оқушылар арасында IT-дағдыларын дамытудың үлгісі ұсынылған. Ол модельде педагогикалық шарттар, педагогикалық ұстанымдар және STEAM элементтерімен берілген тапсырмаларды орындау нәтижелері көрсетілген.

Кілт сөздер: *STEAM, пәнаралық тәсіл, модель, педагогикалық шарттар.*

TANAT, D. T., BAUBEKOVA, G. K.

DEVELOPMENT OF IT SKILLS IN STUDENTS USING TASKS WITH STEAM ELEMENTS

The article presents a model for the development of IT skills among students in geography lessons. The model indicates the pedagogical conditions, pedagogical principles, and the results of the implementation of assignments with STEAM elements in grade 9 geography.

Key words: *STEAM, interdisciplinary approach, model, pedagogical conditions.*

МЕРЕЙТОЙЛЫҚ ҚҰТТЫҚТАУЛАР ЮБИЛЕЙНЫЕ ПОЗДРАВЛЕНИЯ

Ақын, ғалым, сазгер, ұстаз Серікбай Оспанұлы 75 жаста!

Ақын, Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты, Ө. Сұлтанғазин атындағы Қостанай мемлекеттік педагогикалық университетінің профессоры Серікбай Оспанов 1945 жылдың 1 сәуірінде Қостанай облысындағы Жанкелдин ауданының Шилі кеңшарында, Балдай қоныс орнында туған. 1963 жылы Қамысты ауданындағы Бестау орта мектебін бітіргеннен кейін өзі туып-өскен Шилі кеңшарындағы 8 жылдық мектепте аға пионервожатый болып еңбек жолын бастады. 1968 жылы қазіргі әл-Фараби атындағы ҚазМУ-дің журналистика факультетін бітіріп, республикалық радиода редактор (1968-1978), «Жалын» баспасының поэзия редакциясының меңгерушісі (1978-1996) қызметтерін атқарды. 1997 жылдан А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінде, 2005 жылдан бері Қостанай мемлекеттік педагогикалық институтында кафедра меңгерушісі, профессор.

Өлең жазуды мектеп қабырғасында жүргенде бастаған ақынның алғашқы өлеңдер топтамасы республикалық «Жазушы» баспасынан 1967 жылы шыққан «Жер жүрегі», 1969 жылы шыққан «Жас керуен» жинақтарына енсе, тұңғыш поэзиялық жинағы осы баспадан 1971 жылы жарық көрді. 1975 жылы «Жарқын жастық» («Жазушы», 1977 жылы «Қайнар бұлақ» («Жалын»), 1979 жылы «Қоңыраугүл» («Жалын»), 1981 «Айгүл» («Жалын»), 1982 «Алтын арқау» («Жазушы»), 1984 «Батыр туралы баллада» («Жалын»), 1985 жылы «Тіршілік тамыры» («Жазушы»), 1987 жылы «Назқоңыр» («Жалын»), 1990 «Балдай таудың баурайында» («Жалын»), 1992 жылы «Шашу» («Жалын»), 1992 «Бесік» (Өнер), 1995 жылы «Қадір түні» («Жалын»), 2001 жылы «Сага» баспасынан «Публицистика», сол жылы «Ғылым» баспасынан «С. Мәуленов – журналист, публицист, 2004 жылы «Ахмет өскен ақындық орта» атты оқу құралдары, «Жазушы» баспасынан «Қараторғай» деген өлеңдер жинағы, 2006 жылы «Алтынсариннің айналасындағы адамдар («Шапақ»), 2007 жылы «Балалар әдебиеті» баспасынан «Ең жақын кім адамға» атты балаларға арналған өлеңдер, ертегілер, жұмбақтар жинағы. 2009 жылы «Сағындым Алматымды» ән мәтіндері («Шапақ»), 2011 жылы «Қазақ ақындарының публицистикасы» (Астана «Фолиант») монографиясы, 2012 жылы Қостанайдың «Шапақ» баспасынан «Жайсаңдар айтқан жарқын сөз» («...деген екен!»), «Арман әлем», «Ардақ әлем» (2 томдық. Өлеңдер, поэмалар), «Дүлдүл дүние-ай!», Қостанай аумақтық тарихи зерттеулер институты Ғылыми кеңесінің шешімімен «Тұрсынбай батыр» (Поэмалар, толғау, өлеңдер, ән мәтіндері) 2013 жылы «Гүл арасындағы тікен» («Центрум» ЖШС) әзіл, сықақ өлеңдер жинағы, «Дүлдүл дүние-ай!» (Екінші рет басылуы), «Ұлы ұстаз ұлағаты» (ҚМПИ баспасы), «Бұлттың қызыл бұтағы» («Центриум» ЖШС) өлеңдер жинағы, 2014 жылы «Ұлы ұстаз ұлағаты» («Центрум» ЖШС) «Арақарағай – арман-ай» (ән мәтіндері мен ақынның өз әндері ноталары) жарыққа шықты.

1982 жылдан Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі. 1986 жылы СССР Жоғары Советі Президиумының указымен «Еңбектегі ерлігі үшін» медалімен наградталды. 1995 жылы Жамбыл атындағы халықаралық сыйлықтың, 2003 жылы Ж. Әбдірашев атындағы Қазақстан Аграрлық партиясының, сол жылы Қостанай меценаттар клубының, сол жылы А. Байтұрсынов атындағы сыйлықтың, сол жылы Алматыда өткен Қазақстан композиторлар одағы мен республикалық Қазақ радиосы ұйымдастырған «Жаңа ғасыр, жаңа ән» сайысында Ескендір Хасанғалиевтің әніне жазылған «Ауылды аңсау» мәтіні бас жүлде алды. 2001 жылы Серікбай

Оспанұлы облыс әкімі жарияланған әдебиет конкурсының «Балаларға арналған әдебиет» номинациясында бірінші орынды жеңіп алып, лауреат атағы мен әкім сыйлығына ие болды. 2003 жылы Қазақ радиосының «Ән шырқайық...» бағдарламасында айдың үздік ән мәтінінің авторы деп танылып, дипломымен марапатталды.

2001 жылы «Сырбай Мәуленов – журналист, публицист» тақырыбында кандидаттық диссертация қорғады. Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігі Жоғары аттестациялық комитетінің 2003 жылғы 24 маусымдағы шешімімен (9 хаттама) әдебиеттану мамандағы бойынша доцент ғылыми атағы берілді.

С. Оспанұлы екі жүзден аса мәтіндерінің авторы. Бұл туындылар халық қазынасына айналған, жұрт сүйіп тыңдайтын әндер.

Ақын өлеңдері екінші, үшінші, төртінші сыныптарға арналған «Ана тілі», «Қазақ тілі» оқулықтарына енген.

Өлеңдері орыс («Сборник стихов русских и казахских поэтов», «Современник», Москва, 1986, аударған И. Жеглов), тәжік («Газкирай»), «Антология детской советской литературы», Душанбе «Адиб» 1988 ж., аударған Низом Косим), қырғыз (Сарыарқа), «Мектеп» баспасы, 1988, аударған С. Урманбетов) т.б. ТМД халықтары тілдеріне аударылған.

Михаил Исаковскийдің, Сергей Смирновтың, Владимир Костровтың, Николай Старшиновтың, Римма Казакованың т.б. орыс, қырғыз, тәжік, украин, чечен ақындарының өлеңдерін, Виктор Широковтың («Рубеж», «Белес», «Жалын» 1982), Раушан Аспандиярованың («Сағат» «Жалын» 1984) өлеңдер жинақтарын қазақ тіліне аударған. Жүзден аса ғылыми зерттеу мақалалары жарық көрген.

Жас ұрпақты оқыту және тәрбиелеу ісіндегі елеулі табыстары үшін 2009 жылы 30 қыркүйекте ҚР білім және ғылым министрлігінің «Б.Алтынсарин» белгісімен марапатталды.

2014 жылы Тың шығармашылық ізденістері және ұлттық құндылықтарды насихаттауға бағытталған материалдар циклы үшін ҚР Байланыс және ақпарат қызметкерлері күніне орай тағайындалған Бейімбет Майлин атындағы арнайы сыйлықпен марапатталады. 26 маусым, 2014 ж.

2014 жылы «Қостанай таңы» газетін негізін қалаушылардың бірі, қазақ әдебиетінің зергері, журналист-жазушы, ақын Бейімбет Майлиннің туғанына 120 жыл толуы мен Байланыс және ақпарат қызметкерлері күніне орай өткен ақындар мүшайрасының Бейімбет Майлин атындағы сыйлығымен марапатталады. Маусым, 2014.

2014 жылы Қазақстан Республикасы Жоғары оқу орындары Қауымдастығының А. Байтұрсынов атындағы қола медалімен наградталады.

2015 жылы Қазақмыс тобы мен Қазақстан жазушылар одағының ұйымдастыруымен өткен балаларға арналған әдеби шығармалардың «Балауса» бәйгесінде Гран при иегері болды.

2015 жылы «Ақ жол» партиясының Қазақ хандығының 550 жылдығына орай өткізген Халықаралық жыр мүшайрасында «Тәуекел хан» атындағы сыйлықтар иеленіп, лауреат атанды.

2015 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы бойынша «Қазақстан халқы Ассамблеясына 20 жыл» мерекелік медалімен марапатталды.

2015 жылы Қостанай меценаттар клубының «Әдебиет» номинациясы бойынша үшінші рет сыйлығын алды.

2015 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы аясында құрылған Халықаралық Жазушылар одағының атынан «Ұлт мақтанышы» медалімен марапатталды. 2016 жылы Қостанай облысы әкімінің 2016 жылғы 11 тамызында №253 өкімі бойынша «Қостанай облысына 80 жыл» мерекелік медалімен марапатталды.

2016 жылы Қазақстан Республикасы Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының «Шырақбек Қабылбаев» төс белгісімен марапатталды.

2016 жылы Ұлы ағартушының педагогикалық мұрасын жүзеге асырудағы қосқан үлесі мен Б. Алтынсарин атындағы Арқалық мемлекеттік педагогикалық институтына сіңірген ерекше еңбегі үшін «Ұлы ағартушыға 175 жыл» естелік төсбелгісімен марапатталды.

2016 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылы 29 қарашадағы Жарлығы бойынша «Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігіне 25 жыл» мерекелік медалімен марапатталды.

2016 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылы 29 қарашадағы Жарлығы бойынша «Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігіне 25 жыл» мерекелік медалімен марапатталды.

2016 жылы 5 желтоқсандағы Жарлық бойынша «Ерен еңбегі үшін» медалімен марапатталды.

2017 жылдан «Қостанай қаласының құрметті азаматы».

2018 жылы Қазақстан Жазушылар одағының Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты атанды.

Серікбай Оспанұлын мерейтойымен құттықтап, мықты денсаулық, шығармашылық табыс, отбасына амандық тілейміз!

Қостанай өңірлік университетінің ұжымы

БІЗДІҢ АВТОРЛАР

Аканбаев, Б.Н. – педагогикалық ғылымдар магистрі, әдіскер, «Қостанай дарыны» өңірлік ғылыми-практикалық орталығы» КММ, Қостанай, Қазақстан.

Әбілмаликов, Қ.Қ. – тарих ғылымдарының магистрі, ғылыми-зерттеу бөлімінің жетекшісі, ҚР МСМ «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени мұражай-қорығы, Солтүстік Қазақстан облысы, Қазақстан.

Баубекова, Г.К. – педагогикалық білім беру магистрі, экология және география кафедрасының аға оқытушысы, А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, Қостанай, Қазақстан.

Бобренко, М.А. – биология магистрі, жаратылыстану ғылымдары кафедрасының аға оқытушысы, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Бұлдакова, Н.Б. – география ғылымдарының кандидаты, доцент, оқыту әдістемесімен биология және география кафедрасының доценті, «Шадринск мемлекеттік педагогикалық университеті» ЖБ ФМББМ, Шадринск, РФ.

Видершпан, А.В. – философия ғылымдарының кандидаты, әлеуметтік-гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдары пәндері кафедрасының профессоры, «Челябі мемлекеттік университеті» жоғары білім беретін федералдық мемлекеттік бюджеттік білім беру мекемесінің Қостанай филиалы, Қостанай, Қазақстан.

Ерохин, Н.Г. – Ресей Ғылым Академиясы Орал бөлімшесінің өсімдіктер мен жануарлар экология институтының мұражай меңгерушісі, Екатеринбург, Ресей.

Забоева, М.А. – педагогика ғылымдарының кандидаты, мектепке дейінгі және әлеуметтік білім беру кафедрасының доценті, «ШМПУ» ЖБ ФМББМ, Шадринск, Ресей.

Кабдуллина, Д.А. – «Биология» мамандығының 4 курс студенті, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Касымова, А.Г. – физика-математика ғылымдарының кандидаты, физика кафедрасының қауымдастырылған профессоры, А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, Қостанай, Қазақстан.

Косжанова, А.Г. – физика кафедрасының аға оқытушысы, А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, Қостанай, Қазақстан.

Коурова, С.И. – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, оқыту әдістемесімен биология және география кафедрасының доценті, «Шадринск мемлекеттік педагогикалық университеті» ЖБ ФМББМ, Шадринск, РФ.

Макишов, К.Т. – технология және кәсіпкерлік факультетінің студенті, «Шадринск мемлекеттік педагогикалық университеті» ЖБ ФМББМ, Шадринск, Ресей.

Мырзағалиева, К. – филология ғылымдарының кандидаты, тіл және әдебиет теориясы кафедрасының қауымдастырылған профессоры, А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, Қостанай, Қазақстан.

Нуртазенов, Т.К. – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, әлеуметтік-гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдары пәндері кафедрасының профессоры, «Челябі мемлекеттік университеті» жоғары білім беретін федералдық мемлекеттік бюджеттік білім беру мекемесінің Қостанай филиалы, Қостанай, Қазақстан.

Нышанбаева Т.Н. – «7М01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті» оқу бағдарламасының 2-курс магистранты, Абай атындағы ҚҰПУ, Алматы, Қазақстан.

Оспанұлы, С. – филология ғылымдарының кандидаты, тіл және әдебиет теориясы кафедрасының профессоры, А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, Қостанай, Қазақстан.

Пережогин, Ю.В. – биология ғылымдарының кандидаты, доцент, биология және химия кафедрасының профессоры, А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, Қостанай, Қазақстан.

Рулёва, М.М. – биология магистрі, жаратылыстану ғылымдары кафедрасының аға оқытушысы, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Самаркин, С.В. – тарих ғылымдарының кандидаты, «Челябі мемлекеттік университеті» жоғары білім беретін федералдық мемлекеттік бюджеттік білім беру мекемесінің Қостанай филиалының профессоры, Қостанай, Қазақстан.

Сержан-Абдрахманова Ш.К. – қашықтықтан оқыту және қосымша білім беру институтының тілдік дайындық орталығының аға оқытушысы, А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, Қостанай, Қазақстан.

Старцева, М.А. – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, кәсіби-технологиялық білім беру кафедрасының доценті, «Шадринск мемлекеттік педагогикалық университеті» ЖБ ФМББМ, Шадринск, Ресей.

Танат, Д.Т. – «География» білім беру бағдарламасының I курс магистранты, А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ; география пәнінің мұғалімі, Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Озат» мамандандырылған ақпараттық технологиялар мектеп-лицей-интернаты» ҚММ, Қостанай, Қазақстан.

Тарасов, М.С. – «Биология» білім беру бағдарламасының I курс магистранты, А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, Қостанай, Қазақстан.

НАШИ АВТОРЫ

Абильмаликов, К.К. – магистр исторических наук, руководитель научно исследовательского отдела, Государственный историко-культурный музей-заповедник «Ботай» МКС РК, Северо-Казахстанская область, Казахстан.

Аканбаев, Б.Н. – магистр педагогических наук, методист, КГУ «Региональный научно-практический центр «Костанай дарыны», Костанай, Казахстан.

Баубекова, Г.К. – магистр педагогического образования, старший преподаватель кафедры экологии и географии, КРУ имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан.

Бобренко, М.А. – магистр биологии, старший преподаватель кафедры естественных наук, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Булдакова, Н.Б. – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры биологии и географии с методикой преподавания, ФГБОУ ВО «Шадринский государственный педагогический университет», Шадринск, РФ.

Видершпан, А.В. – кандидат философских наук, профессор кафедры социально-гуманитарных и естественнонаучных дисциплин, Костанайский филиал Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Челябинский государственный университет», Костанай, Казахстан.

Ерохин, Н.Г. – заведующий музеем Института экологии растений и животных УрО РАН, Екатеринбург, Россия.

Забоева, М.А. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольного и социального образования, ФГБОУ ВО «ШГПУ», Шадринск, Россия.

Кабдуллина, Д.А. – студентка 4 курса специальности «Биология», КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Касымова, А.Г. – кандидат физико-математических наук, ассоциированный профессор кафедры физики, КРУ имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан.

Косжанова, А.Г. – старший преподаватель кафедры физики, КРУ имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан.

Коурова, С.И. – кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры биологии и географии с методикой преподавания, ФГБОУ ВО «Шадринский государственный педагогический университет», Шадринск, РФ.

Макишов, К.Т. – студент факультета технологии и предпринимательства, ФГБОУ ВО «Шадринский государственный педагогический университет», Шадринск, Россия.

Мырзагалиева, К. – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор кафедры теории языка и литературы, КРУ имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан.

Нуртазенов, Т.К. – кандидат исторических наук, доцент, профессор кафедры социально-гуманитарных и естественнонаучных дисциплин, Костанайский филиал Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Челябинский государственный университет», Костанай, Казахстан.

Нышанбаева Т.Н. – магистрант 2 курса образовательной программы «7М01701 – Казахский язык и литература», КазНПУ имени Абая, Алматы, Казахстан.

Оспанов, С. – кандидат филологических наук, профессор кафедры теории языка и литературы, КРУ имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан.

Пережогин, Ю.В. – кандидат биологических наук, доцент, профессор кафедры биологии и химии, КРУ имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан.

Рулёва, М.М. – магистр биологии, старший преподаватель кафедры естественных наук, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Самаркин, С.В. – кандидат исторических наук, профессор Костанайского филиала Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Челябинский государственный университет», Костанай, Казахстан.

Сержан-Абдрахманова Ш.К. – старший преподаватель центра языковой подготовки института дистанционного обучения и дополнительного образования, КРУ имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан.

Старцева, М.А. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры профессионально-технологического образования, ФГБОУ ВО «Шадринский государственный педагогический университет», Шадринск, Россия.

Танат, Д.Т. – магистрант 1 курса образовательной программы «География», КРУ имени А. Байтурсынова; учитель географии, КГУ «Специализированная школа-лицей-интернат информационных технологий «Озат» Управления образования акимата Костанайской области, Костанай, Казахстан.

Тарасов, М.С. – магистрант 1 курса образовательной программы «Биология», КРУ имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан.

OUR AUTHORS

Abilmalikov, K.K. – master of historical sciences, head of research department, state historical and cultural Museum-reserve «Botay» of the ISS of the Republic of Kazakhstan, North Kazakhstan region, Kazakhstan.

Akanbayev, B.N. – master of pedagogical sciences, methodologist, MSI «Қостанай дарыны» Regional scientific and practical center», Kostanay, Kazakhstan.

Baubekova, G.K. – master of pedagogical education, senior lecturer of the department of ecology and geography, KRU named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan.

Bobrenko, M.A. – master of biology, senior lecturer of the natural sciences department, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Buldakova, N.B. – candidate of geographical sciences, docent, docent of the department of biology and geography with teaching methods, FSFEI HE «Shadrinsk state pedagogical university», Shadrinsk, RF.

Kabdullina, D.A. – 4th year student of specialty «Biology», KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Kassymova, A.G. – candidate of physical and mathematical sciences, associate professor of the department of physics, KRU named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan.

Koszhanova, A.G. – senior lecturer of the department of physics, KRU named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan.

Kourova, S.I. – candidate of pedagogical sciences, docent, docent of the department of biology and geography with teaching methods, FSFEI HE «Shadrinsk state pedagogical university», Shadrinsk, RF.

Makishov, K.T. – student of the faculty of technology and entrepreneurship, FSFEI HE «Shadrinsk state pedagogical university», Shadrinsk, Russia.

Myrzagaliyeva, K. – candidate of philological sciences, associate professor of the department of the theory of language and literature, KRU named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan.

Nurtazenov, T.K. – candidate of historical sciences, docent, professor of the department of social, humanitarian and natural sciences, branch of Federal State-Funded Educational Institution of Higher Education «Chelyabinsk state University» in Kostanay, Kostanay, Kazakhstan.

Nyshanbayeva T.N. – 2nd year master student of the educational program «7M01701 – Kazakh language and literature», KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan.

Ospanuly, S. – candidate of philological sciences, professor of the department of the theory of language and literature, KRU named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan.

Perezhogin, Yu.V. – candidate of biological sciences, docent, professor of the department of biology and chemistry, KRU named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan.

Rulyova, M.M. – master of biology, senior lecturer of natural sciences department, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Samarkin, S.V. – candidate of historical sciences, professor of the branch of Federal State-Funded Educational Institution of Higher Education «Chelyabinsk state University» in Kostanay, Kostanay, Kazakhstan.

Serzhan-Abdrakhmanova Sh K. – senior lecturer of language training center of institute of distance learning and complementary education, KRU named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan.

Startseva, M.A. – candidate of pedagogical sciences, docent of the department of vocational and technological education, FSFEI HE «Shadrinsk state pedagogical university», Shadrinsk, Russia.

Tanat, D.T. – 1st year master student of the educational program «Geography», KRU named after A. Baitursynov; geography teacher, Municipal state institution «Specialized school-lyceum-boarding of information technologies «Ozat» of the department of education of the Kostanay region akimat Kostanay, Kazakhstan.

Tarasov, M.S. – 1st year master student of the educational program «Biology», KRU named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan.

Vidershpan, A.V. – candidate of philosophy, professor of the department of social, humanitarian and natural sciences, branch of Federal State-Funded Educational Institution of Higher Education «Chelyabinsk state University» in Kostanay, Kostanay, Kazakhstan.

Yerokhin, N.G. – head of the museum of the Institute of plant and animal ecology of the Ural branch of the Russian academy of sciences, Yekaterinburg, Russia.

Zaboeva, M.A. – candidate of pedagogical sciences, docent of the department of preschool and social education, FSFEI HE «ShSPU», Shadrinsk, Russia.

АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА

«ҚМПИ Жаршысы» журналы әлеуметтік-гуманитарлық, физика-математикалық, техникалық, биологиялық, химиялық-технологиялық, экономикалық ғылымдар және экология, халықаралық байланыстар салалары бойынша бұрын жарияланбаған өзекті ізденіс нәтижелері туралы мақалаларды жариялайды.

Редакциялық алқа мүшелері журнал материалдарының мазмұнына сын-пікір білдіргеннен кейін басылымға ұсыну шешімі шығарылады. Қабылданбаған мақалаларды редакциялық алқа мүшелері қайта қарастырмайды.

Мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жарияланады.

Журнал жыл барысында төрт рет шығарылады (қаңтар, сәуір, шілде, қазан).

«Қазпошта» АҚ-ның кез келген бөлімінде журналға жазылу мүмкіндігі қарастырылған. Жазылым индексі 74081.

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мәтіннің көлемі сөз аралықтары мен сілтемелерді қоса алғанда 15000-нан 60000 таңбаға дейін болуы қажет (0,3-тен 1,5 баспалық параққа дейін, яғни 5–24 бет).

Мәтіннің рәсімделуіне қойылатын техникалық талаптар:

Қаріп – Times New Roman, өлшемі – 12, мәтіннің туралануы – беттің ені бойынша.

Жиектері: барлық жағынан 2 см.

Жоларалық интервал: бірлік.

Абзацтар аралығы «Алдында» – жоқ, «Кейін» – жоқ.

Азат жол– 1,25 см.

Мәтін: парақта бір бағана.

Мақаланың басқы беті келесі ақпараттарды қамтуы қажет:

1. *ӘОЖ коды.* Беттің сол жағына қалың қаріппен жазылады. Авторлық материалға ӘОЖ кодын мына сілтеме арқылы алуға болады: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Автордың аты-жөні.* Беттің оң жағына қалың қаріппен ӘОЖ кодын бір тармақ төмен жазылады.

3. *Авторлар туралы ақпарат.* Беттің оң жағына көлбеу әріптермен жазылады: автордың ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, қызметі, қызмет орны, қаласы, мемлекеті.

4. *Мақала атауы.* Беттің ортасында бас әріптермен және қалың қаріппен жазылады.

5. *Мақала түйіні.* «Түйін» сөзі (орыс. «Аннотация», ағылш. «Abstract») беттің ортасында қалың қаріппен мақала атауынан бір тармақ төмен жазылады. Түйін мақаланың жарияланатын тілінде жазылады. Түйін мәтіні: сөз аралықтарын қоса алғанда 500–800 таңба, мәтіннің туралануы – беттің ені бойынша, шегініс – оң және сол жақтан 2 см, азат жол– 1,25 см. Мақала тілінде жазылған түйінді мақала тілінде жазылған түпкі түйінмен (резюме) ауыстыру мүмкіндігі қарастырылған.

6. *Мақаланың түпкі түйіні.* Мақала жарияланатын тілден бөлек, мақала атауының аудармасымен екі тілде жазылады. Түпкі түйін мәтіні: көлбеу әріптермен әдебиеттер тізімінен кейін 1 тармақ төмен жазылады, сөз аралықтарын қоса алғанда 500–800 таңба, мәтіннің туралануы – беттің ені бойынша, азат жол– 1,25 см.

7. *Кілт сөздер* (5–8 сөз және/немесе сөз тіркесі). Кілт сөздер үш тілде сәйкесінше «Түйін» және «Түпкі түйіннен» төмен жазылады. «Кілт сөздер» тіркесі (орыс. «Ключевые слова», ағылш. «Key words»): қалың әріптермен, беттің сол жағына жазылады, шегініс – оң және сол жақтан 2 см, «Кілт сөздер» тіркесінен кейін қос нүкте қойылады, ары қарай кілт сөздер жазылады.

8. *Негізгі мәтін* келесі бөлімдерден тұрады:

1) *Кіріспе* (орыс. – Введение, ағылш. – Introduction).

2) *Материалдар және әдістер* (орыс. – Материалы и методы, ағылш. – Materials and methods).

3) *Нәтижелер* (орыс. – Результаты, ағылш. – Results).

4) *Талқылау* (орыс. – Обсуждение, ағылш. – Discussion).

5) *Қорытынды* (орыс. – Выводы, ағылш. – Conclusions).

6) *Ризашылық білдіру* (орыс. – Благодарности, ағылш. – Appreciation).

3 және 4 бөлімдер біріктірілуі мүмкін, 6 бөлім – қажеттілік туындаған жағдайда ғана жазылады.

Мақала бөлімдері нөмірленуі тиіс. Сандардан кейін нүкте қойылмайды. Бөлім атауларының жазылуы: қаріп– Times New Roman, өлшемі – 12, қалың қаріппен, туралануы– беттің сол жағында.

Мәтінде белгілі бір тармақты немесе тізімді белгілеуде араб сандары қолданылады.

9. *Әдебиеттер тізімі* (орыс. – Список литературы, ағылш. – References). Әдебиеттер тізімі мақаладан кейін жазылады. «Әдебиеттер тізімі» тіркесіқалың қаріппен жазылады, қаріп өлшемі – 12, шегініс – 1,25 см.

Дереккөздер туралы ақпаратты мәтінде дереккөздерге сілтеменің жасалу реті бойынша орналастырып, араб сандарымен нөмірлеу қажет. Сандардан кейін нүкте қойылмайды. Шрифт өлшемі – 11, шегініс – 1,25 см.

Қолданылған дереккөздерге сілтемелер тік жақшаның ішінде келтірілгені абзал. Библиографиялық жазу түпнұсқа тілінде орындалады.

Кітаптардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: автордың (авторлардың) тегі, аты-жөнінің басқы әріптері, кітаптың аты, жарияланған орны, басылымы, шыққан жылы, беттер. Мысалы: Семенов В.В. Философия: итог тысячелетий. Философская психология. – Пушино: ПНЦ РАН, 2000. – Б. 60–65.

Журнал, мерзімді басылымдардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: автордың (авторлардың) тегі, аты-жөнінің басқы әріптері, мақала атауы, журнал атауы, жылы, басылым нөмірі, беттер. Мысалы: Голубков Е.П. Маркетинг как концепция рыночного управления // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 1. – Б. 89–104.

Жинақтардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: автордың (авторлардың) тегі, аты-жөнінің басқы әріптері, мақала атауы, жинақ атауы, басылым жылы, беттер. Мысалы: Зимин А.И. Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф. – М.: Наука, 1996. – Б. 77–79.

Электрондық ресурстардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: мақала атауы, автор туралы ақпарат, мақаланың шығу орны, мерзімі, сонымен қатар, ақпараттық тасымалдаушы, жүйелік талаптар, ғаламтор ресурстарын қолдану мүмкіндіктері (Художественная энциклопедия зарубежного классического искусства [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые, граф., зв. дан. и прикладная прогр. (546 Мб). – М.: Большая Рос. энцикл. [и др.], 1996. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) + рук. Пользователя (1 с.). – Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв. карта; мышь; Faulkner, A., Thomas, P. Проводимые пользователями исследования и доказательная медицина [Электронный ресурс] // Обзор современной психиатрии: электронный журнал. – 2002. – Вып. 16. – Режим доступа: <http://www.psyobsor.org>).

10. *Кестелерді жасау*. Әрбір кестенің реттік нөмірі мен атауы болуы шарт. Кесте нөмірі және атауы кестенің жоғары жағына орналастырылады. Көлбеу әріптермен жазылған «Кесте 1» («Таблица 1», «Table 1») сөзінен кейін сызықша қойылып, кесте атауы қалыпты әріптермен жазылады, туралануы – беттің ортасында, шрифт өлшемі – 11, кестедегі мәтіннің туралануы – беттің сол жағы.

11. *Графикалық материалдар* «Microsoft Graph» немесе «Excel» бағдарламаларында орындалуы қажет және сканерден өткізілмеуі қажет.

Графикалық бейнелер сурет немесе біртұтас объект ретінде берілуі тиіс. Графикалық объектілер беттің белгіленген жиектерінен аспай, бір беттен артық болмауы қажет.

Әрбір объектінің нөмірі және атауы болуы керек. Объект нөмірі мен атауы объектіден төмен орналасуы қажет. Шрифт өлшемі – 11, мәтіннің орналасу қалпы – беттің сол жағы.

12. *Формулалардың берілуі.* Математикалық формулаларды формулалар редакторы «Microsoft Equation» арқылы белгілеу қажет. Олар жақша ішінде оң жақтан нөмірленеді. Формулалар көп болған жағдайда әрбір бөлімнің формулаларын тәуелсіз нөмірлеу ұсынылады.

13. *Мақалаға міндетті түрде тіркелетін ақпараттар:*

– автор туралы ақпарат (үш тілде): тегі, аты, әкесінің аты, ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі, қызметі, жұмыс орны (ЖОО, мекеме атауы, факультет, кафедра), жұмыс және ұялы телефон нөмірі;

– ғылым кандидаты, докторы немесе PhD докторының мақалаға қатысты сын-пікірі (ғылыми дәрежесіз авторлар үшін).

Редакция ұсынылған барлық материалдарға сын-пікір білдіруге міндетті емес және материалдары қабылданбаған авторлармен пікірталасқа түспейді.

**Мақалалардың қабылдануы және жариялануы бойынша
сауалдар туындаған жағдайда мына мекен-жайға жүгініңіз:**

Қазақстан Республикасы, 110000, Қостанай қ., Тәуелсіздік көш., 118
ҚР БҒМ «А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті» КЕ АҚ
БСН 200740006481, БЖК SABRKZKA, Кбе 16,
ЖСК KZ61914092203KZ002CJ
«Сбербанк» АҚ ЕБ, Қостанай қ. филиалы
№106 каб. Тел.: 8 (7142) 54-84-43
E-mail: 3i_ksu@mail.ru
Веб-сайт: press.kspi.kz

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «ҚМПИ Жаршысы» публикует статьи об оригинальных и ранее не печатавшихся результатах исследований в области социально-гуманитарных, физико-математических, технических, биологических, химико-технологических, экономических наук, по экологии, международным научным связям и т.п.

Решение о публикации принимается редакционной коллегией журнала после рецензирования. Отклоненные статьи повторно редколлегией не рассматриваются.

Статьи публикуются на казахском, русском, английском языках.

Журнал выходит четыре раза в год (январь, апрель, июль, октябрь).

Подписку на журнал можно оформить в любом почтовом отделении АО «Казпочта». Подписной индекс 74081.

Требования к статьям:

Объем текста статьи должен быть от 15000 до 60000 знаков, включая пробелы и сноски (от 0,3 до 1,5 печатных листов, т.е. от 5 до 24 страниц).

Технические требования к оформлению текста:

Шрифт: Times New Roman, размер шрифта – 12, выравнивание текста – по ширине страницы.

Поля: по 2 см со всех сторон.

Междустрочный интервал: одинарный.

Интервал между абзацами «Перед» – нет, «После» – нет.

Отступ «Первой строки» – 1,25.

Текст: одна колонка на странице.

Первая (титульная) страница статьи должна содержать следующую информацию:

1. *Код УДК.* Полуужирный, положение по левому краю страницы. Присвоить УДК авторскому материалу можно здесь: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Ф.И.О. автора.* Полуужирный курсив, положение на странице – по правому краю через строку после кода УДК.

3. *Сведения об авторе.* Курсив, положение на странице – по правому краю: ученая степень, ученое звание, должность, место работы, город, страна.

4. *Заглавие.* Прописные буквы, полуужирный, положение по центру страницы.

5. *Аннотация к статье.* Слово «Аннотация» (каз. «Түйін», англ. «Abstract»), полуужирный, положение по центру страницы, через строку после заглавия. Аннотация оформляется на языке статьи. Допускается замена аннотации на языке статьи на резюме на языке статьи. Текст аннотации: 500–800 знаков с пробелами, курсив, выравнивание по ширине страницы, отступы слева и справа – по 2 см, отступ «Первой строки» – 1,25.

6. *Резюме к статье.* Оформляется на двух языках, отличных от языка статьи, с переводом названия статьи. Текст резюме: курсивный, после списка литературы через интервал, 500–800 знаков с пробелами, положение по ширине текста, отступ «Первой строки» – 1,25.

7. *Ключевые слова* (от 5 до 8). Ключевые слова пишутся на трех языках, размещаются соответственно под «Аннотацией» и «Резюме». Фраза «Ключевые слова» (каз. «Кілт сөздер», англ. «Key words»): полуужирный, отступы слева и справа – по 2 см, после фразы ставится двоеточие. Сами ключевые слова указываются после фразы «Ключевые слова» в той же строке, через запятую.

8. *Основной текст* делится на следующие разделы:

1) *Введение* (каз – Кіріспе, англ. – Introduction).

2) *Материалы и методы* (каз. – Материалдар мен әдістер, англ. – Materials and Methods).

3) *Результаты* (каз. – Нәтижелер, англ. – Results).

4) *Обсуждение* (каз. – Талқылау, англ. – Discussion).

5) *Выводы* (каз. – Қорытынды, англ. – Conclusions).

б) *Благодарности* (каз. – Ризашылық білдіру, англ. – Appreciation).

Разделы 3 и 4 могут объединяться, раздел 6 – по необходимости.

Разделы статьи должны быть пронумерованы, необходимо нумеровать арабскими цифрами без точки. Оформление заголовков разделов – шрифт Times New Roman, размер шрифта – 12, полужирный, положение по левому краю страницы.

При выделении в тексте отдельных пунктов или списков следует использовать только арабские цифры.

9. *Список литературы* (каз. – Әдебиеттер тізімі, англ. – References). Список литературы приводится в конце статьи и озаглавляется «Список литературы» – шрифт Times New Roman, размер шрифта – 12, полужирный, отступ «Первой строки» – 1,25.

Сведения об источниках следует располагать в порядке появления ссылок на источники в тексте, нумеровать арабскими цифрами без точки, размер шрифта – 11, отступ «Первой строки» – 1,25 см. Ссылки на использованные источники следует приводить в квадратных скобках. Библиографическая запись выполняется на языке оригинала.

Выходные данные *книг* обязательно включают: фамилию автора (авторов), инициалы, название, место издания, издательство, год издания, страницы. Например: Семенов В.В. Философия: итог тысячелетий. Философская психология. – Пущино: ПНЦ РАН, 2000. – С. 60–65.

Выходные данные *статей из журналов и периодических изданий* указываются в следующем порядке: фамилия автора (авторов), инициалы, название статьи, название журнала, год, номер издания, страницы. Например: Голубков Е.П. Маркетинг как концепция рыночного управления // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 1. – С. 89–104.

Выходные данные *сборников* указываются в следующем порядке: фамилия автора (авторов), инициалы, название статьи, название сборника, год издания, страницы. Например: Зимин А.И. Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф. – М.: Наука, 1996. – С. 77–79.

Выходные данные *электронных ресурсов* содержат информацию об авторе, названии, дате и месте издания или публикации, также указывается информационный носитель, системные требования, режим доступа (к интернет-ресурсам) (Художественная энциклопедия зарубежного классического искусства [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые, граф., зв. дан. и прикладная прогр. (546 Мб). – М.: Большая Рос. энцикл. [и др.], 1996. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) + рук. Пользователя (1 с.). – Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв.карта; мышь; Faulkner, A., Thomas, P. Проводимые пользователями исследования и доказательная медицина [Электронный ресурс] // Обзор современной психиатрии: электронный журнал. – 2002. – Вып. 16. – Режим доступа: <http://www.psyobsor.org>).

10. *Оформление таблиц*. Каждая таблица должна быть пронумерована и иметь заголовок. Номер таблицы и заголовок размещаются над таблицей. Номер оформляется как «Таблица 1» («Кесте 1», «Table 1»), стиль шрифта – курсивный. Заголовок таблицы размещается через тире, шрифт – Times New Roman, размер – 11, по центру страницы, стиль шрифта – обычный. Положение текста в таблице по левому краю, шрифт – Times New Roman, размер – 11.

11. *Оформление графических материалов*. Графические материалы должны быть подготовлены с помощью программ «Microsoft Graph» или «Excel» без использования сканирования.

Графические объекты должны быть в виде рисунка или сгруппированных объектов.

Графические объекты не должны выходить за пределы полей страницы и превышать одну страницу.

Каждый объект должен быть пронумерован и иметь заголовок. Номер объекта и заголовок размещаются под объектом. Номер оформляется как «Рисунок 1» («Сурет 1», «Picture 1»), шрифт – Times New Roman, курсив, размер – 11, положение текста на странице по центру. Далее следует название, шрифт – Times New Roman, размер – 11, стиль шрифта – обычный.

12. *Оформление формул.* Математические формулы оформляются через редактор формул «Microsoft Equation». Их нумерация проставляется с правой стороны в скобках. При большом числе формул рекомендуется их независимая нумерация по каждому разделу.

13. *К статье обязательно прилагаются:*

– сведения об авторе (на трех языках): фамилия, имя, отчество, ученая степень, ученое звание, должность, место работы (название вуза, организации, факультет, кафедра), рабочий и мобильный телефоны;

– рецензия кандидата или доктора наук, доктора PhD (для авторов без ученой степени).

Редакция не несет обязательств по рецензированию всех поступающих материалов и не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

По всем вопросам приема и публикации статей обращаться по адресу:

Республика Казахстан, 110000, г. Костанай, ул. Тәуелсіздік, 118
НАО «Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова» МОН РК
БИН 200740006481 БИК SABRKZKA КБЕ 16
ИИК KZ61914092203KZ002CJ
Филиал ДБ АО «Сбербанк» в г.Костанай
№106 каб. Тел.: 8 (7142) 54-84-43
E-mail: 3i_ksu@mail.ru
Веб-сайт: press.kspi.kz

INFORMATION FOR AUTHORS

The journal «KMPI Zharshysy» is responsible for publishing the articles with original content on the results of research in the fields of social-humanitarian, physical and mathematical, technical, biological, chemical-technological, economical sciences, and ecology, international scientific relationships and etc. which were not printed previously.

The decision to publish an article is considered by the editorial board of the journal after peer review. Rejected articles are not considered again by the editorial board.

Articles are published in Kazakh, Russian and English languages.

The journal is published four times a year (January, April, July, October).

A subscription to the journal can be obtained at any post office of JSC "Kazpost".
Subscription index 74081.

Article requirements:

The volume of the text of the article should be between 15,000 and 60,000 signs, including spaces and footnotes (from 0,3 to 1,5 printed page, i.e. 5-24 pages).

Technical requirements for the decoration of the text:

Font: Times New Roman, size – 12, alignment – width of the page.

Field: on 2 cm from all directions.

Line spacing: single.

Spacing between paragraphs «Before» – no, «After» – no.

Indentation of "The first line" – 1,25.

Text: one column on the page.

The first (titular) page of the article must include the following information:

1. *UDC code*. Boldface, position on the left side of the page. Assign the UDC to copyright material can be available here: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Full name of the author*. Bold italic, position on the right edge of the page through the line after the UDC code.

3. *Information about authors*. Font style – italic, position on the right edge of the page: academic degree, academic title, position, place of work, city, country.

4. *Title*. Uppercase letters, bold, position – at the center of the page.

5. *Abstract to the article*. The word «Abstract» (kaz. «Түйін», rus. «Аннотация»), boldface, position – at the center of the page, in a line after the title. Abstract is made in the language of the article. It is possible to replace the abstract on the language of the article to the summary on the language of the article. Text of abstract: 500–800 signs including spaces, italics, position – the width of text, indents on the left and right – 2 cm, indentation of "the first line" – 1.25.

6. *Summary of the article*. It is made out in two languages differ from the language of the article, with the translation of the title of the article. Text of summary: italic, after references, 500–800 signs including spaces, alignment – the width of page, indentation of "the first line" – 1.25.

7. *Key words* (from 5 to 8). Key words are written in three languages, are located accordingly under the «Abstract» and «Summary». The phrase «Key words» (kaz. «Кілт сөздер», rus. «Ключевые слова»): boldface, indents on the left and right – 2 cm, after the phrase there is a colon. Key words are written after the phrase "Key words" in the same line, separated by a comma.

8. *Main text of the article* consists of the following parts:

1) *Introduction* (kaz. – Кіріспе, rus. – Введение).

2) *Materials and Methods* (kaz. – Материалдар мен әдістер, rus. – Материалы и методы).

3) *Results* (kaz. – Нәтижелер, rus. – Результаты).

4) *Discussion* (kaz. – Талқылау, rus. – Обсуждение).

5) *Conclusions* (kaz. – Қорытынды, rus. – Выводы).

6) *Appreciation* (kaz. – Ризашылық білдіру, rus. – Благодарности).

Parts 3 and 4 may be combined, part 6 – if it is necessary.

Parts of the article should be numbered, Arabic numerals without a dot. Headings of parts – font Times New Roman, size – 12, boldface, position on the left side of the page.

While highlighting only Arabic numerals should be used in the text of selected items or lists.

9. *References* (kaz. – *Әдебиеттер тізімі*, rus. – *Список литературы*). References should be listed at the end of the article and headlined as «References» –font Times New Roman, font size – 12, boldface, indent 1.25.

Information about the sources should be arranged in order of appearance of references to sources in the text, and numbered in Arabic numerals without a dot, font size – 11, indent 1.25 cm. References to the sources used should be given in square brackets. Bibliographic record is made in language of the original source.

Output data of *books* must include: surname of the author (authors), initials, name, place of publication, publisher, year of publication, number of pages. For example: Семенов, В.В. *Философия: итог тысячелетий. Философская психология.* – Пушкино: ПНЦРАН, 2000. – P. 60–65.

Output data of *articles from journals and periodicals* must include: surname of the author (authors), initials, title of the article, title of the journal, year, number of publication, number of pages. For example: Голубков Е.П. *Маркетинг как концепция рыночного управления // Маркетинг в России и зарубежом.* – 2001. – № 1. – P. 89–104.

Output data of *collections* is indicated in the following order: surname of the author (authors), initials, title of the article, title of the collection, year of publication, number of pages. For example: Зимин А.И. *Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф.* – М.: Наука, 1996. – P. 77–79.

Output data of *electronic resources* provides information about the author, title, date and place of edition, or publication, also indicates the information carrier, system requirements, access mode (to the Internet resources) (*Художественная энциклопедия зарубежного классического искусства [Электронный ресурс].* – Электрон. текстовые, граф., зв.дан. и прикладная прогр. (546 Мб). – М.: Большая Рос. энцикл. [и др.], 1996. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) + рук. Пользователя (1 с.). – Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв.карта; мышь; Faulkner, A., Thomas, P. *Проводимые пользователями исследования и доказательная медицина [Электронный ресурс] // Обзор современной психиатрии: электронный журнал.* – 2002. – Вып. 16. – Режим доступа: <http://www.psyobsor.org>).

10. *Design of tables.* Each table should be numbered and titled. Table number and heading are placed above the table. Number is issued as «Table 1» («Кесте 1», «Таблица 1»), font style – italic. Table heading is placed by a dash, font – Times New Roman, size – 11, font style – regular, at the center of the page. The position of the text in the table – to the left, the font – Times New Roman, size – 11.

11. *Design of graphic materials.* Graphic materials should be prepared by using the programs «Microsoft Graph» or «Excel» without scanning.

Graphical objects should be presented as a picture or grouped objects.

Graphical objects should not extend beyond the page margins, and have no more than one page.

Each object must be numbered and titled. Number of the object and title are placed under the object. Number is presented as «Picture 1» («Сурет 1», «Рисунок 1»), the font – Times New Roman, italic, size – 11, position of the text – at the center of the page. Then, the title – the font – Times New Roman, size – 11, font style – regular.

12. *Design of formulas.* Mathematical formulas are made through the «Microsoft Equation» formula editor. The numbering is affixed to the right in brackets. If there is a large number of formulas it will be recommended their independent numbering for each section.

13. The article must have:

- information about the author: surname, name, patronymic, academic degree, academic title, position, place of work (name of institution, organization, faculty, department), office and mobile phone numbers;

- review of the candidate or doctor of sciences, PhD doctors (for authors without scientific degree).

Editors are not liable for reviewing all incoming materials and do not enter into a discussion with the authors of rejected materials.

On all questions of reception and publication of articles contact us at:

Republic of Kazakhstan, 110000, Kostanay, Tauelsizdik street, 118

NLC «A. Baitursynov Kostanay Regional University» MES RK

BIN 200740006481 BIC SABRKZKA, BC 16,

IIC KZ61914092203KZ002CJ

SB Sberbank JSC, Kostanay

office №106. Tel.:8 (7142) 54-84-43

E-mail: 3i_ksu@mail.ru

Website: press.kspi.kz

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ СӨЗ	3
ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ САРАПТАМАЛЫҚ-ШОЛУ ЗЕРТТЕУЛЕР	
<i>Нұртазенов, Т.Қ., Видершпан, А.В.</i> Л.Н. Гумилевтің ілімі неліктен философиялық ілім болып табылады?	5
<i>Оспанұлы, С., Мырзағалиева, К.М.</i> Домбыра жасау ісі қалай жанданды?	13
<i>Оспанұлы, С., Мырзағалиева, К.М.</i> Қостанайлықтар А.В. Затаевичке қандай әндер жаздырды?	18
<i>Самаркин, С.В.</i> XX ғасырдың бірінші ширегіндегі Қостанай қаласының театрлық өмірінің ерекшеліктері	23
ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР	
<i>Абильмаликов, К.К., Сержан-Абдрахманова, Ш.К.</i> 2020 жылы Ботай елді мекеніндегі археологиялық зерттеулер	28
<i>Пережогин, Ю.В., Ерохин, Н.Г., Тарасов, М.С., Танат, Д.</i> Қазақстан Республикасының кекіре (Oxytropis) тегінің эндемикалық түрлері	32
<i>Рулёва, М.М., Бобренко, М.А., Кабдуллина, Д.А.</i> Қостанай облысы Мендіқара ауданының герпетобиясын зерттеу туралы сұраққа	37
ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	
<i>Булдакова, Н.Б., Коурова, С.И.</i> Зоологиялық экскурсиялар студенттердің практикалық дағдыларын қалыптастыру құралы ретінде	42
<i>Забоева, М.А.</i> Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеудегі әдеби өлкетанудың әлеуеті	47
<i>Касымова, А.Г., Косжанова, А.Г.</i> Метатаным және оқуды үйрету	52
<i>Старцева, М.А., Макишов, К.Т.</i> 6-сыныптағы технология сабақтарында моториканы дамыту және қол қозғалысын үйлестіру әдістемесі	56
ЖАС ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ	
<i>Аканбаев, Б.Н.</i> Қашықтықтан оқытуда аралас технологиялар моделін қолдану	61
<i>Нышанбаева, Т.Н.</i> Жалпы білім беретін мектептің 10-сыныбында Абайдың «Сегіз аяқ» өлеңін оқытудың жаңа технологиясы	66
<i>Танат, Д.Т., Баубекова, Г.К.</i> STEAM элементтері бар тапсырмаларды қолдана отырып, оқушылардың ІТ-дағдыларын дамыту	71
МЕРЕЙТОЙЛЫҚ ҚҰТТЫҚТАУЛАР	76
БІЗДІҢ АВТОРЛАР	79
АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА	85

СОДЕРЖАНИЕ

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО 3

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОБЗОРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Нуртазенов, Т.К., Видершпан, А.В. Почему учение Л.Н. Гумилёва является философским учением? 5

Оспанов, С., Мырзагалиева, К.М. Как развивалось дело изготовления домбры? 13

Оспанов, С., Мырзагалиева, К.М. Какие песни записывал А.В. Затаевич из уст костанайцев? 18

Самаркин, С.В. Особенности театральной жизни г. Костаная в первой трети XX века 23

ЭМПИРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Абильмаликов, К.К., Сержан-Абдрахманова, Ш.К. Археологические исследования на поселении Ботай в 2020 году 28

Пережогин, Ю.В., Ерохин, Н.Г., Тарасов, М.С., Танат, Д. Эндемичные виды рода остролодочник (*Oxutropis*) Республики Казахстан 32

Рулёва, М.М., Бобренко, М.А., Кабдуллина, Д.А. К вопросу об изучении герпетобия Мендыкаринского района Костанайской области 37

МЕТОДИКА И ТЕХНОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИН

Булдакова, Н.Б., Коурова, С.И. Зоологические экскурсии как средство формирования практических умений студентов 42

Забоева, М.А. Потенциал литературного краеведения в воспитании детей дошкольного возраста 47

Касьмова, А.Г., Косжанова, А.Г. Метапознание и обучение тому, как учиться 52

Старцева, М.А., Макишов, К.Т. Методика развития моторики и координации движения рук на уроках технологии в 6 классе 56

НАУЧНЫЕ РАБОТЫ МОЛОДЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Аканбаев, Б.Н. Использование модели смешанных технологий в дистанционном обучении 61

Нышанбаева, Т.Н. Новая технология обучения стихотворению Абая «Сегіз аяқ» в 10 классе общеобразовательной школы 66

Танат, Д.Т., Баубекова, Г.К. Развитие IT-навыков у учащихся используя задания с элементами STEAM 71

ЮБИЛЕЙНЫЕ ПОЗДРАВЛЕНИЯ 76

НАШИ АВТОРЫ 81

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ 88

CONTENT

INTRODUCTION	3
THEORETICAL AND OVERVIEW-ANALYTICAL ARTICLES	
<i>Nurtazenov, T.K., Vidershpan, A.V.</i> Why doctrine of L.N. Gumilyov is a philosophical doctrine?.....	5
<i>Ospanov, S., Myrzagaliyeva, K.M.</i> How dombra production developed?.....	13
<i>Ospanov, S., Myrzagaliyeva, K.M.</i> What songs did A.V. Zataevich record from kostanay people?	18
<i>Samarkin, S.V.</i> The special aspects of the stage in Kostanay in the first thirds of the 20th century .	23
EMPIRICAL RESEARCH	
<i>Abilmalikov, K.K., Serzhan-Abdrakhmanova, Sh.K.</i> Archaeological research on Botai settlement in 2020.....	28
<i>Perezhogin, Yu.V., Erokhin, N.G., Tarasov, M.S., Tanat, D.</i> Endemic species of the genus <i>Oxytropis</i> of the Republic of Kazakhstan.....	32
<i>Rulyova, M.M., Bobrenko, M.A., Kabdullina, D.A.</i> To the study of the herpetobium of Mendykara district of Kostanay region.....	37
METHODOLOGY AND TECHNOLOGY OF TEACHING DISCIPLINES	
<i>Buldakova, N.B., Kourova, S.I.</i> Zoological excursions as a means of developing students' practical skills	42
<i>Zaboeva, M.A.</i> The potential of literary local history in the education of preschool children.....	47
<i>Kassymova, A.G., Koszhanova, A.G.</i> Metacognition and learning to learn.....	52
<i>Startseva, M.A., Makishov, K.T.</i> Methods of development of the motility and coordination of hand movements in technology lessons in the 6th grade.....	56
SCIENTIFIC WORK OF YOUNG RESEARCHERS	
<i>Akanbayev, B.N.</i> Using the mixed technology model in distance learning	61
<i>Nyshanbayeva, T.N.</i> New technology of teaching Abai's poem «Segiz ayak» in the 10th grade of a secondary school.....	66
<i>Tanat, D.T., Baubekova, G.K.</i> The development of IT-skills in students using tasks with STEAM elements.....	71
ANNIVERSARY CONGRATULATIONS	76
OUR AUTHORS	83
INFORMATION FOR AUTHORS	91

Компьютерлік беттеу: *С. Худякова*

Түзетушілер: *М. Бобренко, А. Жиенбаева*

Компьютерная верстка: *С. Худякова*

Корректоры: *М. Бобренко, А. Жиенбаева*

Басуға 30.11.2020 ж. берілді.
Пішімі 60x84/8. Көлемі 8,5 б.т.
Тапсырыс № 0136

Подписано в печать 30.11.2020 г.
Формат 60x84/8. Объем 8,5 п.л.
Заказ № 0136

А. Байтұрсынов атындағы
Қостанай өңірлік университетінің
баспасында басылған

Отпечатано в типографии
Костанайского регионального университета
имени А. Байтұрсынова